

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία
και Ιστορία της Τέχνης»

Ειδίκευση «Ευρωπαϊκή Ιστορία»

«Από την ανυποταξία στην τυραννοκτονία: η συμβολή
των Μαριανών προσφύγων στον προτεσταντικό λόγο
περί δικαίου αντιστάσεως τον 16^ο αιώνα»

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Χριστίνα Σπίνουλα

Κώστας Γαγανάκης: Αναπληρωτής καθηγητής (επόπτης)

Νικολέττα Γιαντσή: Αναπληρώτρια καθηγήτρια

Γιώργος Πλακωτός: Επίκουρος καθηγητής

Κέρκυρα 2021

Σύντομη παρουσίαση:

Οι θεωρίες των Άγγλων θρησκευτικών προσφύγων J.Ponet και Ch.Goodman, όπως αποτυπώνονται στις πραγματείες τους, αποτελούν την αφετηρία ενδιαφέροντος αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας πάνω στην θεματική της τυραννομαχίας, όπως εκφράζεται η πολιτικοποίηση του προτεσταντικού δικαίου αντίστασης στους βίαιους διωγμούς στην Ευρώπη του 16^{ου} αιώνα. Παρουσιάζεται μια σχέση συνέχειας της τυραννομαχικής γραμματείας μέσα από μια συγκριτική εξέταση, η οποία εκκινεί από τα επιχειρήματα νομιμοποίησης της άμυνας των Μεταρρυθμιστών το 1530 στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, ακολουθεί την τροποποίησή τους φτάνοντας στην διατύπωση της τυραννοκτονίας το 1550 από τους Άγγλους συγγραφείς και καταλήγει στην ουγενωτική επιλεκτική αξιοποίησή τους το 1570. Προτάσσεται το φυσικό δίκαιο σαν συνδετικός άξονας, στην ανάπτυξη του οποίου η συμβολή των Μαριανών υπήρξε θεμελιώδης και το οποίο παρά την άλλοτε υποκρύπτουσα θρησκευτικότητα του οδήγησε σε μια εκκοσμίκευση της αντίληψης για την μοναρχία χάρη στην μετατόπιση της ιερότητας στους όρους συμβολαίου της κοινοπολιτείας.

This master thesis takes as starting point the theories founded on two treatises of the religious exiles named J. Ponet and Ch. Goodman. The general thematic of tyrannomach theories is viewed as an expression of the politicization of Protestants facing religious persecution in 16th century Europe. It is suggested a continuity link through a comparative study, starting with the Lutheran defense arguments in Holy Roman Empire on 1530' continuing with their radicalization from Marian exiles asking for tyrannicide on 1550' and ending up with the conditional use of them from the Huguenots on 1570'. The role the Marian exiles played in developing the natural law is crucial because it serves as a bridge between the authors giving the possibility of covering the religious sentiment when it was needed and driving them in a secularized view of monarchy since its sacred hypostasis was displaced by the laws of commonwealth's covenant.

Περιεχόμενα

Σύντομη παρουσίαση:.....	2
Εισαγωγή	5
Το βασίλειο της Αγγλίας τη δεκαετία του 1550	10
Η ζωή και το έργο των J.Ponet και Ch.Goodman	12
Κεφάλαιο 1 ^ο Από την υπακοή στην αντίσταση: Η ενστάλαξη της γερμανικής θεωρίας δικαίου στους Άγγλους εξόριστους	16
Η εδραίωση της υποχρέωσης υπακοής στην αγγλική πολιτική σκέψη της Μεταρρύθμισης και της Αντιμεταρρύθμισης.....	16
Οι γερμανικές καταβολές	21
Οι προσφυγικοί τόποι ως επωαστήρια ιδεών	28
Κεφάλαιο 2 ^ο Από την τυραννομαχία στην τυραννοκτονία: Η ρηξικέλευθη πρόταση των Ponet και Goodman	32
Αντιλήψεις περί εξουσίας: η προέλευση, ο σκοπός και τα όρια	32
Η διαστροφή της εξουσίας σε τυραννία.....	35
Η απόδοση περιορισμένης υπακοής βάσει συνειδήσεως.....	39
Η ριζοσπαστικοποίηση των Άγγλων στοχαστών: οι διεκδικήσεις και το λαϊκό κάλεσμα.....	43
Οι βάσεις νομιμοποίησης της τυραννοκτονίας από τον κοινό άνθρωπο	47
Κεφάλαιο 3 ^ο Η ιστορία υποδοχής των έργων : οι αντιδράσεις των συγχρόνων και η πρόσληψη σε ένα διαφορετικό βασίλειο	56
Ο απόηχος των επικίνδυνων δογμάτων.....	56
Το πλαίσιο ανάπτυξης του λόγου αντιστάσεως στην Γαλλία	61
Από την ιστορική στην φαντασιακή εδραίωση της τυραννομαχίας	66
Η υιοθέτηση του αγγλικού ριζοσπαστισμού	73
Επίλογος.....	81
Παράρτημα: Εικόνες και Χάρτες.....	84
Βιβλιογραφία	92

Πρωτογενής:.....	92
Δευτερογενής:	93

Εισαγωγή

Η Θρησκευτική Μεταρρύθμιση το 16^ο αιώνα προσπαθώντας να εγκαθιδρύσει την ορθή λατρεία στην «Χριστιανική Κοινοπολιτεία» ενεργοποιεί πολιτικά διακυβεύματα. Η προσπάθεια καταστολής της από τους «Χριστιανούς Ηγεμόνες» των ευρωπαϊκών βασιλείων, προασπιστές της Καθολικής Εκκλησίας, καθιστούσε δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ αίρεσης και προδοσίας. Οι Προτεστάντες θα κληθούν να επεκτείνουν τις συζητήσεις τους από τις θεολογικές ανησυχίες τους σε πιο φλέγοντα ερωτήματα για τον τρόπο συμμόρφωσης με τις Γραφές και ταυτόχρονα την οφειλή υπακοής στις κοσμικές αρχές.

Σε αυτό το πλαίσιο θα αναπτυχθεί μια τυραννομαχική γραμματεία. Οι μεσαιωνικές θεωρίες τευτονικής και θρησκευτικής προέλευσης κατά του άδικου μονάρχη θα αφυπνιστούν.¹ Πάνω στις μεσαιωνικές βάσεις θα αναπτυχθούν σύγχρονα επιχειρήματα παράγοντας έναν λόγο, ο οποίος θα απορρίψει την απόλυτη και άκριτη υπαγωγή στις προσταγές των ηγεμόνων και θα προκαλέσει κλυδωνισμούς στα εξελισσόμενα σε συγκεντρωτικά δυναστικά κράτη υπενθυμίζοντας τα όρια της εξουσίας.² Επιπλέον, η ουμανιστική παράδοση θα εφοδιάσει τους συγγραφείς με εργαλεία όπως η προβολή της απόκλισης από το ιδανικό πρότυπο ηγεμόνα, η θέσπιση της εξουσίας κατόπιν λαϊκής συμφωνίας σε έργα όπως το *Institutio principis Christiani* του Έρασμου και η αναζήτηση των καταβολών στα *ελεύθερα* φύλα των Γαλατών και

---

¹ Η μεσαιωνική αντίληψη των γερμανικών φύλων για πιστότητα στο δίκαιο τόσο του κυβερνήτη όσο και του κυβερνώμενου, σήμαινε πως η παραβίασή του από τον πρώτο στερούσε αυτομάτως την υπακοή που του απέδιδε ο τελευταίος. Η απόσυρση της υπακοής στην εξουσία άφηνε ανοιχτό με αόριστο τρόπο σε κάθε μέλος της κοινότητας την αποκατάσταση του καταπατημένου δικαίου του. Όταν σε περιόδους όπως η Έριδα της Περιβολής η τευτονική θεωρία συνδυαζόταν με την εκκλησιαστική παράδοση οφειλόμενης αντίδρασης σε αιρετικό ή ασεβή μονάρχη μέσα στο χριστιανικό βασίλειο, αποκτούσε χαρακτήρα αμοιβαίου καθήκοντος κάθαρσης της κοινοπολιτείας με σαφέστερες νομικές διαδικασίες που δεν επαφιόταν στην ατομική πρωτοβουλία. Το άτομο ωστόσο διατηρούσε το δίκαιο άμυνας. Η ευθύνη της κοινότητας που συναντάται τον πρώιμο μεσαίωνα θα διεκδικηθεί από σώματα ηγεμόνων και εκλεκτόρων από τον 12^ο αιώνα και εξής. Η μεσαιωνική αντιπαράθεση για την ατομική ή δημόσια μορφή αντιμετώπισης του τυράννου θα διαιρέσει τους στοχαστές του 16^{ου} αιώνα εξίσου.

Cynthia Grant Shoemaker (1977) 'The Development of the Lutheran Theory of Resistance: 1523-1530', *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 8, No. 1, σ. 62,63 και από το έργο του Kern, το οποίο παραμένει μια σημαντική μελέτη για το μεσαιωνικό δίκαιο αντίστασης: Fritz Kern, (1948[1914]) *Kingship and law in the middle ages: I. The divine right of kings and the right of resistance in the early middle ages. II. Law and constitution in the middle ages.*, μεταφρ. S. B. Chrimes. Oxford, B. Blackwell, σ. 84,86,87,89,90,92,96,97,99-103,109-111,

² Προτιμάται ο όρος τυραννομαχία παρά της μοναρχομαχίας, όπως εισήχθη από τον Καθολικό William Barclay το 17^ο αιώνα, καθώς δεν απορρίπτεται το είδος του πολιτεύματος αλλά η παραφθορά του. Ralph E. Giesey (1970) 'The Monarchomach Triumvirs : Hotman, Beza and Mornay', *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, T. 32, No. 1, σ.42 και

Alexis Mellet (2006) 'La résistance calviniste et les origines de la monarchie (vers 1570)', *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français* (1903-2015), Vol. 152, σ. σ.179

των Σαξόνων.³ Οι τυραννομαχικές πραγματείες θα διαχωρίσουν την υπακοή στην εξουσία από την τυραννική διαστροφή της, από την οποία αποσύρουν την συναίνεση τους δημιουργώντας έτσι νόμιμο το χώρο για την άσκηση των θρησκευτικών τους λειτουργιών.

Η παρούσα μελέτη εστιάζει στα έργα των δύο Άγγλων θρησκευτικών προσφύγων John Ponet και Christopher Goodman με τίτλο «*A short treatise of political power...*» το οποίο κυκλοφόρησε το 1556 στο Στρασβούργο και «*How superior powers ought to be obeyed...*» του 1558 στη Γενεύη αντίστοιχα.⁴ Οι απαντήσεις που δίνουν στο ζήτημα υπακοής στις κοσμικές και θείες αρχές συγκρίνονται με άλλες τυραννομαχικές πραγματείες του ίδιου αιώνα γραμμένες όμως υπό διαφορετικά ιστορικά δρώμενα.

Η διάρθρωση της εργασίας είναι χρονολογική. Στο πρώτο μέρος ανιχνεύονται οι καταβολές της επιχειρηματολογίας των δύο συγγραφέων στον λόγο αντίστασης στην αυτοκρατορική τυραννία, όπως αναπτύχθηκε από τους Λουθηρανούς νομικούς και θεολόγους της δεκαετίας του 1530 στην Αγία Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Στο κύριο σκέλος της εργασίας μεταφερόμαστε μία εικοσαετία αργότερα στις γερμανικές και ελβετικές πόλεις, όπου οι Άγγλοι Προτεστάντες θα βρεθούν ως πρόσφυγες. Σε αυτό το σημείο θα παρουσιαστεί η επεξεργασία των λουθηρανικών επιχειρημάτων στα υπό εξέταση έργα και η ριζοσπαστική χροιά που έλαβαν προκειμένου να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί στο αγγλικό βασίλειο. Το τελευταίο τμήμα θα ασχοληθεί με την πρόσληψη των έργων από τους Άγγλους συγχρόνους των συγγραφέων και την μεταφορά τους στην γαλλική παραγωγή σκέψης της δεκαετίας του 1570. Επιχειρείται να προβληθεί η επιρροή των αγγλικών κειμένων μέσα στις πραγματείες των Ουγενότων. Αναγνωρίζοντας την αμηχανία που προκάλεσαν σε ένα βασίλειο διαφορετικής θρησκευτικής σύνθεσης θα αναζητήσουμε έμμεσα δάνεια στο φυσικό δίκαιο και το συμβόλαιο αλλά θα εντοπίσουμε και πιο τολμηρούς ακολούθους σε ορισμένα έργα, τα οποία κυκλοφόρησαν υπό διαφορετικά πολιτικά συγκείμενα.

---

³ Mark Greengrass, *Christendom Destroyed, Europe 1517-1648*, Allen Lane, London, 2014, σ.415,416,457

⁴Οι πλήρεις τίτλοι των έργων στην αγγλική γλώσσα του 16^{ου} αιώνα είναι: John Ponet, *A shorte treatise of politike pouuer, and of the true Obedience which fubiects owe to kynges and other ciuile Governours, with an Exhortacion to all true natural Englifhemen*, Στρασβούργο, 1556
Christopher Goodman, *How syperior powers oght to be obeyd of their fubiects: and Wherein they may lawfully by Gods word be disobeyd and refifted*, Γενεύη, 1558

Η ένταξη των αγγλικών πραγματειών σε μια γενεαλογική εξέταση της τυραννομαχικής γραμματείας, όπως παρατέθηκε σχηματικά παραπάνω, αποτελεί από μόνη της μια διαφορετική προσέγγιση στην μελέτη αυτών των έργων. Η αγγλική παραγωγή τείνει να παρουσιάζεται διαχωρισμένη από το ευρωπαϊκό πλαίσιο. Για ορισμένους ιστορικούς όπως ο Glenn Burgess αποτελούν μια βραχύβια στιγμή σαν ιντερμέδιο στην αγγλική σκέψη υπακοής. Η εμφάνισή τους αποδίδεται αποκλειστικά κατά την Barrett L. Beer στην κρισιμότητα των καιρών, αναφερόμενη στη δυσχερή θέση των συγγραφέων, την έλλειψη πίστης στους ανθρώπους, τους πολιτικούς θεσμούς και την επιθυμία τους να επιστρέψουν άμεσα από την εξορία μέσω ενός 'θεόσταλτου' σωτήρα της χώρας. Η επιρροή προγενέστερων λουθηρανικών εμβληματικών έργων όπως η *Ομολογία του Μαγδεμβούργου* στο σχηματισμό των θεωριών τους απορρίπτεται ως ανυπόστατη από τον Cornel Zwierlein, ο οποίος βλέπει επίσης τις δογματικές διαφορές ως εμπόδιο στο δανεισμό λουθηρανικών επιχειρημάτων από Καλβινιστές. Επιπλέον τροχοπέδη κατά τον Robert Kingdon αποτελεί η θεολογική σκέψη των Ponet και Goodman, βάσει της οποίας υποστηρίζει ότι οι συγγραφείς ασχολούνται με την εκκλησιαστική τυραννία και δεν καταγγέλλουν την κοσμική διακυβέρνηση της Αγγλίας. Αυτή η ερμηνεία τον οδηγεί στο να χαρακτηρίσει τα έργα ως «σεκταριστικά». Κατά αυτό τον τρόπο δημιουργείται μια τομή ανάμεσα στα πρώιμα αυτά θρησκευτικά έργα μικρής επιρροής και στις μεταγενέστερες εκκοσμικευμένες πραγματείες Προτεσταντών συγγραφέων. Παραδόξως όμως η συντηρητική σκέψη τους παρουσιάζεται να παρήγαγε έναν «επαναστατικό» λόγο. Ωστόσο, «έκλαμψη» αυτή παρήλθε όταν ο διωγμός τους τερματίστηκε και οι ιδέες τους εγκαταλείφθηκαν οριστικά, όπως θεωρεί και ο Kingdon και ο Burgess.⁵

Η απομόνωση της αγγλικής σκέψης από τα ευρωπαϊκά συγκείμενα δεν μας επιτρέπει να δούμε τις αλληλεπιδράσεις στην ευρωπαϊκή ιστορία της πολιτικής σκέψης του 16^{ου} αιώνα. Γι' αυτό επιλέγεται η συγκριτική μέθοδος προσέγγισης, η οποία μπορεί να συμβάλει στην αναίρεση πολλών από τις παραπάνω θέσεις της ιστοριογραφίας.

---

⁵ Glenn Burgess, *British Political Thought, 1500–1660, The Politics of the Post-Reformation*, London, Palgrave Macmillan, 2009, σ.61,72 και
Kingdon Robert, "Calvinism and resistance theory, 1550-1580", στο J. H. Burns and Mark Goldie (ed.), *The Cambridge History of Modern Political Thought, 1450-1700* Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1991, σ. 196,197 και
Cornel Zwierlein, (2005) 'L'Importance de la Confessio de Magdebourg (1550) pour le Calvinisme : un Mythe Historiographique?', *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, T. 67, No. 1, σ.42 και
Barrett L. Beer (1990), 'John Ponet's Shorte Treatise of Politike Power Reassessed' *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 21, No. 3, σ.373,377,378,383

Αρχικά, στον αντίποδα της θεώρησης των έργων ως μεμονωμένων περιπτώσεων ακολουθούμε την οδό που υπέδειξε η Esther Hildebrandt και επιβεβαίωσε πιο πρόσφατα ο Robert Von Friedeburg υποστηρίζοντας αμφότεροι την λουθηρανική επιρροή στις ιδέες των συγγραφέων.⁶ Ο λόγος τους παρουσιάζεται σαν εξέλιξη σε μια πιο ριζοσπαστική κατεύθυνση της γερμανικής θεωρίας ιδιωτικού δικαίου με την οποία ήρθαν σε επαφή στις προσφυγικές παροικίες. Επιπρόσθετα, υπενθυμίζεται ότι η συζήτηση για τα όρια της εξουσίας του βασιλιά εκείνη την περίοδο είχε ως κοινή αφετηρία τους θρησκευτικούς διωγμούς και στα τρία βασίλεια και καμία δεν προέκυψε από ένα αποκομμένο από την πολιτική πραγματικότητα φιλοσοφικό ενδιαφέρον. Οι αιτίες ωστόσο που οδήγησαν στην ενασχόληση με μια θεματική που διαφορετικά μπορεί να μην ανέπτυσσαν δεν τους στερεί τον τίτλο των στοχαστών. Ακόμη, αναγνωρίζεται ότι η κρισιμότητα των καιρών σίγουρα συνέβαλε στην διατύπωση απόψεων που μετέπειτα μπορεί να ανακλήθηκαν στην περίπτωση του Goodman, ο οποίος έζησε την προτεσταντική αποκατάσταση, αλλά αυτό δεν πρέπει να συγχέεται με την διάδοση των ιδεών, οι οποίες είχαν ήδη γίνει γνωστές στους υπόλοιπους εξόριστους, στην Αγγλία και στους ηγέτες του Προτεσταντισμού στην ηπειρωτική Ευρώπη.

Η ανησυχία που προκαλούσε η αναβίωση των θεωριών τους τόσο στην Αγγλία επί της βασιλείας της Ελισάβετ όσο και στην υπό εμφύλιο Γαλλία του δεύτερου μισού του 16^{ου} αιώνα αποδεικνύει ότι πράγματι θεωρήθηκαν επικίνδυνες για την κοινωνική ιεραρχία και την πολιτική τάξη. Η «επαναστατικότητα» τους έγκειται στο ότι επαναδιατύπωσαν το καθήκον τυραννοκτονίας του ατόμου σε μια εποχή που ανόμοια με τον μεσαίωνα η εξουσία είχε συγκεντρωτικό χαρακτήρα άσκησης. Στο πλαίσιο των δυναστικών γραφειοκρατικών κρατών οι αντιλήψεις των συγγραφέων ήταν όντως απειλητικές για το αφήγημα του σκοπού των νομοκατεστημένων τάξεων και για τα θεσμικά σώματα. Βέβαια, οι ίδιοι δεν διακηρύττουν μια κοινωνικό-πολιτική ανατροπή, αλλά δράση για την αποκατάσταση του *status quo ante*, το οποίο περιλάμβανε όλο το βασίλειο και όχι αποκλειστικά την πνευματική σφαίρα. Ωστόσο, αυτό δεν επαρκούσε για να καθησυχάσει το φόβο ότι υπέθαλπαν την αναρχία καθώς το άτομο έβγαινε από

---

⁶ Αναφέρομαι στα εξής έργα : Hildebrandt Esther (1980) 'The Magdeburg Bekenntnis as Possible Link Between German and English Resistance Theories in the Sixteenth Century', *Archiv fur Reformationsgeschichte*, Vol.71, σ.227-253 και Friedeburg Von Robert, *Self-Defence and Religious Strife in Early Modern Europe: England and Germany, 1530–1680*, Aldershot, Hants, England; Burlington, Vt. : Ashgate, 2002

την υφιστάμενη θέση του για την επιτέλεση του σκοπού αυτού. Επιπλέον, η θεωρία τους πράγματι κλώνιζε την απολυταρχία διότι στρεφόταν ενάντια στα θεμέλιά της με κυριότερη την ρηξικέλευθη αμφισβήτηση της ιερής υπόστασης του βασιλιά.

Αυτή η ριζοσπαστική τροπή των πραγματειών δυσχέρανε μεν την αξιοποίηση τους αλλά δεν την ακύρωσε εντελώς. Συντασσόμενοι με τους John Witte, David VanDrunen, Andries Raath και Shaun De Freitas βλέπουμε τις συνέχειες της τυραννομαχικής γραμματείας μέσα από τον «κοινό ιστό» του φυσικού δικαίου και της έννοιας του συμβολαίου αλλά και πιο άμεσες επιδράσεις τους μέσα σε ανώνυμα έργα όταν οι συνθήκες το επέτρεψαν.⁷ Η λανθάνουσα θρησκευτικότητα που εμπεριέχεται στον συνδετικό άξονα εγείρει προβληματισμούς γύρω από το διαχωρισμό τους σε αυστηρά θεολογικές ή κοσμικές κατηγοριοποιήσεις.

Προτού περάσουμε ωστόσο στα βασικά μέρη της εργασίας ας δούμε πρώτον ποιες ιστορικές εξελίξεις και δεύτερον πως το προσωπικό υπόβαθρο των δύο συγγραφέων συνέδραμαν στην διατύπωση της πρότασης της τυραννοκτονίας όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

---

⁷Καθοδηγητικές υπήρξαν οι παρακάτω μελέτες: David VanDrunen (2005/2006) 'The Use of Natural Law in Early Calvinist Resistance Theory', *Journal of Law and Religion*, Vol. 21, No. 1, σ. 143-167
John Witte, Jr. (2008) 'Rights, Resistance, and Revolution in the Western Tradition: Early Protestant Foundations' *Law and History Review*, Vol. 26, No. 3, Law, War, and History, σ. 545-570 και
John Witte, Jr. 'Calvinist Contributions to Freedom in Early Modern Europe' στο Timothy S. Shah and Allen D. Hertzke, eds., *Christianity and Freedom: Volume 1: Historical Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016, σ.210-234. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/325869965_Calvinist_Contributions_to_Freedom_in_Early_Modern_Europe τελευταία επίσκεψη: 1/11/21 και

Andries Raath and Shaun De Freitas, (2001) 'Heinrich Bullinger and the Marian Exiles: The Political Foundations of Puritanism', *Studia Historiae Ecclesiasticae*, XXVIII, No. 2, σ.1-23

Το βασίλειο της Αγγλίας τη δεκαετία του 1550

Μετά από περίπου δύο δεκαετίες από την απόσχιση της Αγγλίας από το καθολικό 'στρατόπεδο' και την βαθμιαία πρόσδεσή της στον Προτεσταντισμό η ανάρρηση στον θρόνο της Μαρίας Α΄ Τυδώρ το 1553 αναβίωσε τον Ρωμαιοκαθολικισμό στην χώρα.

Το πρώτο έτος της βασιλείας της προέβη σε μια διακήρυξη βάσει της οποίας η ίδια «δεν μπορούσε να κρύψει την θρησκεία την οποία ο Θεός και ο κόσμος ξέρουν ότι έχει δεχθεί από την βρεφική της ηλικία» και θα χαιρόταν με την συμμετοχή των υπηκόων της σε αυτή. Παρόλα αυτά, «η μεγαλειότητά της δεν επιθυμούσε να αναγκάσει κανέναν από τους υπηκόους της σε αυτή» αλλά «επιθυμεί και ευθέως προστάζει και διατάσσει όλους τους αγαπητούς υπηκόους της να ζουν μαζί με ήσυχο τρόπο και χριστιανική ευσπλαχνία». Η ανοχή ωστόσο προσφερόταν «μέχρις ότου μπορεί να ληφθεί περαιτέρω εντολή με κοινή συγκατάθεση.»⁸

Πράγματι η αλλαγή της θρησκευτικής πολιτικής της Μαρίας δεν άργησε. Τον επόμενο χρόνο η Καθολική 'αναγέννηση' συνοδεύτηκε από την επαναφορά των Νόμων κατά των Αιρέσεων στο Κοινοβούλιο. Τρεις ήταν οι νόμοι που τέθηκαν ξανά σε ισχύ. Του βασιλιά Ριχάρδου Β΄ του 1382 «σχετικά με τη σύλληψη και την φυλάκιση σφαλερών και αιρετικών ιεροκηρύκων», του βασιλιά Ερρίκου Δ΄ του 1401 «σχετικά με την καταστολή των αιρέσεων και την τιμωρία των αιρετικών» και του βασιλιά Ερρίκου Ε΄ του 1414 «σχετικά με την καταστολή της αίρεσης», ο οποίος είχε χρησιμοποιηθεί και κατά των Λολάρδων, τους οποίους οι Προτεστάντες αντίκρυζαν σαν προάγγελούς τους. Οι νόμοι είχαν ανακληθεί κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ερρίκου Η΄ και του Εδουάρδου ΣΤ΄. Ωστόσο, η νέα μονάρχης έκρινε ότι έπρεπε να αναβιώσουν για πάντα «για την αποτροπή και την αποφυγή των πλανών και των αιρέσεων, οι οποίες προσφάτως έχουν εγερθεί, αναπτυχθεί και αυξηθεί πολύ σ' αυτό το βασίλειο».⁹ Μέσω αυτών η Μαρία εισήγαγε στην Αγγλία το πνεύμα της Καθολικής

---

⁸ Proclamation about Religion, 1553, διαθέσιμο στο:

<https://web.archive.org/web/20060830084111/http://members.shaw.ca/reformation/1553proclamation.htm> τελευταία επίσκεψη : 16/7/21

⁹ Revival of the Heresy Acts(1 & 2 Philip and Mary, cap. 6), 1554, διαθέσιμο στο:

<https://web.archive.org/web/20060926004513/http://members.shaw.ca/reformation/1554heresy.htm> τελευταία επίσκεψη: 16/7/21

Μεταρρύθμισης, το οποίο μεταξύ άλλων συνίστατο στην καταπολέμηση της διάδοσης του προτεσταντικού δόγματος με κατασταλτικούς μηχανισμούς.¹⁰

Η τιμωρία των ‘αιρετικών’ χώρισε τους Προτεστάντες σε τρεις κατηγορίες. Πρώτη ομάδα ήταν όσοι μπροστά στην απειλή επέλεξαν να συμβιβαστούν με την καθολική κυβέρνηση εκδηλώνοντας τόσο την νομιμοφροσύνη τους στην Μαρία όσο και την πίστη τους στο νέο δόγμα με την παρουσία τους στην Λειτουργία. Ωστόσο, μερικοί διατηρούσαν τις προτεσταντικές πεποιθήσεις τους μυστικά. Η ομάδα αυτή αποκλήθηκε Νικοδημίτες και συγκέντρωνε τα εχθρικά πυρά των γνησιο-μεταρρυθμιστών, καθ’ υπόδειξη του Καλβίνου.¹¹

Αντίθετα, άλλοι Προτεστάντες υπήρξαν απρόθυμοι να προδώσουν τα πιστεύω τους. Η δεύτερη ομάδα απαρτίζεται από τριακόσιους από αυτούς, οι οποίοι οδηγήθηκαν στην πυρά. Ο μαρτυρικός θάνατός τους για χάρη της πίστης τους θα προβληθεί αργότερα από τους ομόδοξούς τους ως απόδειξη ότι ο Προτεσταντισμός αποτελούσε την γνήσια θρησκεία, βάσει του βιβλικού πρότυπου διωγμού των αληθινών πιστών στο βιβλίο του Δανιήλ.¹²

---

¹⁰ Η επιστροφή στην πνευματική εποπτεία της Ρώμης συντελέστηκε όταν η Καθολική Εκκλησία διαπνεόταν από τις αρχές της συνόδου του Τριδέντου και η δίωξη των αιρετικών είχε δώσει νέα ορμή στην Ιερά Εξέταση στην Ιταλία.

Merry E. Wiesner Hanks, (2008[2006]) *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη 1450-1789*, μεταφρ. Ελ.Καλογιάννη, Αθήνα, Ξυφάρας, σ.200

¹¹ Στην βιβλιογραφία συναντώνται προσπάθειες, αρχικά από τον A.Pettegree, παρουσίασης αυτής της ομάδας με πιο θετικούς όρους, κάνοντας λόγο για την συνδρομή της στην αποκατάσταση του Προτεσταντισμού το 1559 και τη μίμηση της εσωτερικής αφοσίωσης των Λολάρδων. Ακόμη σε πιο πρόσφατες μελέτες έχει αντικατασταθεί η θέασή τους ως μια φυγόπονης μερίδας πιστών και έχει υποστηριχθεί ότι η παραμονή τους στην Αγγλία δεν σήμαινε πως απαλλάσσονταν από την κακομεταχείριση από τις καθολικές αρχές.

Πάντως, οι σύγχρονοι τους δεν συμμερίζονταν την κρυφή πίστη τους καθώς η αποκαλυπτική σκέψη, την οποία υιοθέτησαν οι Μαριανοί πρόσφυγες, απέκλειε την οποιαδήποτε συνδιαλλαγή με την πλευρά του Αντίχριστου. Από το 1553 αυξάνονται οι κυκλοφορίες καταδικαστικών έργων και οι μεταφράσεις των *Quatre sermons* του Καλβίνου.

Αντινικοδημιτισμός συναντάται επίσης στις δύο εξεταζόμενες πραγματείες.

Jane E.A. Dawson (1994) ‘The Apocalyptic Thinking of the Marian Exiles’, *Studies in Church History*, vol.10, σ. 86 και

Kenneth J. Woo (2015) ‘The House of God in Exile: Reassessing John Calvin's Approach to Nicodemism in Quatre sermons (1552)’, *Church History and Religious Culture*, Vol. 95, No. 2/3, σ. 244 και

Kenneth J. Woo, “Nicodemism and Libertinism,” in R. Ward Holder (ed.), *John Calvin in Context*, Cambridge, Cambridge University Press, 2019, σ. 289 και

Carlos M. N. Eire (1979) ‘Calvin and Nicodemism: A Reappraisal’, *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 10, No. 1, σ.46,69 και

P.R. Cavill, (2013) ‘Heresy and forfeiture in Marian England’, *Historical Journal*, Vol. 56, No. 4, σ.887,906

¹² J.E.A. Dawson (1994), ο.π., σ.80-82 και

P.R. Cavill, ο.π., σ. 879

Τέλος, η τρίτη ομάδα αποτελείται από οχτακόσιους περίπου Προτεστάντες, οι οποίοι κατάφεραν να διαφύγουν στην ηπειρωτική Ευρώπη, με κυριότερα κέντρα τους την Γενεύη, την Ζυρίχη, το Στρασβούργο και την Φρανκφούρτη.¹³ Η τελευταία αυτή ομάδα των θρησκευτικών προσφύγων, στην οποία εντάσσονται και οι συγγραφείς μας, θα επιστρατεύσει τα λεκτικά όπλα. Αφενός, παρακινήθηκαν από την απογοήτευση από τις πρόσφατες αποτυχημένες απόπειρες τους για ανατροπή της βασίλισσας και την αγανάκτηση για τις εκτελέσεις των ομόδοξών τους. Αφετέρου, τα έργα τους αντέκρουαν τις κατηγορίες τις οποίες δεχόταν για φυγή και προδοσία και βάσει αυτών τις δημεύσεις των περιουσιών τους πίσω στην Αγγλία.¹⁴

Η ζωή και το έργο των J.Ponet και Ch.Goodman

Η καθεστωτική και θρησκευτική αλλαγή, η οποία έφερε τον Ponet και τον Goodman σε δεινή θέση, αποτέλεσε αφετηρία για τις πραγματείες τους. Μολαταύτα, τα εφόδια για τη συγγραφή τους εντοπίζονται στην πρότερη εκπαίδευση τους.

Ο Ponet γράφει την πραγματεία του το 1556 σε ηλικία 42 ετών. Αργότερα την ίδια χρονιά πεθαίνει και το έργο του εκδίδεται.¹⁵ Ωστόσο, οι σκέψεις που διατυπώνει στο ώριμο έργο του είναι εν πολλοίς και αποκρυστάλλωση της ως τότε πορείας του.

Έχοντας ολοκληρώσει τις προπτυχιακές και μεταπτυχιακές του σπουδές στο Queen's College του Κέιμπριτζ υπό τον Thomas Smith και εργαζόμενος για ένα διάστημα στο ίδιο μέρος, ο Ponet ασπάστηκε την αρχή του ενεργού ακαδημαϊκού στη διαμόρφωση της δημόσιας πραγματικότητας. Χάρη δε στην πατρωνία του Thomas Granmer, αρχιεπίσκοπου του Canterbury, κατάφερε να υλοποιήσει αυτό το ιδανικό. Τόσο μέσα από τις θέσεις που κατέλαβε όσο και από τα έργα του διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο στην υπό διαμόρφωση ακόμα Μεταρρύθμιση στην χώρα του από το 1547 και έπειτα.¹⁶

---

¹³ Christina Hallowell Garrett, *The Marian Exiles: A Study in the Origins of Elizabethan Puritanism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1938, reprinted 1966, σ.32 και

Glenn Burgess, *ο.π.*, σ.59 και

Jennifer Loache, (1975) 'Pamphlets and Politics, 1553-8', *Historical Research*, Volume 48, Issue 117, σ.34 και

Andries Raath and Shaun De Freitas, *ο.π.*, σ.2

¹⁴ Οι κατηγορίες βασίστηκαν εν μέρει στην εξέγερση του Wyatt (1554) και στην συνωμοσία του Dudley (1555). P.R. Cavill, *ο.π.*, σ.883,885

¹⁵ Mark Rankin, 'John Ponet', *The Encyclopedia of English Renaissance Literature*, Edited by Alan J A Stewart and Garrett Sullivan, JohnWiley & Sons, 2012

¹⁶ Στο ίδιο και Andrew Hadfield "John Ponet and the People", στο *Catholic Renewal and Protestant Resistance in Marian England, Catholic Christendom 1300-1700*, ed. Elizabeth Evenden and Vivienne Westbrook Ashgate, 2015, σ. 230,232

Μετά την αποφοίτηση από το Κέιμπριτζ ακολούθησε μια ανοδική εκκλησιαστική καριέρα στα τέλη της βασιλείας του Ερρίκου Η' και κυρίως του Εδουάρδου ΣΤ' με αποκορύφωμα τη θέση του επισκόπου του Winchester. Η σταδιοδρομία του ωστόσο διακόπηκε απότομα με την ανάρρηση της Καθολικής βασίλισσας στον θρόνο.¹⁷

Αρχικά, σύμφωνα με τον χρονικογράφο της ελισαβετιανής περιόδου John Stow ο Ponet επικεντρώθηκε στην άμεση μετατροπή της νέας κατάστασης. Συγκεκριμένα υποστηρίζει πως ενεπλάκη στην εξέγερση του Wyatt το 1554 για την ανατροπή της Μαρίας, μετά την αποτυχία της οποίας και ενδεχομένως μια σύντομη φυλάκισή του του πήρε το δρόμο της αυτοεξορίας στο Στρασβούργο, όπου εντάχθηκε στον κύκλο του Peter Martyr Vermigli.¹⁸

Παράλληλα παρέμενε συγγραφικά δραστήριος όλο αυτό το διάστημα. Το 1549 μετέφρασε έναν ουμανιστικό διάλογο του Bernardino Ochino, Ιταλού Μεταρρυθμιστή κατά της παπικής πρωτοκαθεδρίας, τονώνοντας έτσι τα αντιπαπικά αισθήματα στην περίοδο της εγκαθίδρυσης του Προτεσταντισμού. Το ίδιο έτος δημοσίευσε τις απόψεις του υπέρ του γάμου των κληρικών, ο οποίος απαγορευόταν από την Καθολική Εκκλησία. Το 1550 εκδόθηκε το μόνο σωζόμενο κήρυγμα του για την πνευματική παρουσία του Χριστού στην Ευχαριστία. Ενώ το 1553 κυκλοφορεί ένα εγχειρίδιο κατήχησης. Στην εξορία θα αφιερωθεί σε πιο πολεμικά έργα, προς υπεράσπιση του δίκαιου και της πίστης των εξόριστων, ενάντια στον Stephan Gardiner, προκάτοχο και διάδοχό του στην επισκοπή του Winchester και υπερασπιστή της κληρικής αγαμίας. Το *A short treatise of political power* ήταν το τελευταίο έργο του. Ο ίδιος έγραψε το 1556, έτος κυκλοφορίας της, ότι η εξορία του έδωσε «πένα και μελάνι, χαρτί και ησυχία».¹⁹

Για το υπόβαθρο του Goodman διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες. Την πρώιμη εκπαίδευση του την έλαβε στο αβαείο του αγίου Werburgh στο Chester, από όπου καταγόταν η επιφανής εμπορική οικογένειά του. Στη συνέχεια φοίτησε στην

---

¹⁷ Mark Rankin, ο.π.

¹⁸ Hadfield, ο.π., σ.234

και Hildebrand, ο.π., σ.241 και

Dan G. Danner (1981), Resistance and the Ungodly Magistrate in the Sixteenth Century: The Marian Exiles, *The Journal of the American Academy of Religion*, vol.XLIX/3, issue 3,σ.473

¹⁹ Hadfield, ο.π, σ. 234,235,239 και Glen Bowman, (2007/2008)"Early calvinist resistance theory: new perspectives on an old label", *Journal of Law and Religion*, vol.23, no1, σ. 310,311, 312 και

Barbara Peardon (1982) 'The Politics of Polemic: John Ponet's Short Treatise of Politic Power and Contemporary Circumstance 1553-1556', *Journal of British Studies*, Vol. 22, No.1., σ. 37

Οξφόρδη. Αρχικά στο Brasenose College και μετά στο Christ Church. Εκεί βρέθηκε στον στενό κύκλο του Peter Martyr, όπου και διαμορφώθηκε η σκέψη του. Επίσης κατά τη διάρκεια των σπουδών του πρέπει να ήρθε πρώτη φορά σε επαφή με τις ιδέες του Heinrich Bullinger. Για κάποιο διάστημα πρέπει να ασκήθηκε και στην διδασκαλία της θεολογίας στο Lady Margaret καθόσον εκπονούσε την διατριβή του, η οποία δεν ολοκληρώθηκε λόγω της θρησκευτικής αλλαγής το 1553.²⁰

Αποχωρώντας από την Οξφόρδη ο Goodman αρχικά πηγαίνει στο Λονδίνο. Τα δίκτυα της οικογένειας του ούτως ή άλλως του παρείχαν ορισμένες γνωριμίες στην πόλη. Το διάστημα κατά το οποίο παράμεινε εκεί ωστόσο θα δράσει υπόγεια κατά της βασίλισσας εντασσόμενος στο κρυφό προτεσταντικό κίνημα.²¹

Όταν τελικά το 1554 πήρε το δρόμο της αυτοεξορίας αρχικά θέλησε να συνεχίσει τις σπουδές του στο πανεπιστήμιο της Βασιλείας, όπου φοίτησε το χειμώνα του 1554-1555. Σύντομα όμως αναχώρησε για το Στρασβούργο κοντά στον δάσκαλο του Peter Martyr, διαμένοντας στο σπίτι του. Από εκεί φρόντιζε να ενημερώνεται για τις εξελίξεις πίσω στη χώρα του μέσω των επαφών που διατηρούσε. Μία εξ αυτών ήταν ο Bartlet Green, με τον οποίο είχαν προφανώς γνωριστεί και συνεργαστεί στο υπόγειο προτεσταντικό ρεύμα στο Λονδίνο. Η μεταξύ τους αλληλογραφία έχει καταστήσει ύποπτο τον Goodman για συμμετοχή σε απόπειρα δολοφονίας της βασίλισσας σε συνεργασία με τον Bartlet Green και τον William Thomas.²²

Το επόμενο έτος αφήνει το Στρασβούργο για την Φρανκφούρτη, όπου φτάνει στις 13 Μαρτίου. Εκεί θα λάβει μέρος στα επεισόδια μεταξύ της Ομάδας της Γενεύης υπέρ του πρεσβυτεριανού συστήματος και της Ομάδας που χρησιμοποιούσαν το Prayer Book και ήταν υπέρ της επισκοπικής οργάνωσης της εκκλησίας. Αν και αρχικά βρισκόταν στο πλευρό της δεύτερης ομάδας, μετά από διαφωνίες του, οι οποίες

---

²⁰ Dawson, Jane E. A. *The early career of Christopher Goodman and his place in the development of English protestant thought*, Durham theses, Durham University, 1978, σ. 4,5,8,10,13,69,81

Available at Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/8005/>

²¹ Στο ίδιο, σ.4,17

²² Στο ίδιο, σ.148-150 Ο Goodman βρισκόταν στο Λονδίνο στα τέλη του 1553, όποτε οι Προτεστάντες μηχανορραφούσαν κατά της Μαρίας. Η πιθανότητα εμπλοκής του στηρίζεται σε ένα γράμμα του Green, προς απάντηση προηγούμενου χαμένου γράμματος του Goodman, στο οποίο τον πληροφορεί πως «η βασίλισσα δεν είναι ακόμα νεκρή». Το επίρρημα έχει τροφοδοτήσει διαφωνία μεταξύ των ιστορικών καθώς για ορισμένους όπως η Ch.Garret είναι αρκετή απόδειξη ότι ήταν τουλάχιστον ενήμερος της συνωμοσίας, ενώ για άλλους όπως η J.Dawson και ο Dan G.Danner δεν αποτελεί επαρκή βάση για κατηγορία.

Danner Dan G. (1977), Christopher Goodman and the English Protestant Tradition of Civil Disobedience, *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 8, No. 3, σ.62

οδήγησαν στον αποκλεισμό του συντάχθηκε με την πρώτη υποστηρίζοντας τον John Knox μέχρι την αναχώρησή τους από την πόλη τον Σεπτέμβριο.²³

Τελικά, τον Οκτώβριο καταλήγει στην Γενεύη όπου διέμεινε ως τον Αύγουστο του 1559 και εκλέχθηκε πάστορας μαζί με τον Knox.²⁴ Αρχικά, μετείχε της συγγραφικής παράδοσης της πόλης, εξέχοντα προϊόντα της οποίας η Γραφή της Γενεύης και το Form of Prayers. Ωστόσο, το 1558 ο θεολογικός χαρακτήρας των έργων θα εμπλουτιστεί με πολιτικό και προπαγανδιστικό τόνο, όπως στις υπόλοιπες αγγλικές αποικίες εξόριστων. Η πραγματεία του Goodman υπήρξε καταλυτικής σημασίας σε αυτή την εξέλιξη.²⁵ Μάλιστα, ακόμα και στη Γραφή της Γενεύης, η οποία κυκλοφορεί υπό την ομάδα μεταφραστών του William Whittingham το 1560, περιλήφθηκαν ιδέες από τα κηρύγματα του Bullinger και πλάγια σχόλια του Goodman αντίστοιχου χαρακτήρα με αυτά που βρίσκονται στην πραγματεία του. Λόγω της εστίασης μας στο *How superior powers ought to be obeyed* δεν θα ακολουθήσουμε τον Goodman στην μετέπειτα πορεία του στη Σκωτία από τον Σεπτέμβριο του 1559 και στην Αγγλία από το 1565 την εποχή της αποκατάστασης του Προτεσταντισμού, η οποία αφορά περισσότερο το πουριτανικό κίνημα.²⁶

---

²³ Στο ίδιο, σ.150 και

Timothy Duguid (2012) 'The 'Troubles' at Frankfurt: a new chronology', *Reformation & Renaissance Review*, Vol. 14 No. 3, σ.244,247,251,254,255,258-260

²⁴ Στο ίδιο, σ.259 και

Danner (1977), ο.π., σ.64

²⁵ J.E.A Dawson, ο.π., 1978, σ.177,180,181

²⁶ Danner (1977), ο.π., σ.64 και

Raath Andries and De Freitas Shaun, ο.π., σ.2 και

Quentin Skinner, *Τα θεμέλια της νεότερης πολιτικής σκέψης*, μεταφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2005, σ.538

Κεφάλαιο 1^ο Από την υπακοή στην αντίσταση: Η ενστάλαξη της γερμανικής θεωρίας δικαίου στους Άγγλους εξόριστους

Έχοντας δει τόσο το προσωπικό υπόβαθρο όσο και το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο έδρασαν οι συγγραφείς θα προχωρήσουμε στις αντιλήψεις περί υπακοής στην κοσμική εξουσία, οι οποίες είχαν διαμορφωθεί στην πρόιμη φάση της αγγλικής Μεταρρύθμισης μεταξύ των Προτεσταντών. Στη συνέχεια θα δούμε πως μεταπλάστηκε από το σώμα των Καθολικών προπαγανδιστών στη διάρκεια της βασιλείας της Μαρίας. Τέλος, θα είμαστε σε θέση να κρίνουμε το βαθμό ρήξης των δύο πραγματειών με την προϋπάρχουσα αγγλική σκέψη. Ακολούθως θα αναζητήσουμε τις καταβολές των ιδεών τους στην ήδη διαμορφωμένη ως το 1550 θεωρία αντίστασης στην κοσμική τυραννία των Λουθηρανών.

Η εδραίωση της υποχρέωσης υπακοής στην αγγλική πολιτική σκέψη της Μεταρρύθμισης και της Αντιμεταρρύθμισης

Η εισαγωγή της Μεταρρύθμισης στην Αγγλία μετατόπισε τη συζήτηση από το ουμανιστικό ενδιαφέρον για την κοινοπολιτεία στον μονάρχη. Η απόσχιση της Αγγλίας από την πνευματική πατρωνία του πάπα το 1532 όχι απλώς δεν προκάλεσε μια επαναδιαπραγμάτευση της κοσμικής εξουσίας, αλλά την ενίσχυσε κιάλας. Ο Ερρίκος Η' τέθηκε επικεφαλής της Εκκλησίας το 1534.²⁷

Η *Collectanea*, μια συλλογή χρονικών και νόμων, καθιστούσε τη σύναξη των Άγγλων πιστών αυτόνομη εντός της Καθολικής Εκκλησίας και απέδιδε στο βασιλιά την πνευματική εποπτεία της. Η βασιλική δικαιοδοσία επί των θρησκευτικών πραγμάτων βασίστηκε πρώτον στην αντίληψη ότι ο κάτοχος του *imperium* είχε την κυριαρχία επί όλων των ζητημάτων μέσα στη σφαίρα ελέγχου του και δεύτερον στην μεσαιωνική παράδοση υπεροχής του εθιμικού (*common*) επί του εκκλησιαστικού (*canon*) δικαίου.²⁸

Ορμώμενοι από την θέσπιση της βασιλικής εκκλησιαστικής κεφαλής οι προπαγανδιστές καταπιάστηκαν με την εδραίωση αυτής μεταξύ πιστών και κληρικών καθ' όλη τη δεκαετία του 1530. Στο πλαίσιο της αμφισβήτησης της αρχιεροσύνης του πάπα προσδόθηκαν αυξημένες εξουσίες στον μονάρχη ως εκπρόσωπο του Θεού. Για

---

²⁷ Burgess, *ο.π.*, σ. 31

²⁸ Στο ίδιο, σ.32,34

παράδειγμα τα έργα των Richard Sampson και Edward Foxe υποστήριζαν πως οι βασιλικές εντολές έπρεπε να γίνονται δεκτές ως θεόσταλτες και τα όρια επέμβασης του βασιλιά στα εκκλησιαστικά ζητήματα αμβλύθηκαν.²⁹

Στο παραπάνω πλαίσιο η υπακοή ισούταν με αποδοχή και σεβασμό της θεϊκά θεσπισμένης τάξης. Ο Stephan Gardiner συνέταξε ένα από τα βασικότερα έργα περί υπακοής ως θρησκευτικό καθήκον, θεμέλιο της πίστης και ενάρετη ιδιότητα. Σε αντίθεση με τη λουθηρανική έμφαση στην συνείδηση, η οποία άφηνε χώρο για την ανυπακοή, ο Thomas Starkey υποστήριξε την υπαγωγή της στην υποταγή. Ακόμη η υπακοή προβλήθηκε και ως πατριωτικό καθήκον από τον Richard Morison, καθώς ήταν ο καλύτερος τρόπος για έναν υπήκοο να υπηρετήσει τη χώρα του.³⁰

Στο ενδεχόμενο διακυβέρνησης από έναν φαύλο ηγεμόνα η υπακοή δεν ετίθετο υπό αμφισβήτηση. Ο William Tyndale υποστήριζε πως μόνο ο Θεός μπορούσε να τιμωρήσει τον εκλεκτό του. Ακόμα και όταν διέφυγε στη Φλάνδρα, λόγω του ισχυρισμού του ότι το διαζύγιο του Ερρίκου ήταν αντιβιβλικό, αρκέστηκε στην παθητική αντίσταση όταν οι εντολές του βασιλιά συγκρούονται με του Θεού. Ο Robert Barnes κινούμενος στο ίδιο πνεύμα διατύπωσε σαν πιθανή λύση την συμβουλή στον παρεκκλίνοντα μονάρχη. Ωστόσο, αν εκείνος δεν συμμορφωνόταν δεν μπορούσε να του επιβληθεί το σωστό, τότε δεν έμενε παρά να υπομείνουν την τυραννία και να μην εφαρμόζουν τις ανευλαβείς του εντολές. Ο Stephan Gardiner δε, παρότρυνε την αποδοχή ενός κακού βασιλιά ως μέρος ενός θεϊκού σχεδίου.³¹

Με τη διαδοχή του Ερρίκου από τον Εδουάρδο η Αγγλία προχώρησε από τη διάζευξη με τον Καθολικισμό στην πρόσδεση στον Προτεσταντισμό, μέσω του οποίου ενισχύθηκε το αδιαμεσολάβητο θεϊκό χρίσμα του βασιλιά. Η υποχρέωση της υπακοής για τον Χριστιανό υπήκοο συνέχισε να τονίζεται, ιδιαίτερα τις κρίσιμες στιγμές της βασιλείας του με τις εξεγέρσεις του 1549. Κανείς επί της γης δεν είχε δικαίωμα να πάρει το ξίφος ενάντια στον χρισμένο του θεού, όπως έλεγε ο Thomas Cranmer. Ενώ ο John Hooper αποσαφήνισε ότι η ενεργή αντίσταση δεν επιτρεπόταν ακόμα και όταν ο βασιλιάς ξεστράτιζε από το θεϊκό νόμο. Σε μια προσπάθεια πιο κοσμικής αιτιολόγησης της υπακοής ο John Cheke υπολόγιζε την ανυπακοή πιο επιζήμια από ότι ένας κακός

---

²⁹ Στο ίδιο, σ.36 ,37,40

³⁰ Στο ίδιο, σ.38,39,50-52

³¹ Στο ίδιο, σ.33,34,51,55 και Hildebrandt, ο.π., σ. 239

μονάρχης, καθώς κατέστρεφε την τάξη της κοινοπολιτείας και επομένως την ευημερία της.³²

Με το θάνατο του αδερφού της το 1553 η Μαρία κληρονόμησε μαζί με τον βασιλικό τίτλο και αυτόν της κεφαλής της Εκκλησίας. Αν και τον αποχωρίστηκε τυπικά, αξιοποίησε την ισχύ που παρείχε αυτός για να επαναφέρει την χώρα στον Καθολικισμό και στις πρακτικές του και να ενεργοποιήσει τους Νόμους κατά των Αιρέσεων.³³

Βρέθηκαν επίσης στη διάθεσή της τα τυπογραφικά εργαστήρια του βασιλείου, στα οποία απαγόρευσε την έκδοση προτεσταντικών έργων με διακήρυξη της το 1555. Η βιβλιογραφία έχει υποστηρίξει ωστόσο την αδυναμία πλήρους επιστράτευσης τους. Αυτό μπορεί να οφειλόταν σε πρακτικές δυσκολίες όπως η έλλειψη Καθολικών ικανών να τα αναλάβουν, αλλά πρωτίστως έχει αποδοθεί στο ότι η κυβέρνηση δεν αντιλήφθηκε τη σημασία της τυπογραφίας ή δεν συμφωνούσε με την προτεσταντικής προελεύσεως έμφαση στην ατομική μελέτη που αυτή προωθούσε.³⁴ Τα έργα που εξέδωσαν αριθμούσαν λιγότερα από των Προτεσταντών και κρίνονται ως ελάχιστος αξίας λόγω της απουσίας ουμανιστικών ρητορικών μεθόδων και προφητικού τόνου, τα οποία καθιστούν πιο γλαφυρά και παρακινητικά τα έργα των Μαρριανών σε συνδυασμό με τις επίκαιρες νύξεις τους στις κοινωνικοοικονομικές αδυναμίες της βασιλείας. Ακόμη η 'προϋπηρεσία' ορισμένων βασιλικών απολογητών της Μαρίας όπως ο Stephan Gardiner στην αντι-καθολική προπαγάνδα των περασμένων δεκαετιών μείωσαν την επιρροή τους.³⁵

Μεταξύ πάντως όσων έργων κυκλοφόρησε η φιλοβασιλική προπαγάνδα η ανυπακοή εξακολούθησε να θεωρείται αποβλητέα από το βασίλειο, διότι υπέσκαπτε την εξουσία, την τάξη και την απαραίτητη ομόνοια. Προκειμένου δε να νομιμοποιήσουν τις διώξεις του καθεστώτος η προδοσία και η εξέγερση ταυτίστηκαν

---

³² G. Burgess, *ο.π.*, σ.54-56

³³ André A. Gazal, *Scripture and Royal Supremacy in Tudor England, The Use of Old Testament Historical Narrative*, Lewistone, Queenston, Lampeter, The Edwin Mellen Press, 2013, σ.95,97

³⁴ Ενώ αντίθετα το μαριανό καθεστώς αξιοποιούσε την τυπογραφία όταν δικαιολογούσε τις κινήσεις του μέσω λατινικών έργων στο κοινό της υπόλοιπης Ευρώπης.

Andrew Pettegree, (1991) 'The Latin Polemic of the Marian Exiles', *Studies in Church History*, Vol.8, σ.305 και

J. W. Martin (1981) 'The Marian Regime's Failure to Understand the Importance of Printing', *Huntington Library Quarterly*, Vol. 44, No. 4, σ.236,238,240

³⁵ Glen Bowman, (2002) 'Mastering the Methods of Manipulation: Who Really Won the Marian Propaganda Wars?', *Journal of Church and State*, Vol. 44, No. 4., σ. 808,809,819,820 και Jennifer Loache, *ο.π.*, σ.31,32

με την αίρεση.³⁶ Η σύνδεση αυτή κατέστη δυνατή εν μέρει εξαιτίας των προσπαθειών ανατροπής της βασίλισσας από μια μερίδα Προτεσταντών το 1554, την οποία πρόβαλε ο John Proctor στο έργο του *The history of Wyatt's rebellion* ως επικίνδυνη για την καταστροφή της χώρας. Οι απολογητές του καθεστώτος δεν άντλησαν 'όπλα' μόνο από τα σύγχρονά τους συμβάντα, αλλά και από την ιστορία. Το έργο του John Christopherson *An exhortation to all menne to beware of rebellion* προσφέρει μια γενεαλογία της σχέσης αίρεσης και προδοσίας. Στο κείμενο εξιστορούνται οι εξεγέρσεις από το 1380 ως τις μέρες του και καταδικάζεται η ανυπακοή που προάγουν ως παραβίαση των Ρωμαίους 13:1-7.³⁷

Η παραγωγή των προηγούμενων δεκαετιών είχε αποτυπώσει καλά την υποχρέωση υπακοής στην συνείδηση των Άγγλων. Έτσι όταν υπό την Καθολική μονάρχη θα τεθεί πρώτη φορά υπό δοκιμή η συμμόρφωση των Προτεσταντών με την κοσμική εξουσία πολλοί αντικομφορμιστές πιστοί θα επιλέξουν να υπομείνουν μέχρι θανάτου ή να υποστούν την αυτοεξορία τους υπομονετικά.³⁸

Πράγματι η παραγωγή έργων των Προτεσταντών ήταν πολύ πλουσιότερη από αυτή των βασιλοφρόνων. Ωστόσο, ελάχιστα από αυτά τα κείμενα συγκρούστηκαν ρητά με το δόγμα της υπακοής. Από το 1553-1558 γράφτηκαν στη δημόδη περίπου 120 έργα. Επρόκειτο για μεταφράσεις απαγορευμένων έργων, φυλλάδια προς ενίσχυση της πίστης τους και λίγες πολιτικές πραγματείες.³⁹

---

³⁶ Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι η αιτιολόγηση επίσημων διώξεων εναντίον ακόμα και φιλειρηνικών θρησκευτικών ομάδων εξακολούθησε ως σήμερα να βασίζεται σε κατηγορίες, οι οποίες συνδυάζουν με τον ίδιο αυθαίρετο τρόπο τις θρησκευτικές αντιλήψεις με την υπονόμευση της εξουσίας. Τραγικά επίκαιρο είναι το παράδειγμα της Ρωσίας.

<https://www.jw.org/en/news/legal/by-region/russia/annika-hvithamar-interview/> τελευταία επίσκεψη 15/9/21

<https://www.jw.org/en/news/legal/by-region/russia/experts-on-threat-of-ban-jehovahs-witnesses/> τελευταία επίσκεψη 15/9/21

<https://jw-russia.org/docs/18/2020-03->

[13 Statement by the EU at the OSCE Permanent Council.pdf](#) τελευταία επίσκεψη 15/9/21

<https://www.osce.org/files/f/documents/1/4/381823.pdf> τελευταία επίσκεψη: 15/9/21

³⁷ Οι τίτλοι στα αγγλικά της εποχής είναι: *The historie of Wyates rebellion* και *An exhortation to all menne to beware of rebellion*.

G. Bowman, (2002), ο.π., σ. 809-811 και J.Loache, ο.π., σ.31 και

Να σημειωθεί ότι ο διακηρυγμένος σκοπός στην εξέγερση του Wyatt ήταν η εναντίωση στον γάμο της Μαρίας με τον Φίλιππο της Ισπανίας και τα θρησκευτικά αίτια και η απόπειρα αντικατάστασης της βασίλισσας ήταν ανομολόγητοι στόχοι.

Malcolm R. Thorp, (1978) 'Religion and the Wyatt Rebellion of 1554', *Church History*, Vol. 47, No. 4, σ. 235

³⁸ G. Burgess, ο.π., σ.58

³⁹ J. Loache, ο.π., σ.31,32,42

Γραμμένα κυρίως στις προσφυγικές παροικίες κατόπιν κατάφεραν να παρεισφρήσουν στην Αγγλία.⁴⁰ Μάλιστα σε τέτοιο βαθμό ώστε η βασιλική διακήρυξη του 1558 αναγνώριζε την αποτυχία της να περιορίσει την κυκλοφορία τους δια των απαγορεύσεων και των σερίφηδων της με αποτέλεσμα το βασίλειο να βρίθει από έργα «γεμάτα με αίρεση, ανταρσία και προδοσία», όπως τα χαρακτήριζαν. Πολλά από αυτά είχαν γίνει γνωστά και στην Σκωτία, η οποία βρισκόταν υπό την επίσης Καθολική βασίλισσα Μαρία των Γκιζ.⁴¹

Προς γνωστοποίηση της υπόθεσής τους και ανταπάντηση της φιλομοναρχικής προπαγάνδας συντάχθηκαν επίσης λατινικά κείμενα τα οποία κυκλοφορούσαν στην Ευρώπη. Ως πρόσφυγες γνώρισαν την θρησκευτική ιστοριογραφία του Flacius Illyricus, ο οποίος πρόσφερε μια θεματική ιστορία ανίχνευσης της γνήσιας Χριστιανοσύνης στους μαρτυρικούς θανάτους ανά τους αιώνες κατά αντιπαράθεση προς την «παρα-συναγωγή του Αντίχριστου». Με βάση αυτό το πρότυπο αφηγούνται το χαμένο δίκαιο των Προτεσταντών μέσα από την μνημόνευση του καθεστώτος του Εδουάρδου και παρέχουν την ποθούμενη δογματική συνέχεια μέσα από τον John Wyclif και τους Λολάρδους. Ακόμη, θα προβάλουν τα δεινά των ομόδοξων τους σε μαρτυρολόγια, κατά το πρότυπο του Jean Crespin, καθιστώντας τον διωγμό το γνώρισμα των αληθινών Χριστιανών από τους αποστολικούς χρόνους ως τις ημέρες τους.⁴²

Η σημαντικότερη ωστόσο συμβολή των παροικιών ως επωαστηρίων σκέψης ήταν ότι ενστάλαξαν στους Μαριανούς την αναπαράσταση του γίνεσθαι διαμέσου αποκαλυπτικών ιδεών. Αντιλαμβανόμενοι τον κόσμο τους να δέχεται επίθεση από τον Αντίχριστο η παθητικότητα άρχισε να καταρρίπτεται ως επιλογή και άνοιξε ο δρόμος για την ενεργή αντίσταση καθώς επρόκειτο πλέον για επιτακτικό καθήκον απέναντι στην χριστιανική κοινοπολιτεία.⁴³

---

⁴⁰ Ορισμένα μόνο είχαν τυπωθεί μυστικά στην Αγγλία.

⁴¹ Στο ίδιο, σ.32-34 και G.Burgess, *ο.π.*, σ.57 και J. E.A. Dawson, (1994) *ο.π.*, σ.77

⁴² Χαρακτηριστικά το σχήμα αυτό συναντάται στον John Bale και στον John Foxe, ο οποίος επηρεάστηκε από τον πρώτο. Ο Foxe θα συντάξει ένα από τα πιο γνωστά έργα της εποχής για την ιστορία των μαρτύρων.

J. E.A. Dawson, (1994) *ο.π.*, σ.75,76,78-80 και A. Pettegree, *ο.π.*, σ.305,306,309-311 και Κώστας Γαγανάκης, *Θουκυδίδης ή Ευσέβιος; Προτεσταντική ιστοριογραφία στη Γαλλία των Θρησκευτικών Πολέμων(1560-1600)*, Αθήνα, Πόλις, 2016, σ.73-75,88-92

⁴³ J. E.A. Dawson, (1994) *ο.π.*, σ.75,76,78,86-88

Τα πρώτα κείμενα που θα παρακινήσουν σε δράση κατά του εκπρόσωπου του Αντίχριστου στην Αγγλία θα απευθυνθούν στους ευγενείς και στην κατώτερη αριστοκρατία της υπαίθρου. Αν τα καλέσματά τους κατάφεραν να κινητοποιήσουν αυτές τις δύο ομάδες τότε η ανατροπή της τυραννικής βασίλισσας θα γινόταν με τρόπο, ο οποίος δεν θα υπερέβαινε την συνταγματική τάξη. Ως αποτέλεσμα η αντίσταση δεν θα ταυτιζόταν με την αναρχία, καθώς δεν θα επρόκειτο για μια γενικευμένη εξέγερση του λαού. Ωστόσο, μετά την απογοήτευσή τους από το Κοινοβούλιο, το οποίο πέρασε τους νόμους της Μαρίας και την απροθυμία ανάληψης των ηνίων του προτεσταντικού κινήματος από επιφανείς Προτεστάντες ή ακόμη και από την ίδια την Ελισσάβετ, το χρέος απελευθέρωσης του βασιλείου από τον Αντίχριστο επεκτάθηκε σε κάθε άτομο!⁴⁴ Σε αυτή την μετάβαση ώθησε η ερμηνεία τους πάνω στο δικαίωμα των προφητών να τιμωρούν τους βασιλείς, όπως είχε υποστηρίξει ο Καλβίνος. Προεκτείνοντας την σκέψη του λόγω της επείγουσας αποβολής του Αντίχριστου το κάθε άτομο είχε ευθύνη να δράσει για την εκπλήρωση της προφητείας.⁴⁵

Τη ριζοσπαστική αυτή οδό φυσικά θα ακολουθήσουν πολλοί λίγοι συγγραφείς. Ονομαστικά ο Bartholomew Traheron, ο Κνοκ και ο Ponet με τον Goodman όπως θα δούμε παρακάτω. Έχοντας αποκλείσει την ύπαρξη προηγούμενου στην αγγλική γραμματεία υπέρ της ενεργητικής ανυπακοής τόσο από τους Καθολικούς όσο και από τους Προτεστάντες και με αφορμή την εξέταση των πόλεων προσφυγής τους ως κέντρα ανταλλαγής ιδεών θα δούμε από πού άντλησαν την σκέψη της αντίστασης.⁴⁶

Οι γερμανικές καταβολές

Όταν οι Άγγλοι Προτεστάντες βρέθηκαν αντιμέτωποι με μια εχθρική κοσμική εξουσία για πρώτη φορά το 1553, το ζήτημα αυτό είχε ήδη απασχολήσει τους Προτεστάντες της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τη δεκαετία του 1520. Όταν λοιπόν οι Μαριανοί συνέταξαν τα έργα τους είχαν στη διάθεσή τους τη γερμανική παραγωγή περί αμυντικής δράσης.

Η θεωρία των Λουθηρανών σχηματίστηκε υπό εντελώς διαφορετικές συνθήκες από αυτές της Αγγλίας, όπου όπως είδαμε η εισαγωγή της Μεταρρύθμισης έγινε εκ των

---

⁴⁴ J. Loache, ο.π., σ.36,38-41

⁴⁵ Γαγανάκης, ο.π., 2016, σ.63 και

Michael Walzer (1963) 'Revolutionary Ideology: The Case of the Marian Exiles', *The American Political Science Review*, vol.57, σ.647,650,653,654

⁴⁶ Στο ίδιο, σ.42 και J. E.A. Dawson, (1994) ο.π, σ.88 και Burgess, ο.π., σ..58

άνω και η υπακοή των υπηκόων απλά επιβεβαίωνε τα όσα όριζε η Κεφαλή του κράτους και της Εκκλησίας για το λατρευτικό.

Στην αυτοκρατορία ο Λουθηρανισμός τέθηκε σχεδόν αμέσως εκτός νόμου στη Διαίτα της Βορμς (Worms) το 1521. Εκεί αποφασίστηκε η καταστολή των Μεταρρυθμιστών και η υποχρεωτική επιστροφή τους στην Καθολική Εκκλησία ακόμα και δια της βίας. Ωστόσο, ο Κάρολος δεν μπόρεσε να υλοποιήσει το διακηρυγμένο σκοπό του άμεσα, διότι από το 1521 ως τα τέλη της δεκαετίας βρίσκεται εκτός της αυτοκρατορίας πολεμώντας τους Γάλλους και βρισκόμενος σε επιφυλακή για τον οθωμανικό κίνδυνο.⁴⁷

Σε αυτό το διάστημα οι Λουθηρανοί ζούσαν σε ένα καθεστώς προσωρινής ανοχής. Τη δεκαετία του 1520 ο Λούθηρος αποδοκιμάζει την ανυπακοή. Η σκέψη του βασίζεται στην παυλιανή διδασκαλία της θεϊκής προέλευσης της εξουσίας του εγκόσμιου βασιλείου. Αναγνώριζε βέβαια ότι ο κοσμικός ηγεμόνας δεν είχε δικαίωμα κυριαρχίας επί της ψυχής, καθώς αυτή υπαγόταν στο πνευματικό βασίλειο. Μολαταύτα, αν οι αυτοκρατορικοί νόμοι επεδίωκαν να της επιβληθούν ο υπήκοος μπορούσε να μην τους υπακούσει. Στο ενδεχόμενο βίαιης επιβολής τους ωστόσο δεν έπρεπε να προβληθεί αντίσταση. Αυτός ο κανόνας δεν περιοριζόταν στον «κοινό» άνθρωπο αλλά και στους ηγεμόνες των κρατιδίων εξίσου. Ο Λούθηρος επικροτούσε τις κινήσεις αποκατάστασης της κακομεταχείρισης μόνο κατόπιν αιτήματος προς τις αρχές και συμφωνίας αυτών. Η απόδοση δικαιοσύνης ήταν μόνο ηγεμονικό καθήκον, όπως είχε εξηγήσει και το 1525 στην περίπτωση των πολέμων των χωρικών. Γι' αυτό το λόγο η εξέγερση καταδικαζόταν από τον πρωτοστάτη της Μεταρρύθμισης, καθώς έκρινε πως ισούταν με μεγαλύτερο αμάρτημα από ότι οι αδικίες οι οποίες τους ωθούσαν να στραφούν ενάντια στην κοσμική εξουσία.⁴⁸

Το 1529 όμως ο κίνδυνος γίνεται πιο άμεσος. Ο Κάρολος έχοντας υπογράψει την Ειρήνη του Καμπραί(Cambrai) με τη Γαλλία και με τους Οθωμανούς σε υποχώρηση αποφασίζει να στραφεί στο εσωτερικό επιλύοντας το θρησκευτικό πρόβλημα. Έτσι, στη Διαίτα του Σπέγιερ(Spreyer) αποφασίστηκε η εφαρμογή του Εδίκτου της Βορμς κατά των αιρετικών και οι διωγμοί ενεργοποιήθηκαν. Η αγνόηση

---

⁴⁷ Quentin Skinner, *ο.π.*, σ.511

⁴⁸ Θεοδόσης Νικολαΐδης, 'Υποχρέωση της υπακοής και δικαίωμα αντίστασης στον Μαρτίνο Λούθηρο' στο Στ.Ζουμπουλάκης (επιμ.), *Ο Λούθηρος και η Μεταρρύθμιση, Ιστορία, θεολογία, πολιτική*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 2018, σ.371,378,379,382,385,392

της διαμαρτυρίας που παρουσιάστηκε από πλευράς των πριγκίπων, οι οποίοι υποστήριζαν τον Λουθηρανισμό, οδήγησε τους ηγεμόνες των κρατιδίων να αναζητήσουν διέξοδο από το δόγμα της υπακοής σε περίπτωση επίθεσης. Με τον καθολικό συνασπισμό ηγεμόνων μετά τη Διαίτα του 1530 η σύνταξη μιας αμυντικής ένωσης φάνταζε επιτακτική.⁴⁹

Αν και λόγω της επανεμφάνισης του οθωμανικού κινδύνου και των αψιμαχιών μεταξύ πάπα και αυτοκράτορα η ένοπλη σύγκρουση Λουθηρανών και αυτοκρατορικών δυνάμεων δεν θα έρθει παρά το 1547, οι πρώτοι αξιοποίησαν το μεσοδιάστημα για την προετοιμασία τους. Η Σμαλκαλδική Ένωση είχε σχηματιστεί ήδη από το 1531 και οι νομικοί της σύμβουλοι είχαν εφοδιάσει το οπλοστάσιο των ηγεμόνων των κρατιδίων με επιχειρήματα για την ενεργοποίησή της ενάντια στον αυτοκράτορα σε ενδεχόμενη επίθεσή του.⁵⁰

Τα επιχειρήματα που αξιοποιήθηκαν για τη σύστασή της προήλθαν από δύο βασικές θεωρίες. Πρώτος, ο Φίλιππος της Έσσης από τις κυρίαρχες μορφές του προτεσταντικού κινήματος ήταν αυτός που προσπάθησε να πείσει τον Ιωάννη Εκλέκτορα της Σαξονίας, εξίσου σημαντικό ηγεμόνα της λουθηρανικής πτέρυγας, υπέρ της ένοπλης αντίστασής τους. Η θεωρία που παρουσίασε για την υποστήριξή της συνδύαζε την παυλιανή διδασκαλία για την θεική προέλευση των κοσμικών αρχών με τη φεουδαρχική παράδοση. Δηλαδή, οι ηγεμόνες των κρατιδίων ήταν εξίσου τοποθετημένοι στις θέσεις τους από τον θεό, όπως ο αυτοκράτορας και η μεταξύ τους σχέση οριοθετούνταν από υποχρεώσεις και δικαιώματα. Αυτό σήμαινε ότι αν ο αυτοκράτορας αθετούσε τους όρους ή υπερέβαινε την σφαίρα δράσης του έπαυε η οφειλή υπακοής τους καθώς είχε διαρρήξει τη σχέση συμβολαίου.⁵¹

Ο Λούθηρος, ο οποίος ασκούσε επιρροή στον Ιωάννη της Σαξονίας, αρνήθηκε να δεχτεί την εξίσωση του αυτοκράτορα με τους υπόλοιπους ηγεμόνες και συνέχιζε να υποστηρίζει την υπεροχή του, όπως τη δεκαετία του 1520. Ωστόσο, η επίμονη παρακίνηση του Ιωάννη από τον Φίλιππο, οδήγησε τον πρώτο στο να ζητήσει τη βάση για στρατιωτική δράση από τους νομικούς του κύκλου του. Προϊόν των επεξεργασιών του Γκρέγκορ Μπρυκ(Gregor Brück) και των υπολοίπων συμβούλων του υπήρξε η θεωρία ιδιωτικού δικαίου. Ανάγοντας το δικαίωμα αμυντικής βίας του ατόμου στην

---

⁴⁹ Skinner, *ο.π.*, σ.511,513

⁵⁰ Στο *ίδιο*,σ.513

⁵¹ Στο *ίδιο*,σ.512

πολιτική σφαίρα νομιμοποίησαν την αντίσταση στην αυτοκρατορική βία με τις εξής προϋποθέσεις. Πρώτον, εάν είχε προηγηθεί έφεση, η οποία αγνοήθηκε, όπως είχε γίνει στη Διαίτα του Σπέγιερ και δεύτερον όταν ο αυτοκράτορας προξενούσε κακό είτε εντός είτε εκτός της σφαίρας δικαιοδοσίας του, καθώς σε αυτές τις περιπτώσεις εξισωνόταν με ιδιώτη και αποσυνδεόταν από το αξίωμά του.⁵²

Με αυτή την επιχειρηματολογία δεν συντάχθηκαν μόνο οι ηγεμόνες, αλλά συγκατένευσαν και οι αρχικά διστακτικοί θεολόγοι υπογράφοντάς την στο συνέδριο του Τοργκάου(Torgau) το 1530. Μάλιστα, μερικοί πρόσθεσαν και νέα ριζοσπαστικότερα στοιχεία. Για παράδειγμα, ο Λούθηρος σε αντίθεση με τις θέσεις του το 1525, νομιμοποιεί την αντίσταση και στην περίπτωση του ατόμου καθώς πρόκειται για αυτοάμυνα απέναντι σε ‘αιμοδιψείς’ παπιστές και όχι για στάση σφετερισμού της εξουσίας. Ο Μελάγχθων, ο οποίος είχε πρωτοστατήσει στην προσπάθεια συμβιβασμού στην Διαίτα του Άουγκσμπουργκ(Augsburg), ήταν πρόθυμος πλέον να δεχθεί την αντίσταση «από τον καθένα σύμφωνα με την θέση του». Εκτός της ηγεμονικής άμυνας στις αυτοκρατορικές δυνάμεις και παρά τον αρχικό φόβο του για την αναρχία άφηνε επίσης ανοιχτό το ενδεχόμενο ατομικής άμυνας στην ‘διαβολική’ εξουσία. Αποσαφηνίζει βέβαια ότι η αυτοάμυνα ασκούταν από το άτομο σε περίπτωση εισβολής στο νοικοκυριό του, το οποίο ήταν η σφαίρα του και στο οποίο είχε δικαίωμα να δρα σαν κεφαλή, όχι όμως σε περίπτωση εκδίκησης για βλάβη, η οποία επαφιόταν στους ηγεμόνες.⁵³

Κρίσιμο σημείο για την σύσταση οργανωμένης αντίστασης υπήρξε ο συνδυασμός εσωτερικών και εξωτερικών απειλών ενάντια στην ίδια την αυτοκρατορία. Η μετατόπιση από την υπεράσπιση των καταδυναστευμένων υπηκόων στην προστασία του έθνους και των νόμων της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τον παραβάτη και προδότη αυτοκράτορα επέτρεπε την κινητοποίηση μεγαλύτερου σώματος. Στο έργο *Ein theologisches Bedenken* του 1531 το σώμα των εκλεκτόρων θεωρείται υπεύθυνο για την διαφύλαξη της αυτοκρατορίας από την παράδοσή της στην τουρκική τυραννία και την υποταγή της στην δουλεία του Αντίχριστου, με προτεσταντικούς όρους δηλαδή

---

⁵² Στο ίδιο,σ.513-515

⁵³ Στο ίδιο,σ.515,516 και

Hildebrandt, ο.π., σ.230,233 και

Νικολαΐδης,ο.π.,σ. 389,390,394,395 και

Robert V. Friedeburg (2001), ‘In Defense of Patria: Resisting Magistrates and the Duties of Patriots in the Empire from the 1530s to the 1640s’, *Sixteenth Century Journal*, Vol. 32, No. 2, σ.362,366

του πάπα. Την ίδια χρονιά ο Johannes Wick, έγραψε πως αν οι ηγεμόνες δεν το έπρατταν ακόμη και ο αγροτικός λαός μπορούσε να αντισταθεί στην αίρεση κατά μίμηση του Φινεές, βιβλικού προσώπου που σκότωσε έναν αμαρτωλό Ισραηλίτη χωρίς κάποια εξουσία. Και σε αυτό το έργο η νομιμοποίηση της δράσης υπέρ του γερμανικού έθνους προερχόταν από την παραβατική συμπεριφορά του αυτοκράτορα και την οθωμανική απειλή. Επρόκειτο για μια επέκταση του δίκαιου αντίστασης άνευ προηγουμένου και ακολούθων, στη γερμανική τουλάχιστον περίπτωση. Όταν ο Μελάγχθονας θα χρησιμοποιήσει την έννοια της πατρίδας σε κίνδυνο απέναντι στα ισπανικά και ιταλικά στρατεύματα του Καρόλου θα το κάνει με λιγότερο ριζοσπαστικό κάλεσμα. Όπως επίσης και ο Regius Selinius, ο οποίος το 1547 διακηρύττει μεν την άμυνα ολόκληρης της πατρίδας απέναντι στις πολλαπλές απειλές ‘παπιστών’, Τούρκων και τυραννίας, περιορίζει όμως το καθήκον στους αυτοκρατορικούς πρίγκιπες μόνο.⁵⁴

Οι Σμαλκαλδικοί Πολέμοι (1546-47) δεν κατάφεραν να κατατροπώσουν και τις θεωρίες αντίστασης των Λουθηρανών μαζί με τα στρατεύματά τους. Η άρνηση συμμόρφωσης των αυτοαποκαλούμενων Γνησιολουθηρανών με την απαίτηση επιστροφής στον Καθολικισμό, την οποία εξέδωσε ο Κάρολος ο Ε΄ το 1548 με το διάταγμα του Άουγκσμπουργκ, έφερε ξανά στο προσκήνιο τα επιχειρήματα του 1530.⁵⁵

Προπύργιο της αντίστασης αποτέλεσε η πόλη του Μαγδεμβούργου. Πριν οχυρωθεί για να αντιμετωπίσει την πολιορκία κυκλοφόρησε πάνω από 100 φυλλάδια υπέρ της ένοπλης άμυνας και οι ογδόντα πάστορες της πόλης υπό τον Nicolas von Amsdorf συνέταξαν μια Ομολογία Πίστης το 1550. Η *Ομολογία* απαρτιζόταν από τρία μέρη. Το πρώτο μέρος εξέφραζε την αφοσίωσή τους στο λουθηρανικό δόγμα. Στο δεύτερο μέρος όμως αναπτυσσόταν η πολιτική σκέψη πάνω στην οποία νομιμοποιούταν η αντίσταση τους απέναντι στον αυτοκράτορα και στο τελικό η προτροπή δράσης και η προειδοποίηση σε όσους δεν το έπρατταν ή στρεφόταν εναντίον τους.⁵⁶

Το δεύτερο μέρος διατύπωνε ευθέως ότι η αντίστασή τους ήταν δικαιολογημένη καθώς θα δεχόταν επίθεση ενώ δεν είχαν εισακουστεί και γι’ αυτό «η πόλη με τη σειρά

---

⁵⁴ Friedeburg, (2001) ο.π., σ.363-367 και Friedeburg, ο.π., 2002, σ.74,79,228

⁵⁵ Hildebrandt, ο.π., σ.234 και Matthew Trewhella, Foreword, στο *The Magdeburg Confession 13th April 1550 AD*, μεταφρ. Mathew Colvin, North Charleston, CreateSpace, 2012, σ.7

⁵⁶ Trewhella, ο.π., σ.6,8 και Hildebrandt, ο.π., σ.234

της πήρε τα απαραίτητα αμυντικά μέτρα.». Προβάλλαν ως λόγο των ταραχών όχι κάποια σχεδιασμένη εξέγερση, για την οποία κατηγορούνταν, αλλά την άνευ προηγουμένου επιβολή της ειδωλολατρίας δια της βίας. Η πράξη αυτή συνιστούσε απόπειρα εγκαθίδρυσης του βασιλείου του Αντίχριστου. Γι' αυτό το λόγο δε δίστασαν να στραφούν ευθέως κατά του Καρόλου του Ε', με τα λόγια «Τώρα εσύ Κάρολε Καίσαρα υπερβαίνεις τα όρια της κυριαρχίας σου και την επεκτείνεις στην κυριαρχία του Χριστού. Επομένως εσύ ο ίδιος είσαι η αιτία αυτών των ταραχών...» και πρόβαλαν την ακόλουθη λύση «...οι ευσεβείς αξιωματούχοι δεν είναι απλώς ικανοί αλλά έχουν ακόμη την υποχρέωση να τους αντισταθούν όσο μπορούν για να υπερασπιστούν το αληθινό δόγμα, την λατρεία του Θεού, την ζωή, την ευπρέπεια, και την περιουσία των υπηκόων τους και να τους προστατεύσουν ενάντια σε μια τέτοια τεράστια τυραννία.»⁵⁷

Στη συνέχεια η βασική θέση αναπτυσσόταν μέσω τριών επιχειρημάτων. Το πρώτο ήταν ότι «όταν αυτός (ο ηγεμόνας) ξεκινά να είναι τρόμος για τα καλά έργα και τιμή για το κακό... έτσι εκτελεί... την επιταγή του διαβόλου. Και αυτός που αντιστέκεται... αντιστέκεται στην επιταγή του διαβόλου.» Προσδιορίζονται δε ποιοι είναι οι βαθμοί του κακού που επιτρέπουν την αντίσταση. Για παράδειγμα, αντιμετώπιζε με τις προσωπικές αμαρτίες του μονάρχη όσο και με τα αμαρτήματα εις βάρος άλλων όπως η οικειοποίηση ξένης περιουσίας έπρεπε «να υποστούν ακόμη και ζημιές αυτού του είδους, και να αφήσουν την εκδίκηση στο Θεό, όταν η ζημιά επηρεάζει μεμονωμένους ανθρώπους ή λίγους ανθρώπους και όταν η ζημιά είναι δυνατό να γίνει ανεκτή χωρίς αμαρτία».⁵⁸

Ωστόσο, όταν ο ηγεμόνας γινόταν τύραννος με το να διατάσσει άλλους να πράττουν το κακό ωθώντας τους στην αμαρτία και όταν γίνεται ο ίδιος ο Διάβολος με το να διώκει το δίκαιο κάθε ανθρώπου από τον Θεό και τον ίδιο το Θεό τότε «...κανένας καθαρά σκεπτόμενος άνθρωπος δεν θα είχε δισταγμό σχετικά με το θεϊκό δικαίωμα και εντολή ότι ένας τέτοιος ηγέτης ή μονάρχης θα έπρεπε να περιοριστεί από όλους στην πιο πονηρή προσπάθειά του, ακόμη και από τον χαμηλότερο των χαμηλότερων αξιωματούχων... »⁵⁹

---

⁵⁷ Mathew Colvin μεταφρ. 2012, *The Magdeburg Confession 13th April 1550 AD*, North Charleston, Matthew Trehwella, σ.45-49

⁵⁸ Στο ίδιο, σ.50,51

⁵⁹ Στο ίδιο, σ.51

Το δεύτερο επιχείρημα βασιζόταν στην εντολή του Χριστού «Αποδώστε αυτά που είναι του Καίσαρα στον Καίσαρα, αλλά αυτά που είναι του Θεού στον Θεό». Οι αξιωματούχοι είχαν την ευθύνη της τήρησης της σωστής απόδοσης της διπλής υπακοής. Θεωρούσαν ωστόσο ότι στην περίπτωσή τους οι σφαίρες δικαιοδοσίας παραβιαζόταν και ο Καίσαρας ζητούσε να λάβει «τα του Θεού», δηλαδή τις ζωές των υπηκόων του. Τότε ίσχυε ότι οι θεϊκοί νόμοι υπερτερούσαν των ανθρώπινων και έπρεπε να τηρηθεί η αρχή των αποστόλων «να υπακούμε στον Θεό... παρά στους ανθρώπους», χωρίς αυτό να νοείται ως εξέγερση καθώς οι αξιωματούχοι απλώς αποκαθιστούσαν την λειτουργία των δύο σφαιρών και δεν άφηναν τον μονάρχη να επικαρπωθεί τα αγαθά του Θεού.⁶⁰

Το τελευταίο επιχείρημα επιτίθεται στο ότι ο μονάρχης δεν υπάγεται στον νόμο και απορρίπτει την έννοια του τυράννου ως θεόσταλτου οργάνου καθώς ο Θεός δεν προκαλεί το κακό αλλά «πάντοτε τιμωρούσε... τους τυράννους». Επομένως, δεν θα μπορούσε να είναι θέλημά του ο διωγμός που αποσκοπεί στο να αποκαταστήσει το βασίλειο του Αντίχριστου. Αντίθετα οι διορισμένοι του αξιωματούχοι έχουν την ευθύνη τώρα να αποτελέσουν θεϊκά εργαλεία «υπερασπιζόμενοι ολόκληρη την Εκκλησία ενάντια στον άδικο διωγμό».⁶¹

Η *Ομολογία* δεν εισήγαγε κάποια καινοτόμα θέση. Όπως παραδέχτηκαν και οι ίδιοι παρουσίασαν όσα ήταν ήδη γνωστά «από τα γραπτά των κορυφαίων θεολόγων πριν από την εποχή μας, και εκείνα των άλλων που συμφώνησαν μαζί μας στην διαβεβαίωση αυτής της υπεράσπισης πριν ξεκινήσει αυτός ο διωγμός εναντίον μας. Και δεν αλλάζουμε τίποτα σε αυτή την άποψη, ούτε λέμε κάτι νέο...».⁶²

Η συνεισφορά της ωστόσο αποτιμάται στα παρακάτω. Πρώτον, συνόψισε τα επιχειρήματα της προηγούμενης περιόδου σε ένα έργο, το οποίο θα μπορούσε να χρησιμεύσει σαν εγχειρίδιο. Βασίστηκε κυρίως στην θεωρία συνταγματικού δικαίου καθώς παρουσίασε μια θεωρία ηγεμονικού πολέμου. Δανείστηκε από αυτήν την αντίληψη των σφαιρών δικαιοδοσίας και βάσει αυτής όπλισε τους αξιωματούχους. Σημειώνεται δε και μια επέκταση του δικαίου αντίστασης από τους ηγεμόνες στον «χαμηλότερο των χαμηλότερων αξιωματούχων... ». Ωστόσο, από την *Ομολογία* δεν

---

⁶⁰ Στο ίδιο, σ.53,54

⁶¹ Στο ίδιο, σ.55,56

⁶² Στο ίδιο, σ.56

έλειπαν αναφορές της θεωρίας ιδιωτικού δικαίου, όπως η αγνόηση της έφεσης, τα επίπεδα βλάβης και το ρωμαϊκό δίκαιο.⁶³

Δεύτερον, δεν θα μπορούσε να μην αναγνωριστεί το γεγονός ότι η πόλη αποτέλεσε το μοναδικό πυλώνα αντίστασης σε μια περίοδο συμβιβασμού χρησιμεύοντας ως άξιο πρότυπο προς μνημόνευση και μίμηση για τους μεταγενέστερους διωκόμενους Προτεστάντες.⁶⁴

Έχοντας δει τα βασικότερα επιχειρήματα, τα οποία συμπεριλήφθηκαν στην λουθηρανική θεωρία αντίστασης, μένει να απαντηθεί το πως γνώρισαν οι Άγγλοι την γερμανική σκέψη πριν δούμε πως την μετασχημάτισαν στα αγγλικά δεδομένα.

Οι προσφυγικοί τόποι ως επωαστήρια ιδεών

Ούτε ο Ponet ούτε ο Goodman παραπέμπουν απευθείας στα έργα τους σε κάποια γερμανική πηγή. Απεναντίας η υποστήριξη της επιρροής τους από τους Λουθηρανούς βασίζεται στην εσωτερική τεκμηρίωση και στον κύκλο επαφών των συγγραφέων. Στην εσωτερική τεκμηρίωση περιλαμβάνονται τα επιχειρήματα υπέρ της άμυνας και τα κοινά παραδείγματα από τις Γραφές και την ιστορία προς ενίσχυσή τους, τα οποία συναντώνται από κοινού στα έργα τόσο των Λουθηρανών όσο και των Μαρριανών. Συγκεκριμένες αναφορές γύρω από τα δάνεια και τις τροποποιήσεις τους θα γίνουν παρακάτω στην κυρίως ανάλυση των πραγματειών. Βέβαια ελλείψει των παραθέσεων στα γερμανικά έργα μέρος της ιστοριογραφίας παρουσιάζει αυτές τις ομοιότητες σαν προϊόν παρόμοιων συνθηκών από συγγραφείς που είχαν στην διάθεσή τους κοινή δεξαμενή επιχειρημάτων, αναφερόμενοι στην Βίβλο και την κλασική ιστορία. Αυτή η θέση όμως παραβλέπει ότι ο προπαγανδιστικός χαρακτήρας των έργων δεν επιβάλει μια αυστηρή μέθοδο παραπομπών στους συγγραφείς. Η αποδοχή της επίσης θα ήταν σαν να αγνοούσαμε τον κύκλο των συγγραφέων. Αυτό είναι το δεύτερο σημείο απόδειξης σχέσης με την γερμανική σκέψη, στο οποίο θα σταθούμε τώρα.⁶⁵

Στην Αγγλία πριν το 1553 από τα λουθηρανικά έργα κυκλοφορούσαν μόνο όσα έθιγαν αμιγώς δογματικά θέματα. Οι ιδέες περί πολιτικής ανυπακοής ίσως διείσδυσαν το 1548 από όσους Λουθηρανούς διέφυγαν εκεί, όταν τέθηκαν εκτός νόμου στην αυτοκρατορία. Ανεξάρτητα από αυτό όμως οι Μαρριανοί σίγουρα γνώρισαν την

---

⁶³ Στο ίδιο, σ.45,51,56 και Q.Skinner, ο.π., σ.534,535

⁶⁴ M.Colvin, ο.π., σ.20

⁶⁵ Hildebrandt, ο.π., σ.227,228,239,240,245 και Burgess, ο.π., σ.60

λουθηρανική θεωρία όταν βρέθηκαν οι ίδιοι ως πρόσφυγες σε γερμανικές ή ελβετικές πόλεις καθώς και μέσω των επαφών που διατηρούσαν.⁶⁶

Ο ίδιος ο Ponet συγκατέλεγε μεταξύ άλλων στις επαφές του δύο σημαντικές μορφές του Προτεσταντισμού αναφέροντας: «ο Θεός μου έχει παράσχει παρηγορητές τον Μπούλινγκερ(Bullinger), τον Μελάγχθωνα ...». Δια της αλληλογραφίας που διατηρούσε με τον Ελβετό Μεταρρυθμιστή ο Ponet γνώρισε την θεωρία του συμβολαίου, την οποία όμως ανέπτυξε ατελώς στην πραγματεία του σε αντίθεση με τον Goodman, ο οποίος την οδήγησε σε πιο ‘επαναστατικά’ συμπεράσματα.⁶⁷ Από τον Μελάγχθωνα, με τον οποίο επίσης βρισκόταν σε επικοινωνία, ο Ponet θα μπορούσε να έχει πληροφορηθεί τη θεωρία ιδιωτικού δικαίου επειδή, όπως έχει αναφερθεί, ήταν από τους πρώτους, ο οποίος είχε αξιοποιήσει την θεωρία των νομικών της Σαξονίας.⁶⁸

Επιπρόσθετα η πόλη, την οποία επέλεξε για την αυτοεξορία του, σίγουρα συνεισέφερε στα ερείσματα αυτά. Απολαμβάνοντας το καθεστώς της ελεύθερης αυτοκρατορικής πόλης και έχοντας εξαιρεθεί από το Interim του 1548 το Στρασβούργο φιλοξενούσε τις συζητήσεις και τις δραστηριότητες εξεχουσών μορφών του προτεσταντικού κινήματος. Ο Donald Kelley έχει αποκαλέσει την πόλη «μικρόκοσμο της Ευρώπης της Μεταρρύθμισης» λόγω των ομολογιών που συστεγάζονταν και της προπαγανδιστικής παραγωγής που κυκλοφορούσε. Ο Ponet δεν θα μπορούσε να μην έχει ακούσει την ιστορία των Προτεσταντών της αυτοκρατορίας δια στόματος μαρτύρων και πιθανόν να την είχε πληροφορηθεί και μέσα από το μνημειώδες έργο του Johann Sleidan *De statu religionis et republicae* για την ιστορία της Μεταρρύθμισης που τυπώθηκε εκεί το 1555. Ούτε φανταζόμαστε τον Ponet αποστασιοποιημένο από τους κύκλους της εποχής δεδομένης της πίστης του στην αρχή της συμμετοχής στη δημόσια σφαίρα. Επίσης στην ίδια πόλη διέμενε και ο Πέτρος Μάρτυρας, ο οποίος θα μπορούσε να είναι ο αγωγός των λουθηρανικών ιδεών στους Μαριανούς. Σε μια σειρά από διαλέξεις που εκφωνούσε για την αντίσταση και την απειλή υποδούλωσης των αγγλικών ελευθεριών και νόμων από τους Ισπανούς μέσω του γάμου της Μαρίας με

---

⁶⁶ Στο ίδιο, σ.240 και

Q. Skinner, *ο.π.*, σ.506

⁶⁷ Ο Bullinger μάλιστα είχε αφιερώσει στους Μαριανούς εξόριστους τα κηρύγματά του από την Αποκάλυψη όταν το 1554 διέφυγαν στην Ζυρίχη λόγω του διωγμού.

Raath and De Freitas, *ο.π.*, σ.2-4,17 και

Peardon, *ο.π.*, σ.37

⁶⁸ Q. Skinner, *ο.π.*, σ.540

το Φίλιππο εφάρμοσε την λουθηρανική θεωρία των κατώτερων αξιωματούχων. Οι διαλέξεις του εκδόθηκαν το 1555, ένα χρόνο πριν την πραγματεία του Ponet.⁶⁹

Εξίσου πρόσφατης κυκλοφορίας ήταν η *Ομολογία του Μαγδεμβούργου*, η οποία είχε γραφτεί εξαρχής στοχεύοντας ένα διεθνές αναγνωστικό κοινό όπως ανέφερε «...έτσι ώστε να ενισχύσουμε τους αδερφούς μας εν Χριστώ, όπου και αν είναι, με την γνώμη και το παράδειγμά μας...»⁷⁰ Αν ο Ponet δεν διάβαζε γερμανικά η λατινική έκδοση του έργου υπήρχε από το 1550, ενώ σκέψεις είχε συμπεριλάβει και ο Sleidan στην ιστορία του.⁷¹ Παράθεση χωρίων που παραπέμπουν στις σκέψεις των ιερωμένων της πόλης θα αναφερθούν στη συνέχεια.

Ο Goodman πρέπει επίσης να την γνώριζε την *Ομολογία*. Στην Γενεύη, αυτό το δυναμικό προτεσταντικό κέντρο στο οποίο έδρευε ο Καλβίνος, η λουθηρανική παρακαταθήκη ήταν ευρέως γνωστή. Εκεί ο Théodore de Bèze αναφερόταν στην *Ομολογία του Μαγδεμβούργου* το 1554 στο έργο του *De haereticis a civili magistratu puniendis* ως «ένα ιδιαίτερο παράδειγμα...των ημερών μας». Στις επαφές του Goodman άνηκε επίσης ο John Knox όπως είδαμε, ο οποίος το 1564 σε μια ομιλία του στη γενική συνέλευση της Σκωτίας υπέδειξε το γραπτό των ιερωμένων του Μαγδεμβούργου, το οποίο προφανώς είχε γνωρίσει όντας εξόριστος. Ακόμα όμως και αν δεν είχε διαβάσει de Bèze όπως έχει υποστηριχθεί ή αν δεν είχε συζητήσει με τον Knox τις λουθηρανικές θέσεις, διαβάζοντας Ponet ήρθε έστω και έμμεσα σε επαφή με την γερμανική σκέψη αντίστασης.⁷²

---

⁶⁹ Η άμυνα είχε νομιμοποιηθεί ήδη και από τον John Bale όπως στην περίπτωση της Σμαλκαδικής Λίγκας λόγω της βίας του μονάρχη. Τόσο ο Bale όσο και φυλλάδια της εποχής εκτός από την θρησκευτική παρουσίασαν και την ισπανική απειλή κατάκτησης, αντίστοιχη του γερμανικού λόγου περί εξωτερικού κινδύνου.

Hildebrandt, ο.π., σ.245,251 και

Friedeburg, ο.π., 2002, σ.162 και

Donald R. Kelley, *Francois Hotman; A Revolutionary's Ordeal* (Princeton U. Press 1973). n. 7, σ.86,90,91 και

Γαγανάκης, ο.π., 2016, σ.77

⁷⁰ Colvin, ο.π., σ.44

⁷¹ Hildebrandt, ο.π., σ. 245 και

Skinner, ο.π., σ.526

⁷² Στο ίδιο, σ.526 και Hildebrandt, ο.π., 240,246,251, 252

Ο Cornel Zwierlein έχει αμφισβητήσει την επιρροή της *Ομολογίας* τόσο στον de Bèze όσο και στον Ponet. Στην περίπτωση του πρώτου η αναφορά θεωρεί ότι γίνεται μόνο σαν παράδειγμα, το οποίο έχει ερμηνευτεί ως πηγή εσφαλμένα από τον Kingdon, ενώ δεν υπάρχει στις παραπομπές του έργου.

Θεωρεί δε τον λουθηρανικό χαρακτήρα του έργου εμπόδιο για τον Καθολικό αναγνώστη χωρίς να εξηγεί παράλληλα πως αυτό ξεπεράστηκε με την υπόδειξη της πόλης ως άξια μίμησης. Παραδέχεται ωστόσο ότι γνώριζε την *Ομολογία* έμμεσα μέσω του Sleidan. Στον Ponet αρκείται στο να δηλώσει πως η σχέση δεν έχει αποδειχθεί.

Zwierlein, ο.π., σ.28,33,42,45

Συνοψίζοντας, η λουθηρανική παρακαταθήκη μεταδόθηκε στους Μαριανούς χάρη στο περιβάλλον και στις επαφές που ανέπτυξαν στην εξορία. Επρόκειτο για μια περίοδο έντονης κυκλοφορίας πολεμικών φυλλαδίων και έργων, διαθέσιμων στα λατινικά, που ως λόγιοι γνώριζαν αμφότεροι οι συγγραφείς μας. Οι γερμανικές και ελβετικές πόλεις βρισκόταν σε επικοινωνία, οι μετακινήσεις των προσφύγων συνέβαλαν στην διάδοση ιδεών και οι ηγέτες του προτεσταντικού κινήματος επέβλεπαν το καθεστώς των πιστών διεθνώς και αντάλλασσαν τις απόψεις τους για την στάση τους προς τις αρχές. Η εμπειρία της αυτοεξορίας υπήρξε καθοριστική επομένως για την διαμόρφωση των θέσεων των Μαριανών, καθώς έφτασαν σε πολύ ριζοσπαστικότερα συμπεράσματα από όσους γράφοντας στην Αγγλία δεν είχαν στην διάθεσή τους τα γερμανικά έργα και δεν είχαν έρθει σε επαφή με την ιστοριογραφική παράδοση του Pylgicus, Crespin και Sleidan όπως προαναφέρθηκαν.⁷³

Ολοκληρώνοντας το πρώτο μέρος της εξέτασης είδαμε την εδραίωση της υπακοής στην εξουσία στην αγγλική σκέψη και την εμπειρία της εξορίας των Μαριανών ως καθοριστικούς παράγοντες μεταλαμπάδευσης της γερμανικής παρακαταθήκης αντίστασης και των αποκαλυπτικών εννοιών από την εκκλησιαστική ιστορία. Στο σημείο αυτό λοιπόν θα περάσουμε στην επεξεργασία των λουθηρανικών θέσεων και στην αγγλική παραγωγή αυτή καθ' αυτή. Εκτός από τα δάνεια από τους Λουθηρανούς θα εξεταστούν και οι διαφοροποιήσεις, οι οποίες δημιούργησαν μια πρωτότυπη σύνθεση και οι οποίες θα κληθούν να ερμηνευτούν μέσα από παράγοντες όπως οι ιστορικές συγκυρίες, το υπόβαθρο και η διαφορετική δομή των βασιλείων.

---

⁷³ Hildebrandt, ο.π., σ.240,251

Κεφάλαιο 2^ο Από την τυραννομαχία στην τυραννοκτονία: Η ρηξικέλευθη πρόταση των Ponet και Goodman

Αντιλαμβανόμενοι τις λουθηρανικές καταβολές της θεωρίας αντίστασης σε αυτό το κεφάλαιο αρχικά θα παρουσιάσουμε συγκριτικά τις αντιλήψεις των Μαριανών στο θέμα της εξουσίας και της υπακοής σε αυτήν. Έπειτα θα δούμε ποια δεδομένα καθιστούν την εξουσία τυραννική στα μάτια τους και ποιο χειρισμό προτείνουν έκτοτε. Πιο συγκεκριμένα τα ερωτήματα, τα οποία τίθενται στις πηγές είναι τα εξής: Διεκδικούν οι συγγραφείς την ανοχή και τη διαφυγή από την τυραννική διακυβέρνηση ή την πλήρη μετατροπή της υφιστάμενης κατάστασης του βασιλείου; Σε ποια δράση προτρέπουν για την επίτευξη του σκοπού τους και σε ποιους απευθύνουν το κάλεσμα αυτό; Πως νομιμοποιούν οι ίδιοι τα αξιώματά τους και πως αιτιολογείται η ριζοσπαστικοποίησή τους με βάση τα ιστορικά συγκείμενα;

Αντιλήψεις περί εξουσίας: η προέλευση, ο σκοπός και τα όρια

Η πραγματεία του Ponet απαρτίζεται από οχτώ μέρη: επτά ερωτήσεις πολιτικού ενδιαφέροντος και μια προειδοποίηση στους Άγγλους λόρδους και υπηκόους. Στο πρώτο κεφάλαιο ο συγγραφέας αναλύει τις πηγές, τον σκοπό και τα όρια της εξουσίας.⁷⁴

Ο Ponet χρονολογεί την θέσπιση της πολιτικής εξουσίας μετά τον κατακλυσμό. Προκειμένου να λειτουργεί η ανθρώπινη κοινωνία χρειάστηκαν περισσότεροι νόμοι με τις δέκα εντολές σαν καθοδηγητικές αρχές. Μέσω αυτών θεωρεί ο Ponet ότι ο Θεός «έδωσε στους ανθρώπους την εξουσία να φτιάξουν περισσότερους νόμους» ώστε «όλοι να τον υπηρετούν ήρεμα» και για να προωθούν «την διατήρηση της πολιτείας, έτσι ώστε να μην είναι ενάντιοι στον θεϊκό νόμο και στους νόμους της φύσης». Αυτή η τελευταία πρόταση αποτελούσε και παράγοντα νομιμοποίησης ή όριο κάθε εντολής και κυβερνήτη. Από τη στιγμή της σύστασής του κάθε κράτος έπρεπε να αποσκοπεί στην «διατήρηση της δικαιοσύνης, την ευμάρεια και το όφελος ολόκληρου του πλήθους, και όχι μόνο των ανώτερων και των κυβερνητών.»⁷⁵

Ωστόσο, ο Θεός δεν προσδιόρισε το πολίτευμα, αλλά το άφησε «στη διάκριση του λαού», από την οποία προκύπταν διάφορες μορφές. Ο Ponet φαίνεται πως γνώριζε την αριστοτελική διάκριση σε μοναρχική, αριστοκρατική, δημοκρατική και μεικτή

---

⁷⁴ Kingdon, ο.π., σ.195

⁷⁵ Danner, (1981) ο.π., σ.473 και Ponet, ο.π., σ.5-7,20

διακυβέρνηση και εκδήλωσε την προτίμησή του για την τελευταία. Η εμπιστοσύνη του στο μεικτό πολίτευμα βασιζόταν σε μια αντικειμενική, όπως την παρουσιάζει, παρατήρηση και σύμφωνη γνώμη όλων των ανθρώπων, οι οποίοι «μέσω μακράς διάρκειας έχουν κρίνει πως είναι το καλύτερο είδος όλων. Καθώς, όπου εφαρμόστηκε το μεικτό κράτος, εκεί η κοινοπολιτεία συνέχισε (να υφίσταται) περισσότερο.»⁷⁶

Κάθε κράτος ωστόσο, ανεξαρτήτως διακυβέρνησης, δεν μπορούσε να φτάσει σε απολυταρχικές διακηρύξεις, όπως ξεκαθαρίζει στο δεύτερο κεφάλαιο. Αυτό αφενός σχετιζόταν με τον ρόλο του κυβερνήτη ως τοποτηρητή της τάξης και αφετέρου με την υπαγωγή του ίδιου στους νόμους που συντελούσαν στην εύρυθμη λειτουργία της ανθρώπινης κοινότητας.

Πιο συγκεκριμένα ο λόγος για τον οποίο «δεν έχουν, ούτε μπορούν να ισχυριστούν μια απόλυτη εξουσία» είναι ότι «ο σκοπός της εξουσίας τους είναι η διατήρηση της δικαιοσύνης, να υπερασπίζονται τους αθώους και να τιμωρούν το κακό». Η αρμονική συνύπαρξη εξαρτιόταν από την τήρηση των θεϊκών νόμων, οι οποίοι ξεπροβάλλουν ως το μέγιστο αγαθό. Ο συγγραφέας αντιλαμβάνεται τον βασιλιά ως υπηρέτη του Θεού στην εποπτεία της εφαρμογής τους και γι' αυτό δεν μπορούσε να εξαιρεθεί από αυτούς. «Επειδή προτού υπάρξουν οι αξιωματούχοι υπήρχαν οι νόμοι του Θεού» δηλώνει ο Ponet για να δείξει την υπεροχή τους.⁷⁷

Το τρίτο κεφάλαιο αφιερώνεται στην απόδειξη του ότι ο μονάρχης υπάγεται στους θεϊκούς, αλλά κατ' επέκταση και τους κοσμικούς νόμους. Οι νόμοι δεν απευθύνονταν μόνο στον λαό, αλλά «ολόκληρος ο Δεκάλογος και κάθε μέρος του είναι γραμμένο και προς βασιλιάδες, πρίγκιπες, και άλλα δημόσια πρόσωπα, όπως είναι για ιδιώτες». Μάλιστα η μεσαιωνικών καταβολών αντίληψη της διττής υπόστασης του βασιλιά ως φθαρτού φυσικού σώματος και παράλληλα ιερού ως προς την πολιτική διάστασή του, τον καθιστούσε διπλά υπόχρεο υπακοής «περισσότερο από κάθε άλλον, γιατί είναι τόσο ιδιώτης ως προς το δικό του πρόσωπο (ατομική υπόσταση), όσο και δημόσιο πρόσωπο ως προς το αξίωμά του».⁷⁸

Στη συνέχεια ο Ponet δεσμεύει τον μονάρχη και από τους νόμους της χώρας του παραπέμποντας στο ρωμαϊκό δίκαιο. Επειδή οι θεϊκοί νόμοι εμφυσούν τους

---

⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 6,7

Burgess, *ο.π.*, σ.61

⁷⁷ Ponet, *ο.π.*, σ.8,9,21,31

⁷⁸ Στο ίδιο, σ.33,34

κοσμικούς έπρεπε να υποτάσσεται και σε αυτούς εξίσου. «Ο νόμος της φύσης, ο νόμος του ανθρώπου και η βάσιμη λογική» επιβάλουν οι μονάρχες να είναι «υπάκουοι και υποκείμενοι στους θετικούς νόμους της χώρας τους, να μην τους σπάνε, και δεν εξαιρούνται ούτε απαλλάσσονται από αυτούς.» Αυτή η άποψη ερχόταν να αναβιώσει τις μεσαιωνικές θεωρίες του Ιωάννη του Σάλσμπερι (John του Salisbury) και των υπόλοιπων στοχαστών που ακολούθησαν, οι οποίοι είχαν αποκλείσει την απολυταρχική εξουσία με βάση το θεϊκό και θετικό δίκαιο. Οι δηλώσεις αυτές όμως ερχόταν σε αντίθεση με το πνεύμα προγενέστερων Μεταρρυθμιστών, όπως ο Tyndale, οι οποίοι δεχόταν το νόμο του βασιλιά ως το νόμο του Θεού. Επιπλέον στο πλαίσιο των σύγχρονων ηγεμονικών κρατών, τα οποία είχαν αποκτήσει πιο συγκεντρωτικό έλεγχο από τα μεσαιωνικά και όδευαν στην απολυταρχική μορφή που απέκτησαν ορισμένα από αυτά τον επόμενο αιώνα ταυτίζοντας το πρόσωπο του βασιλιά με τον νόμο, οι θέσεις του Ponet κατέστησαν ριζοσπαστικές.⁷⁹

Ο Goodman εξέδωσε το έργο του δύο χρόνια αργότερα, κυκλοφορώντας εξίσου ρηξικέλευθες απόψεις. Η πραγματεία του έχει τη μορφή κηρύγματος και αυτό διότι προήλθε από ένα κήρυγμά του στους εξόριστους στη Γενεύη το 1557, το οποίο παροτρύνθηκε να τυπώσει προκειμένου να γνωστοποιηθούν οι απόψεις του μέσα από τις οποίες απαντούσε εν μέρει και σε αντιθέσεις που είχαν εκφραστεί στο έργο του Ponet. Σε ορισμένα κεφάλαια μάλιστα προκειμένου να αποδώσει την αντιπαράθεση των συγχρόνων για το ζήτημα της υπακοής ακολουθεί το σχολαστικό πρότυπο παράθεσης των αντεπιχειρημάτων και απόρριψής τους κατόπιν ανάλυσης.⁸⁰

Στο ζήτημα της προέλευσης των εξουσιών ο Goodman αμφισβητεί την άποψη ότι είναι όλες θεόσταλτες. Αν ίσχυε αυτό διατείνεται ότι θα έπρεπε να δείχνουν υπακοή και στον Σατανά, ενώ οι Γραφές προστάζουν την αντίσταση σε αυτόν. Προκειμένου να επιλεχθεί ένας πραγματικά θεάρεστος ηγεμόνας η εκλογή του έπρεπε να πληροί τους παρακάτω όρους: να είναι ευσεβής και να μην βασίζεται υπερβολικά στις δικές του δυνάμεις. Επίσης δεν έπρεπε να είναι ξένος, γιατί θα έφερνε καταπίεση και

---

⁷⁹ Στο ίδιο, σ.44 και Burgess, ο.π. 62 και Danner (1981), ο.π., σ.471 και Barrett L. ο.π., σ. 381

⁸⁰ Kingdon, ο.π., σ.196 και Stephen Alford, *Kindship and Politics in the Reign of Edward VI*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, σ.177 Hildebrandt, ο.π., σ.245

‘ειδωλολατρία’, «όπως τώρα στη χώρα μας». Σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να επιλεγεί γυναίκα ηγεμόνας λέει ο Goodman, συμμεριζόμενος έτσι τις απόψεις του Κποκ για την γυναικεία διακυβέρνηση, οι οποίες πήγαζαν από την Γραφή και τον Αριστοτέλη. Η διαδικασία εκλογής σήμαινε την συμμετοχή του λαού και υποδαύλιζε την παράδοση κληρονομικής διαδοχής του αγγλικού βασιλείου.⁸¹

Υπό αυτές τις προϋποθέσεις η τυραννία φάνταζε κάτι το ανύπαρκτο. Ωστόσο, οι συγγραφείς προχωρούν στην παρουσίαση των στοιχείων που καθιστούσαν την εξουσία τυραννική και αιτιολογούν την εμφάνισή της με μια διαφορετική ερμηνεία από αυτή των συγχρόνων τους. Αυτή η ερμηνεία θα απελευθερώσει το άτομο από την οφειλόμενη υπακοή.

Η διαστροφή της εξουσίας σε τυραννία

Η τυραννία ως τότε εξηγούταν σαν θεία τιμωρία για τις αμαρτίες του λαού και για αυτό δεν επιτρέπονταν καμία αντίσταση. Ο Ponet όμως δηλώνει ότι το να νοείται ο τύραννος θεόσταλτος είναι «μια μεγάλη βλασφημία» καθώς «ένα κακό άτομο έρχεται στην κυβέρνηση οποιουδήποτε κράτους, είτε με σφετερισμό, είτε με εκλογή είτε με διαδοχή». Βέβαια, ο λαός φαίνεται να μετέχει της ευθύνης αφού «όπου ο λόγος του Θεού έχει ληφθεί και αγκαλιασθεί, εκεί για όσο ο λαός ακολουθεί τον Θεό, καμία τυραννία δεν μπορούσε να εισέλθει». Η πρόσληψη του τυράννου συμβάδιζε με την οικεία στους εξόριστους αντίληψη της επίθεσης του Αντίχριστου.⁸² Οι εκκλήσεις για μετάνοια που συμπεριλαμβάνει στην πραγματεία του δεν συστήνουν την στάση οσιομάρτυρα, αλλά αποτελούν μια τελετουργία εξαγνισμού, η οποία κατέστη αναγκαία λόγω της συγκατάνευσής τους με την Καθολική βασίλισσα και άνοιγε τον δρόμο για την πράξη κάθαρσης του βασιλείου από το εργαλείου του διαβόλου.⁸³

Ο Goodman έχοντας εκθέσει τις κατευθυντήριες αρχές για την ανάδειξη ενός θεοσεβή μονάρχη συνάγει ότι η ανάδειξη ενός τυράννου και η καταπίεση οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό σε λανθασμένη επιλογή. Οι τύραννοι δεν ήταν θεϊκό όργανο αλλά επρόκειτο για συμφορές, οι οποίες μπορούσαν να επέλθουν σε «κάθε Κοινοπολιτεία

---

⁸¹ Burgess, *ο.π.*, σ.70 και
Gazal, *ο.π.*, σ.131 και
Goodman, *ο.π.*, σ.49-52

⁸²Ponet, *ο.π.*, σ.9,96,97 και
Peardon, *ο.π.*, σ.46 και
Walzer, *ο.π.*, σ.650

⁸³Ryan J. Croft (2011) Sanctified Tyrannicide: Tyranny and Theology in John Ponet's "Shorte Treatise of Politike Power" and Edmund Spenser's "The Faerie Queene", *Studies in Philology*, Vol.108, No.4, σ. 539

μέσω κακών και ασεβών κυβερνητών» και έπρεπε να νοούνται ως «διαταραχές, και ανατροπές στις Κοινοπολιτείες, και όχι διάταγμα του Θεού.»⁸⁴

Αμφότεροι οι συγγραφείς προβαίνουν σε σκιαγράφιση του τυράννου. Ο Ponet συγκεντρώνει στο πέμπτο και έκτο κεφάλαιο μια πληθώρα κατηγοριών προκειμένου να βοηθήσουν στον προσδιορισμό του. Πρώτη εξ' αυτών ξεπροβάλλει η καταπάτηση των θεϊκών νόμων. Αυτή συνίστατο σαφώς στην ειδωλολατρία του μονάρχη, αλλά συμπεριλάμβανε εξίσου και την πρόκληση κακού στους ανθρώπους. Στην βλάβη εις βάρος των υπηκόων του εστιάζει πρώτον στην απειλή της ίδιας της ζωής τους με το να τους κατηγορεί για συνωμοσίες, να τους φυλακίζει και να τους θανατώνει. Αρκετά περιγραφική αναφορά στον σύγχρονο διωγμό. Δεύτερον, ακόμα και αν δεν απειλούνταν η ζωή τους ο τύραννος επιζητώντας αποκλειστικά το προσωπικό του κέρδος τους στερούσε τα αγαθά τους με τη βία, προφανώς αναφερόμενος στις δημεύσεις προτεσταντικών περιουσιών, αλλά και με έντεχνο τρόπο, δηλαδή μέσω της φορολογίας και της αλλαγής της αξίας των νομισμάτων. Επίσης, το τέταρτο κεφάλαιο τονίζοντας ότι οι ιδιοκτησίες των υπηκόων δεν μπορούν να οικειοποιηθούν από τον βασιλιά εντασσόταν στην έριδα που είχε προκύψει στην Αγγλία το προηγούμενο έτος. Η Μαρία είχε σκοπό την επιστροφή στον πάπα των απαλλοτριωμένων εκκλησιαστικών γαιών. Αυτή η άλλοτε καθολική περιουσία ανήκε πλέον σε κοσμικούς κατόχους, οι οποίοι δεν επιθυμούσαν να την αποχωριστούν. Η ανάδειξη των δημοσιονομικών δυσχερειών της Αγγλίας αποσκοπούσε στην πρόκληση δυσαρέσκειας με την οικονομική πολιτική της Μαρίας και θεωρούνται δυναμικά στοιχεία του έργου του Ponet σε σχέση με την αποσιώπηση των φιλομοναρχικών κειμένων για την αγγλική πραγματικότητα.⁸⁵

Οι πράξεις αυτές συνιστούσαν παραβίαση του φυσικού δικαίου, δηλαδή του αισθήματος σωστού το οποίο εμφύσησε ο Θεός σε κάθε άτομο και περιέλαβε στις δέκα εντολές του και στη συνέχεια συνόψισε ο Χριστός στην αγάπη για το Θεό και το συνάνθρωπο. Μάλιστα καθώς το φυσικό δίκαιο αποτελούσε θεμέλιο του κοσμικού, το τελευταίο είχε καταπατηθεί εξίσου. Το έμφυτο αυτό αίσθημα δικαιοσύνης ωθούσε το άτομο μεταξύ άλλων σε δράση για την επιβίωσή του, την υπεράσπιση των υπαρχόντων

---

⁸⁴ Burgess, *ο.π.*, σ.69 και
Danner (1981), *ο.π.*, σ.474 και
Goodman, *ο.π.*, σ.110

⁸⁵ Peardon, *ο.π.*, σ.40,42
Bowman (2002), *ο.π.*, σ.808,814,815 και
Ponet, *ο.π.*, σ. 78,81-83,97

του από την τυραννία και την διαφύλαξη του ορθού που παραβιαζόταν.⁸⁶ Βάσει της ενεργοποίησης της αντίστασης από το φυσικό δίκαιο οι Μαριανοί γειτνιάζουν με την λουθηρανική πτέρυγα επιχειρημάτων αντίστασης που εμφορούνταν από τη θεωρία ιδιωτικού δικαίου, η οποία αξιοποίησε το ατομικό αμυντικό δίκαιο του ρωμαϊκού κώδικα στην πολιτική σφαίρα.

Η οργάνωση της αμυντικής δράσης ακολούθησε το γερμανικό πρότυπο συσπείρωσης απέναντι στον εξωτερικό κίνδυνο, ο οποίος ελλόχευε για την χώρα. Ο τύραννος δεν έβλαπτε μόνο τους άλλους αλλά πρόδιδε το βασίλειο καταστρέφοντας τους νόμους του και παραδίδοντάς το στους ξένους. Η ξένη απειλή για τους Γερμανούς ήταν οι Οθωμανοί, ο Ponet όμως αναφέρεται στους Ισπανούς. Επιχειρεί να κινητοποιήσει τα αντί-ισπανικά αισθήματα που είχε πυροδοτήσει ο γάμος της Μαρίας με το Φίλιππο και είχαν γίνει έκδηλα με την εξέγερση του Wyatt. Αυτός ο γάμος θα σήμαινε την κατάκτηση της χώρας τους από τους Ισπανούς, τους οποίους περιγράφει ως βάνους κατακτητές στις Δυτικές Ινδίες προσπαθώντας να προκαλέσει την αντίστασή τους μέσω του φόβου της επερχόμενης συμφοράς. Μάλιστα, χρησιμοποιεί την Νορμανδική Κατάκτηση από την αγγλική ιστορία ως μια διαβρωτική εμπειρία για την σύνθεση, τις καταστατικές αρχές και την παλαιά αριστοκρατία του βασιλείου παράλληλη της σύγχρονης ισπανικής κατάληψης που έμελλε να πραγματοποιηθεί.⁸⁷

Οι ευθείες νύξεις σε νομοθετικές και δημοσιονομικές αποφάσεις της Μαρίας την προσδιορίζουν ως τον περιγραφόμενο τύραννο μην αφήνοντας περιθώριο να δεχθούμε μια ανάγνωση της τυραννίας σε εκκλησιαστικό μόνο επίπεδο από τους επισκόπους όπως έχει υποστηριχθεί. Διαψεύδουν επίσης την ισχυριζόμενη αδιαφορία του συγγραφέα για τα κοσμικά ζητήματα.⁸⁸

Ο Goodman τολμάει να κατονομάσει την Μαρία και να την χαρακτηρίσει «το κύριο όργανο όλης αυτής της σημερινής μιζέριας στην Αγγλία.» Εν συνεχεία θα αιτιολογήσει τον χαρακτηρισμό της ως τυραννικής βασίλισσας. Γνωρίζει τον διαχωρισμό των τυράννων σε εξ σφετερισμού και στην πράξη. Η Μαρία αρχικά βρίσκεται παράνομα στο θρόνο και αυτό για δύο λόγους. Πρώτον, είναι νόθα καθώς

---

⁸⁶ Ponet, *ο.π.*, σ.2,3

Peardon, *ο.π.*, σ.44

⁸⁷ Ponet, *ο.π.*, σ.91,92,166-168

Loache, *ο.π.*, σ.37

Bowman (2002) *ο.π.*, σ.817-818

⁸⁸ Kingdon, *ο.π.*, σ.195

είναι παιδί από γάμο, ο οποίος ούτε έπρεπε να είχε γίνει ούτε ήταν σε ισχύ. Δεύτερον, το φύλο της ήταν αποκλεισμένο από τη διακυβέρνηση, δήλωση η οποία θα τον φέρει σε δύσκολη θέση και θα ανακαλέσει με την διαδοχή της Ελισάβετ.⁸⁹

Η Μαρία δεν ήταν όμως απλά τύραννος εξ σφετερισμού αλλά και λόγω της άσκησης της διακυβέρνησής της. Είχε στραφεί ενάντια στους υπηκόους της «καίγοντας τριακόσιους μάρτυρες», ενάντια στον πατέρα και τον αδερφό της καταργώντας τα νομοθετήματά τους και «αποστρεφόμενη εντελώς το αγγλικό έθνος ενώθηκε με τον μοιχό Φίλιππο, τον Ισπανό βασιλιά: στον οποίο έχει (προδώσει ήδη) και (για τον οποίο) συνεχίζει να εργάζεται συνεχώς για να προδώσει ολόκληρο το βασίλειο.» Ακόμη, αν και δεν υπάρχουν στοιχεία του μαύρου μύθου του Ισπανού κατακτητή, όπως στο έργο του Ponet, ο Goodman φαίνεται πως είχε πληροφορηθεί για την διαμάχη που είχε προκληθεί για το αν ο γάμος της Μαρίας με το Φίλιππο θα σήμαινε την από κοινού διακυβέρνηση της χώρας και την εκμεταλλεύτηκε. Τελικά απόρροια των αντιπαραθέσεων υπήρξε το διάταγμα του 1554 βάσει του οποίου ο Φίλιππος θα αποκτούσε τον βασιλικό τίτλο λόγω των δικαιωμάτων της γυναίκας του, αλλά του απαγορευόταν να εισάγει αλλαγές στο αγγλικό δίκαιο και να διορίζει ξένους -Ισπανούς δηλαδή- σε αξιώματα. Ο συγγραφέας φροντίζει λοιπόν να αναθερμάνει το αίσθημα απειλής για τα προνόμια τους ρωτώντας: «Πιστεύετε ότι ο Φίλιππος θα στεφθεί βασιλιάς της Αγγλίας, και θα διατηρήσει σε τιμητική [θέση] Άγγλους Συμβούλους;» και « Η αριστοκρατία του θα είναι Ισπανοί, χωρίς τη γη και τα υπάρχοντά σας;». Το περιεχόμενο και η διαβάθμιση των κατηγοριών τυραννίας γειτνιάζει σε αυτή του Ponet σε μεγάλο βαθμό.⁹⁰

Παρουσιάζοντας από τη μία τις προϋποθέσεις της σωστής διακυβέρνησης και εκθέτοντας από την άλλη τα όσα οδηγούν στην μετατροπή της σε τυραννική, οι συγγραφείς ενεργοποιούν την συνείδηση του ατόμου σε αναγνώριση και κατάταξη της υφιστάμενης εξουσίας και σε συμμόρφωση ή ανάκληση της υπακοής τους αναλόγως.

---

⁸⁹ Goodman, *ο.π.*, σ.97,98

Danner (1975), *ο.π.*, σ.65

⁹⁰ Goodman, *ο.π.*, σ.99,100 και

Loach, *ο.π.*, σ.37 και

Sir John Baker, *The Oxford History of the Laws of England*, Volume VI 1483-1558, Oxford, Oxford University Press, 2003, σ.62

Η απόδοση περιορισμένης υπακοής βάσει συνειδήσεως

Οι συγγραφείς καταδεικνύουν την ανάγκη αξιολόγησης των εντολών πριν την απόδοση υπακοής. Στο κεφάλαιο τέσσερα της πραγματείας του Ponet, το οποίο αφιερώνεται στα όρια της υπακοής, είναι έκδηλα περισσότερο από οπουδήποτε αλλού στο έργο τα λουθηρανικά δάνεια. Ο Ponet εδώ εντάσσεται στην αντιπαράθεση της εποχής μεταξύ Καθολικών και Προτεσταντών. Οι πρώτοι χρησιμοποιούσαν το εδάφιο από το *Προς Ρωμαίους* 13:1-7 για την παυλιανή διδασκαλία της θείας προέλευσης των εξουσιών για να υποστηρίξουν την πλήρη υπακοή στις κοσμικές εξουσίες, οι οποίες ήταν καθολικές και εχθρικές στους Προτεστάντες. Βάσει της περικοπής αυτής ανήγαγαν την αντίσταση στις αρχές σε αντίσταση στον Θεό. Ο André A. Gazal παρουσιάζει την διαφυγή του Ponet από το καθολικό επιχείρημα με τον εξής τρόπο. Υποστηρίζει πως ο Ponet στην θέση της «ψυχής», η οποία οφείλει υπακοή, τοποθετεί από κοινού όλους τους ανθρώπους σε όλους τους ανωτέρους τους. Συμπεριλαμβάνει δηλαδή και τους βασιλείς. Επομένως, είναι εύλογο να αναρωτηθεί κανείς ποιον νοούνται ως «ανώτερες εξουσίες» από τον Ponet. Ο Gazal εξετάζοντας την παράθεση του Ponet στα λόγια του Παύλου προς τον Τίτο θεωρεί πως οι εξουσίες στον Ponet είναι οι ίδιοι οι θεϊκοί νόμοι και όχι οι εκτελεστές τους.⁹¹

Οι διορισμένοι φορείς μάλιστα είχαν οριοθετημένη ισχύ. Όπως, αναφέρει «διορίζονται σε ορισμένα πράγματα, αλλά όχι γενικοί υπηρέτες πάνω σε όλα τα πράγματα». Η εξουσία, η οποία τους εκχωρήθηκε δεν ήταν «πάνω στο ένα και καλύτερο μέρος του ανθρώπου, δηλαδή, την ψυχή και τη συνείδηση του ανθρώπου, αλλά μόνο πάνω στο άλλο και το χειρότερο μέρος του ανθρώπου, δηλαδή το σώμα, και εκείνα τα πράγματα τα οποία ανήκουν στην προσωρινή ζωή του ανθρώπου.» Η διάκριση αυτή παραπέμπει ευθέως στην λουθηρανική θεωρία των δύο βασιλείων και στις σφαίρες κυριαρχίας όπως είχαν αναπτυχθεί το 1530. Η γραφική εδραίωση αυτού του διαχωρισμού βασίζεται στα λόγια του Χριστού «Αποδώστε αυτά τα πράγματα που είναι του Καίσαρα στον Καίσαρα» αλλά «αυτά που είναι του Θεού στον Θεό». Η χρήση της ίδιας περικοπής και ο ακόλουθος σχολιασμός συναντάται επακριβώς στην *Ομολογία*.⁹²

---

⁹¹ Gazal, *ο.π.*, σ.107-109

⁹² Ponet, *ο.π.*, σ.48 και

David H. Wollman (1982) 'The Biblical Justification for Resistance to Authority in Ponet's and Goodman's Polemics', *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 13, No. 4, σ.24

Ο λουθηρανικός διαχωρισμός των τομέων εξουσιοδότησης και της οφειλόμενης υπακοής υιοθετήθηκε από τον Ponet. Του παρέιχε έτσι την ενδιάμεση οδό, την οποία αναζητούσε μεταξύ των Αναβαπτιστών, οι οποίοι «έχουν πολύ λίγη υπακοή» και της τυφλής υποταγής των Καθολικών, οι οποίοι «δεν λαμβάνουν υπόψη τους βαθμούς των εξουσιών, ούτε επί ποιων πραγμάτων έχει αρμοδιότητα η πολιτική εξουσία, ούτε πόσο πρέπει να υπακούν οι υπήκοοι τους κυβερνήτες τους.» Η αποδοχή του περιορισμού των κοσμικών αρχών μόνο στα επίγεια ζητήματα αποτέλεσε μια σιωπηρή απόρριψη της αρχής της Βασιλικής Κυριαρχίας στην Εκκλησία, ερχόμενος έτσι σε ρήξη όχι μόνο με τους Καθολικούς αλλά και με τους προγενέστερους Προτεστάντες συγγραφείς που την υποστήριζαν επί Ερρίκου και Εδουάρδου.⁹³

Συμπληρώνει δε πως σε ενδεχόμενη παραβίαση των καθορισμένων σφαιρών «πρέπει να υπακούμε τον Θεό παρά τους ανθρώπους». Παραφράζει έτσι τα λόγια των αποστόλων προς το ιουδαϊκό δικαστήριο, το οποίο διέταζε την διακοπή του χριστιανικού κηρύγματος τους, θέτοντας ένα παράδειγμα για τους συγχρόνους. Το εδάφιο αυτό από τις Πράξεις 5:29 είχε σχολιαστεί ομοίως από τον Καλβίνο το 1552-1554. Πάνω στην ίδια περικοπή θα αναπτυχθεί η επιχειρηματολογία της πραγματείας του Goodman στο μέλλον.⁹⁴

Η συνείδηση, η οποία δεν υπαγόταν στην κοσμική εξουσία όφειλε να επιβλέπει την δράση της προκειμένου να αποδίδει ορθά υπακοή. Το άτομο δεν αξιολογεί τις θεϊκές εντολές αλλά υπακούει άκριτα σε αυτές. Αυτές που πρέπει να εξετάζει επιφυλακτικά είναι οι ανθρώπινες. Σε σχέση με αυτές πρέπει να ελέγχει αν βρίσκονται σε αρμονία με τις θεϊκές αρχές.⁹⁵ Αν και λοιπόν ο Ponet δέχεται τους βασιλείς ως υπηρέτες του Θεού δεν τους αφήνει στον δικό του έλεγχο, αλλά θεωρεί υπεύθυνο κάθε μέλος της κοινότητας για την εποπτεία της δράσης τους με βάση το θεϊκό νόμο.

Στη συνέχεια σύμφωνα την ιεράρχηση των αξιών βρισκόταν το όφελος της χώρας, «γιατί δίπλα από το Θεό, οι άνθρωποι γεννιούνται για να αγαπούν, να τιμούν και να διατηρούν τη χώρα τους.» Επομένως μια εντολή, η οποία δεν δρούσε υπέρ της πατρίδας δεν μπορούσε να εφαρμοστεί. Η συνείδηση εδώ επεκτείνει την κρίση της και στο εγκόσμιο βασίλειο παρά την υπαγωγή αυτών των ζητημάτων στις κοσμικές αρχές. Η χώρα υπερέχει του μονάρχη «και οι άνθρωποι οφείλουν να έχουν περισσότερο

⁹³ Ponet, *ο.π.*, σ.45,46 και Gazal, *ο.π.*, σ.105,110

⁹⁴ Ponet, *ο.π.*, σ.53 και Skinner, *ο.π.*, σ.536,537

⁹⁵ Burgess, *ο.π.*, σ.65

σεβασμό για τη χώρα τους παρά για τον πρίγκιπα τους» καθώς αυτή όπως και η κοινοπολιτεία βρίσκονται «ένα βαθμό πάνω από το βασιλιά». Προβαίνει δε σε μια συνταρακτική δήλωση λέγοντας ότι οι «κοινοπολιτείες και τα βασίλεια μπορούν να ζήσουν, όταν το κεφάλι κόβεται» γιατί «δεν είναι ολόκληρο το σώμα» αλλά «δεν είναι παρά μέλη» που «έχουν θεσμοθετηθεί για το λαό». Αυτό το απόσπασμα δεν αποτελεί απλά προοικονομία της τυραννοκτονίας, την οποία θα εισηγηθεί στη συνέχεια, αλλά και υποβάθμιση της ως τότε χρήσης της αναλογίας του βασιλείου με σώμα, κεφαλή του οποίου ήταν ο βασιλιάς. Η παρομοίωση αυτή ανιχνευόταν στον Αριστοτέλη και τον Πλάτωνα και το 16^ο αιώνα τονίστηκε η πτυχή του κινδύνου για την κοινοπολιτεία σε περίπτωση που ένα κατώτερο μέλος του σώματος βλάψει την κεφαλή μέσα από έργα όπως του Christopherson, όπου η εξέγερση περιγράφεται σαν αρρώστια για το υπόλοιπο σώμα. Αντίθετα, ο Ponet δεν διστάζει να πει σε αντίστοιχο ιατρικό λεξιλόγιο ότι «αυτό το δίκαιο (αναφερόμενος στο ιδιωτικό δίκαιο) μαρτυρά στη συνείδηση κάθε ανθρώπου, ότι είναι φυσικό να κόψουν ένα ανίατο μέλος, το οποίο (υποφέρει) θα κατέστρεφε ολόκληρο το σώμα».⁹⁶

Αντίθετα, «χωρίς κοινοπολιτεία», εννοώντας τον αφανισμό της από τον τύραννο, «δεν μπορεί να υπάρξει κανείς βασιλιάς.» Η εξουσία με αυτόν τον τρόπο διαχωρίζεται πλήρως από το πρόσωπο, το οποίο την ασκεί. Διαλύει έτσι την φεουδαλικών κατάλοιπων αντίληψη του βασιλείου ως προσωπικής ιδιοκτησίας του βασιλιά.⁹⁷

Ο Goodman συμφωνεί με την υπό όρους υπακοή στις κοσμικές αρχές και υποστηρίζει την ανάκλησή της σε περίπτωση που καταπατούταν «ο όρος της δικαιοσύνης και της ισότητας». Η απάντηση του Goodman στην απαίτηση πλήρους υποταγής των Καθολικών αλλά και προγενέστερων Προτεσταντών με βάση τα λόγια του Παύλου είναι ότι πρόκειται για παρανόηση. Ο Παύλος εννοούσε ότι η εξουσία είναι απαραίτητη αποκρούοντας απόψεις αμφισβήτησής της από ομάδες όπως οι σύγχρονοί του Αναβαπτιστές. Η ύπαρξη των αρχών εξυπηρετούσε το «κέρδος μας και τη διατήρηση της κοινοπολιτείας» καθώς και το να «επιζητούν με όλα τα δυνατά μέσα την προώθηση της δόξας του Θεού» αποτελώντας έτσι «παραδείγματα για τους άλλους (πάνω από τους οποίους έχουν θεσμοθετηθεί)». Τα εδάφια αναφερόταν λοιπόν μόνο σε

---

⁹⁶ Ponet, *ο.π.*, σ.59,76,106 και Bowman (2002), *ο.π.*, σ.810

⁹⁷ Ponet, *ο.π.*, σ.59 και Wollman, *ο.π.*, σ.34 και

Anthony Comegna, Introduction in John Ponet, *Short Treatise on Political Power*, Anthony Comegna Ed., Washington, The Cato Institute, 2017, σ.38

όσες εξουσίες προερχόταν από τον Θεό και όπως είδαμε τις τυραννικές δεν τις θεωρεί εξ αυτών. Η ερμηνεία αυτή είχε παρουσιαστεί ήδη στο λουθηρανικό χώρο από τον Andreas Osiander, ο οποίος δεν δεχόταν την εφαρμογή του εδαφίου σε ασεβείς αξιωματούχους.⁹⁸

Όσο αναγκαίες και αν ήταν οι κοσμικές αρχές δεν μπορούσαν να καταλύσουν την ιεραρχία της απόδοσης υπακοής. Τα λόγια των αποστόλων στα εδάφια *Πράξεις* 5:29 αναπτύχθηκαν περαιτέρω από ό,τι στον Ponet και αποτέλεσαν την βάση της επιχειρηματολογίας του συγγραφέα ότι η υπακοή στον Θεό προέχει των κοσμικών ηγεμόνων. Η υπόσχεση υπακοής επισφραγίζεται με το βάπτισμα, το οποίο έδενε τους ανθρώπους με σχέση συμβολαίου απευθείας με τον Θεό και όχι με τον ηγεμόνα. Όταν οι κοσμικές εντολές ερχόταν σε σύγκρουση με τις θεϊκές τότε «κάθε είδος υπακοής ενάντια στον Θεό και το Λόγο του είναι καθαρή ανυπακοή» γι' αυτό όσοι τις εφάρμοζαν έπρεπε να «καταδικαστούν ως εξεγερμένοι», αντιστρέφοντας την καθολική προπαγάνδα της εποχής. Μάλιστα, υποχρέωση τους ήταν η αντίσταση και σε αντίθεση με τον Ponet, ο οποίος παρά τα όσα έχουν υποστηριχθεί για ανάμειξη του στην εξέγερση του 1554 στο γραπτό του μένει αποστασιοποιημένος από σύγχρονες απόπειρες και καταδικάζει ευθαρσώς αυτή του Dudley, ο Goodman δεν διστάζει να επευφημήσει τον «ζηλωτή και ευσεβή» Wyatt για την δράση του.⁹⁹

Επομένως, η αντίληψη των Μαριανών περί θεϊκής προέλευσης των εξουσιών δεν σήμανε την τυφλή υπακοή σε αυτές. Με την λουθηρανική έμφαση στη συνείδηση και τις σφαίρες αρμοδιοτήτων των κοσμικών αρχών οι συγγραφείς ξέφυγαν από την αγγλική προσήλωση στο βασιλιά ως Κεφαλή της Εκκλησίας. Ακόμη, αποδέσμευσαν το θεσμό από το πρόσωπο και την κληρονομικότητα και τα υπόλοιπα μεσαιωνικά προνόμια που παραδοσιακά τον συνόδευαν και μετατόπισαν την οσιότητά τους στους νόμους, τους οποίους κατέστησαν ανώτερους του μονάρχη.

---

⁹⁸ Goodman, *ο.π.*, σ.47,108-113

και Burgess, *ο.π.*, σ.69 και
Skinner, *ο.π.*, σ.521

⁹⁹ Goodman. *ο.π.*, σ.43,44,64,166,170,209 και
Danner (1975), *ο.π.*, σ.64
Kingdon, *ο.π.*, σ.196

Η ριζοσπαστικοποίηση των Άγγλων στοχαστών: οι διεκδικήσεις και το λαϊκό κάλεσμα

Έχοντας περιγράψει το τι συνιστά τυραννικός ηγεμόνας και προτρέποντας την συνείδηση προς ανυπακοή σε αυτόν οι συγγραφείς προχωρούν ακόμη παραπέρα διεκδικώντας πλήρη απελευθέρωση. Η εξάλειψη της τυραννίας δεν συνίστατο απλώς στην παραχώρηση θρησκευτικών προνομίων από την Καθολική μονάρχη στους Προτεστάντες υπηκόους της, αλλά στην ανατροπή της αγγλικής πραγματικότητας με την τυραννοκτονία της Μαρίας και την επίσημη επιστροφή ολόκληρης της χώρας στον Προτεσταντισμό. Το ίδιο το θρήσκευμα της Μαρίας ήταν μία από τις πτυχές της τυραννίας της. Η χώρα είχε υπάρξει προτεσταντικό βασίλειο τις προηγούμενες δυο δεκαετίες μέχρι η «ειδωλολατρία» της να λάβει εθνική διάσταση. Ακόμη η αντίληψη των Άγγλων Μεταρρυθμιστών ως νέου λαού του Ισραήλ δεν επέτρεπε κάτι πέρα της μετάνοιας και της επιστροφής τους στην ειδική σχέση τους με τον Θεό ως σύνολο και όχι την θρησκευτική συνύπαρξη.¹⁰⁰

Οι Προτεστάντες της αυτοκρατορίας δεν είχαν προβεί ποτέ σε τέτοιες διακηρύξεις. Οι διεκδικήσεις τους περιορίζονταν στο να βρεθούν στο ίδιο καθεστώς ανοχής όπως άλλες θρησκευτικές ομάδες μέσα στην αυτοκρατορία, όπως φανερώνει το παρακάτω απόσπασμα της *Ομολογίας*: «...εσείς ο ίδιος επιτρέπετε στους Εβραίους και παγανιστές, οι οποίοι υπακούν την κυριαρχία σας να ακολουθούν τη δική τους θρησκεία: δεν τους αναγκάζετε με όπλα να αποδεχτούν τη δική σας. Εμείς οι καημένοι δυστυχείς, αφού αποκαλούμαστε Λουθηρανοί, είμαστε πιο άτυχοι από αυτούς. Γιατί στερηθήκαμε αυτή την καλοσύνη σας;»¹⁰¹

Ο λουθηρανικός αγώνας φυσικά διεξαγόταν υπό διαφορετικούς όρους. Η γερμανική αυτοκρατορία ακολουθούσε το σύστημα της αιρετής μοναρχίας. Αυτό σήμαινε υπολογίσιμη ισχύ για τους εκλέκτορες. Επίσης, η συμμετοχή των ηγεμόνων στην Δίαιτα καθιστούσε την ευαρέστησή τους με τον αυτοκράτορα σημαντική για την επικύρωση της πολιτικής του μέσω της ψηφοφορίας. Ορισμένοι εξ αυτών των ηγεμόνων παρείχαν υποστήριξη στους Λουθηρανούς και καταφύγιο σε καιρό διωγμού στα κρατίδιά τους, χάρη στην ομοσπονδιακή μορφή της αυτοκρατορίας. Οι θεωρίες αντίστασης, οι οποίες αναπτύχθηκαν απηχούσαν το γερμανικό υπόβαθρο περιορισμού της αυτοκρατορικής δύναμης δια των υπόλοιπων αξιωματούχων. Η εναπόθεση της

¹⁰⁰ Burgess, *ο.π.*, σ.58 και Danner (1981), *ο.π.*, σ.472

¹⁰¹ Colvin, *ο.π.*, σ.47

ελπίδας υπεράσπισής τους στους ηγεμόνες έδρασε κατασταλτικά προς την επέκταση του δικαιώματος αντίστασης σε βαθμό, ο οποίος θα τους χαρακτήριζε εξεγερμένους.¹⁰² Οι παράγοντες αυτοί συντέλεσαν στην μορφή της επίλυσης του θρησκευτικού προβλήματος το 1555 με την Ειρήνη της Αυγούστας, η οποία συνοψίζεται στο δόγμα *cuius regio, eius religio*. Βάσει αυτού οι ηγεμόνες των κρατιδίων επέλεξαν το θρήσκευμα της επικράτειάς τους.

Μια αντίστοιχη λύση δεν μπορούσε να εφαρμοστεί στην Αγγλία. Αρχικά, το βασίλειο είχε ένα πολύ πιο συγκεντρωτικό χαρακτήρα. Δεν ήταν κατακερματισμένο διοικητικά και καμία πλευρά δεν θα επέτρεπε την θρησκευτική διαίρεσή του. Προσπάθειες συμβιβασμού αντίστοιχες με τις γερμανικές του 1530 δεν υπήρξαν.¹⁰³ Οι διωγμοί έλαβαν χώρα πολύ πιο άμεσα σε σύγκριση με την δεκαετή σχεδόν παράταση, η οποία ακολούθησε το Εδίκτο της Βορμς, προκειμένου να επιβληθεί η θρησκευτική ομογενοποίηση.

Πέρα από την βασιλική αδιαλλαξία, οι προηγούμενες δεκαετίες προπαγάνδας υπέρ του βασιλιά ως εκκλησιαστικής κεφαλής καθιστούσαν δύσκολη την αποδοχή της Καθολικής βασίλισσας και από πλευράς των Προτεσταντών. Η εκ των άνω εισαγωγή της Μεταρρύθμισης και το δόγμα της Κεφαλής της Εκκλησίας είχαν θεσπίσει μια παράδοση καθορισμού της θρησκείας από το βασιλιά για ολόκληρη τη χώρα.¹⁰⁴

Σε αυτό το πλαίσιο τα επίσημα σώματα όπως το Κοινοβούλιο και η προνομιούχα αριστοκρατία είχαν εξαρχής αποδεχτεί την βασιλική εισήγηση για καθολική μεταστροφή. Ο Ponet αν και χρησιμοποιεί συνταγματικά επιχειρήματα για τον περιορισμό του μονάρχη και παρά την πίστη του στο μεικτό πολίτευμα δεν επιμένει σε μια θεωρία αντίστασης των αξιωματούχων και των θεσμών του βασιλείου. Η Barret L. Beer βρίσκει ατυχή την χρήση συνταγματικών αρχών από τον Ponet καθώς η ανάδειξη της Μαρίας στο θρόνο, η επιστροφή στον Καθολικισμό και η επαναφορά των Νόμων κατά των Αιρέσεων είχαν επιτευχθεί με εξίσου συνταγματικό τρόπο. Ωστόσο, αυτό δεν οδηγεί τον Ponet σε απόρριψη των θεσμών. Διαχωρίζει την πίστη στην ύπαρξή τους από τη διαφθορά των προσώπων σε αυτούς. Δέχεται πως «σε όλα τα χριστιανικά βασίλεια και επικράτειες ο θεός διέταξε όργανα ώστε οι κεφαλές οι

---

¹⁰² Νικολαΐδης, *ο.π.*, σ.384

¹⁰³ Στο ίδιο, σ.390

¹⁰⁴ Jane Dawson (1990), 'Revolutionary Conclusions: The Case of the Marian Exiles', *History of Political Thought*, Vol. 11, No. 2, σ.261

ηγεμόνες και οι κυβερνήτες να μην καταπιέζουν τον δυστυχή λαό...Όπως στην Γερμανία μεταξύ του αυτοκράτορα και του λαού ένα Συμβούλιο ή Δίαιτα στην Αγγλία και τη Γαλλία κοινοβούλια». Ωστόσο η δειλία των ατόμων εμποδίζει την επιτέλεση του ρόλου του, γιατί όταν το συγκαλεί ο ηγεμόνας «δεν τολμούν να τον δυσαρεστήσουν.»¹⁰⁵

Όσον αφορά την αριστοκρατία γράφει ότι «έτσι προήλθε το όνομά της ... Επειδή εκδικήθηκε για τον καταπιεσμένο λαό και τον απελευθέρωσε από τα χέρια των κυβερνητών τους, οι οποίοι καταχράστηκαν την εξουσία τους, και πονηρά, σκληρά και τυραννικά κυβέρνησαν πάνω τους.» Κανένας εξ αυτών δεν αναδείχθηκε πρόθυμος να δράσει σαν ηγετική μορφή του Προτεσταντικού κινήματος προστατεύοντας το λαό και οργανώνοντας την αντίσταση. Ακόμη και η Ελισάβετ, η οποία θα μπορούσε να διεκδικήσει την εξουσία ως απόγονος του Ερρίκου έδειχνε εκείνο το διάστημα την ίδια απρόθυμη στάση να ταυτιστεί με ανατρεπτικές κινήσεις εναντίον της Μαρίας. Ο Ponet εγείρει το εξής ρητορικό ερώτημα για να συνεχίσει «αν η αριστοκρατία, και αυτά που αποκαλούνται κοινοτικά Συμβούλια (common Councils), και θα πρέπει να είναι οι υπερασπιστές του λαού, δεν επιθυμούν ή δεν τολμούν να εκτελέσουν την εξουσία τους : τι πρέπει να γίνει τότε;»¹⁰⁶

Σε αντίθεση με την λουθηρανική θεωρία προσφυγής στους κατώτερους αξιωματούχους στην Αγγλία τα πράγματα ήταν πιο σύνθετα. Πρώτον, υπήρχε έλλειψη νομοκατεστημένων προνομίων αντίστοιχων αυτών που απολάμβαναν οι Γερμανοί ηγεμόνες και η επαρχιακή αριστοκρατία. Οι πολυάριθμες διαβαθμίσεις στο αγγλικό βασίλειο γινόταν περισσότερο με εισοδηματικά κριτήρια και βάσει κύρους. Αυτό σήμαινε ότι οι κατώτεροι αξιωματούχοι ήταν μια ακαθόριστη ομάδα στην πραγματικότητα, η οποία όμως βρισκόταν υπό το ίδιο νομικό καθεστώς με τον απλό άνθρωπο (commoner). Η νομική τους υπόσταση θα μπορούσε να ερμηνεύσει εν μέρει και το πώς οδηγούνται οι Μαριανοί στο λαϊκό κάλεσμα σε αντίσταση.¹⁰⁷

Αυτή η ιδιαίζουσα ομάδα κατώτερων αξιωματούχων του βασιλείου υπήρξε εξίσου απογοητευτική για τους Προτεστάντες. Ο Goodman παρατηρεί «ο Θεός

---

¹⁰⁵Ponet, *ο.π.*, σ.4,10 και
Danner (1981) *ο.π.*, σ.474 και
Beer, *ο.π.*, σ.379

¹⁰⁶ Ponet, *ο.π.*, σ.107,115 και
Burgess, *ο.π.*, σ.62,63 και

Loach, *ο.π.*, σ.38

¹⁰⁷Friedeburg, *ο.π.*, 2002, σ.157

...φιλεύσπλαχνα... σας έχει εφοδιάσει με όλα τα είδη των αξιωματούχων, αξιωματικών και κυβερνητών που είναι απαραίτητοι... Γι' αυτό το σκοπό έχετε δημάρχους, σερίφηδες, και μέλη αστικών συμβουλίων σε πόλεις, αστυφύλακες και βαΐλους σε κέντρα, ιπότες και δικαστές, σε κομητείες και επαρχίες. Σε αυτούς θα έπρεπε οι άνθρωποι να συρρέουν σε ανάγκη, οι οποίοι θα έπρεπε να είναι το καταφύγιό τους και βοήθεια σε κάθε ταραχή και αντιξοότητα. Αλλά αν όλοι αυτοί είναι τόσο επαίσχυντα διεφθαρμένοι, και τόσο αδιάφοροι για την ευθύνη και το αξίωμά τους ούτε ο πολίτης μπορεί να βρει παρηγοριά, ούτε βοήθεια ...»¹⁰⁸ Ο Ponet βλέπει ως κατώτερους αξιωματούχους, αντίστοιχους των αρχαίων εφόρων και δημάρχων όπως αναφέρει πιθανώς επηρεασμένος από τον Καλβίνο, όσους κατείχαν το ρόλο του Αρχιφύλακα (high constable). Μολαταύτα, αντί να δρουν για την ανατροπή του τύραννου αυτοί τον είχαν διευκολύνει στην κατάληψη της εξουσίας.¹⁰⁹

Ο Ponet μετά τους κατώτερους αξιωματούχους αφήνει τους κοσμικούς ηγέτες και παροτρύνει το λαό να «να παραπονεθούν σε κάποιον υπηρέτη του λόγου του Θεού». Εκείνος έφερε το 'πνευματικό ξίφος' του αφορισμού, το οποίο μπορούσε να αξιοποιεί όχι μόνο κατά «των κοινών ανθρώπων» αλλά ενάντια σε «καίσαρες, βασιλιάδες, πρίγκιπες, και όλους τους άλλους κυβερνήτες, όταν λαφυραγωγούν, ληστεύουν, καταστρέφουν και σκοτώνουν τους υπηκόους τους χωρίς δικαιοσύνη και καλούς νόμους»¹¹⁰

Η αποτυχία της ιεραρχημένης τυραννομαχίας ως το 1555 στρέφει τους Μαριανούς στην ενεργοποίηση της πτέρυγας της γερμανικής κληρονομιάς των νομικών της Σαξονίας και στην ριζοσπαστικοποίηση της. Η θεωρία ιδιωτικού δικαίου είχε χρησιμοποιηθεί ως ενός βαθμού από τους Λουθηρανούς. Η αντίληψη του δικαιώματος του ατόμου να αμυνθεί στην βία, προερχόμενη από το ρωμαϊκό δίκαιο, είχε μεταφραστεί σε στρατιωτική αντίσταση στην αυτοκρατορική βία, αλλά ενσωματωμένη στην συνταγματική θεωρία αντίστασης, δηλαδή υπό τους αξιωματούχους πάντα. Η απευθείας αντίσταση του ιδιώτη παρουσιαζόταν κάπως διφορούμενη σε κείμενα του Μελάγγθονα και του Λούθηρου και αποκλειόταν πλήρως σε άλλα όπως του Martin Bucher και του Andreas Osiander.¹¹¹

¹⁰⁸ Goodman, *ο.π.*, σ.214,215 και Burgess, *ο.π.*, σ.58,60

¹⁰⁹ Danner, (1981) *ο.π.*, σ.474

¹¹⁰ Ponet, *ο.π.*, σ.115 και Danner (1981), *ο.π.*, σ.474

¹¹¹ Danner (1977), *ο.π.*, σ.70 και Skinner, *ο.π.*, σ.518-522

Αντίθετα οι Μαριανοί τολμούν ξεκάθαρα να καλέσουν το λαό στην πράξη της τυραννοκτονίας. Ο Goodman λέει «Έτσι τώρα τόσο από το νόμο του Θεού όσο και των ανθρώπων, αυτή πρέπει να τιμωρηθεί με θάνατο, σαν απροκάλυπτη ειδωλολάτρης πολεμώντας τον Θεό, και σαν σκληρή δολοφόνος των Αγίων του μπροστά στους ανθρώπους, και σαν ανηλεή προδότρια της ίδιας της χώρας καταγωγής της» και ο Ponet αφιερώνει ολόκληρο το έκτο κεφάλαιο της πραγματείας του στο να αποδείξει ότι «είναι νόμιμο να εκθρονίζεις έναν κακό κυβερνήτη και να σκοτώνεις ένα τύραννο».¹¹² Δίνοντας το ξίφος στο λαό, ο οποίος με βάση την τριμερή διάκριση της κοινωνίας περιοριζόταν στον κόσμο της εργασίας, κλονίζουν την νομιμοποίηση του ιεραρχικού συστήματος καθώς αντικαθιστούν όσους συνεισέφεραν πολεμώντας, δηλαδή τους αριστοκράτες.

Αυτή η άποψη θεωρούταν εξαιρετικά επικίνδυνη εκείνη την εποχή. Τα άτομα έπρεπε να στερούνται κάθε μορφής δύναμης και εξουσίας, διότι νοούνταν ανίκανα να τη χειριστούν αλλά και ιδιοτελή αφού θα την χρησιμοποιούσαν μόνο για ίδιο όφελος.¹¹³ Ο διορισμός τους σε μια στρατιωτική ενέργεια πολιτικής σημασίας από τους δύο συγγραφείς έχει ερμηνευτεί στο πλαίσιο της ουμανιστικής πίστης στην συνεισφορά του ανθρώπου στο κοινό καλό, της λουθηρανικής αντίληψης της δράσης του ατόμου βάσει θεϊκής αποστολής, της αποτυχίας ευμενών στην προτεσταντική υπόθεση Άγγλων αξιωματούχων και της νομικής εξίσωσης μιας ευρείας μάζας ανθρώπων με εσωτερικές διαβαθμίσεις βάσει κύρους και εισοδήματος.

Οι βάσεις νομιμοποίησης της τυραννοκτονίας από τον κοινό άνθρωπο

Οι ίδιοι προκειμένου να νομιμοποιήσουν το λαϊκό κάλεσμά τους καταφεύγουν σε τρεις πηγές επιχειρημάτων: την Αγία Γραφή, την αγγλική ιστορία και το φυσικό δίκαιο. Ο λόγος που καθίσταται απαραίτητη μια τέτοια συνθετική προσέγγιση είναι όπως γράφει ο Ponet ότι «δεν υπάρχει ένας ακριβής θετικός νόμος για την τιμωρία του Τυράννου μεταξύ των χριστιανών». Ο Goodman, όπως ο Φίλιππος της Έσσης, σχολιάζει σχετικά με την επικύρωση της τυραννοκτονίας από τις Γραφές ότι ο Θεός «ποτέ δεν διέταξε νόμους που να επιδοκιμάζουν, αλλά για να αποδοκιμάζουν και να τιμωρούν τους τυράννους...».¹¹⁴

¹¹² Goodman, *ο.π.*, σ.99 και Ponet, *ο.π.*, σ.96

¹¹³ Hildebrandt, *ο.π.*, σ.243,249

¹¹⁴ Ponet, *ο.π.*, σ.99 και
Burgess, *ο.π.*, σ.63 και
Goodman, *ο.π.*, σ.110 και

Αρχικά από τις Γραφές αντλούν τον προφητικό τόνο, την ιδέα του κλητού λαού του Θεού, την έννοια του συμβολαίου και παραδείγματα προς ενίσχυση των επιχειρημάτων τους και προς μίμηση. Πρώτον, όσον αφορά τον ρόλο του προφήτη, τον οποίο ασπάζονται κατά τη συγγραφή των πραγματειών τους απευθυνόμενοι στους συν-εξόριστούς τους, αυτός υιοθετήθηκε από την καλβινιστική παραδοχή της τιμωρίας του βασιλιά από τους προφήτες. Αυτό το προφητικό δικαίωμα επεκτάθηκε στο άτομο μέσω των αποκαλυπτικών όρων, τους οποίους διδάχτηκαν από τις παραδόσεις της ιστορικής αφήγησης, όπως είχαν αυτές διαμορφωθεί στην ηπειρωτική Ευρώπη από τις προτεσταντικές ομάδες ενασχόλησης με την εκκλησιαστική ιστορία. Έχουμε ήδη δει από το πρώτο κεφάλαιο ότι στις γερμανικές και ελβετικές πόλεις οι Άγγλοι πρόσφυγες γνώρισαν την αποτύπωση του παρελθόντος με έμφαση πρώτον στη δογματική συνέχεια από τον Flacius Illyricus, δεύτερον στα μαρτύρια των αληθινών πιστών από τον Jean Crespin και τρίτον στις κοινωνικοπολιτικές πτυχές της ιστορίας της Μεταρρύθμισης από τον Johann Sleidan. Οι συγγραφείς μας επηρεάζονται από την αποκαλυπτική διάσταση, την οποία ενσωματώνουν στο συλλογικό έργο τους ο Flacius Illyricus και η υπόλοιπη ερευνητική και συγγραφική ομάδα των *Εκατονταετηρίδων του Μαγδεμβούργου* ως παρακαταθήκη από την πρώτη γενιά των Μεταρρυθμιστών της αντίληψης περί μιας μακράιωνης μάχης των πιστών με τον Αντίχριστο. Η υιοθέτηση στα έργα των Μαριανών εννοιών όπως η παρουσία του Αντίχριστου, η οποία συνδυαζόμενη με την προβολή των Άγγλων ως λαού του Θεού στο πρότυπο του αρχαίου Ισραήλ, ιδέα η οποία είχε αρχίσει να καλλιεργείται από την εποχή του Εδουάρδου, κατέστησε το καθήκον για δράση ευθύνη όλων μπροστά στην επίθεση στο χριστιανικό βασίλειο του αντίδικου του θεού, όπως παρουσιαζόταν η Μαρία. Κανένα μέλος του νέου Ισραήλ δεν μπορούσε να δείξει υπακοή ούτε ανοχή, γιατί θα καθιστούσε τον εαυτό του εξίσου ένοχο με εκείνη. Αντιθέτως, έπρεπε να συνδράμει στο προφητικό έργο κάθαρσης δια της τυραννοκτονίας.¹¹⁵

Η σχέση ειδικού έθνους με τον Θεό επισφραγίστηκε με το συμβόλαιο. Η έννοια του συμβολαίου μεταξύ Θεού και ανθρώπων είχε αναπτυχθεί στα έργα του Bullinger, ο οποίος βασίστηκε στο δέκατο έβδομο κεφάλαιο της *Γένεσης* και μετέφερε αυτό το

Hildebrandt, ο.π., 248

¹¹⁵ Danner, (1981) ο.π., σ.475 και

Dawson (1994) ο.π., σ.75,76,84 και

Bowman (2002), ο.π., σ.809 και

Γαγανάκης, ο.π., 2016,σ.62,63,72-75

βιβλικό πρότυπο δέσμευσης στην πολιτική σφαίρα. Η επιρροή του Ελβετού Μεταρρυθμιστή στους Μαριανούς αποδεικνύεται από τις επαφές που διατηρούσε με τους δύο συγγραφείς από το 1545-1560. Κληροδοτεί στους Μαριανούς την αντίληψη του αξιωματούχου σαν απλού επιτηρητή της τήρησης των όρων του συμβολαίου και την τυραννομαχική ευθύνη όλων αφού ο τύραννος ήταν διαβολικό όργανο. Ωστόσο, δεν έφτασε ποτέ στην τυραννοκτονία και την απέρριψε σε γράμμα του στον Κνοχ. Ο Goodman επιστρατεύει την θεωρία σύναψης συμβολαίου προκειμένου να δικαιολογήσει το λαϊκό κάλεσμα σε τυραννοκτονία καθώς, όπως στον αρχαίο Ισραήλ ο Ματαθίας ενώ «είχε λίγη ισχύ μεταξύ των αδερφών του» και χωρίς «εξουσία ή αξίωμα» αρνήθηκε να υπακούσει στην ανίερη εντολή του Αντίοχου με τα λόγια «εμείς θα παραμείνουμε στο συμβόλαιο των πατέρων μας», το ίδιο όφειλαν να κάνουν και οι Άγγλοι τώρα.¹¹⁶

Από την άλλη στο έργο του Ponet δεν συναντάται πουθενά η χρήση του όρου συμβόλαιο(covenant). Αυτό έχει πυροδοτήσει την ιστοριογραφική διαφωνία με πολλούς να διατείνονται ότι δεν ανήκει στους συγγραφείς θεωριών αντιστάσεων στο πλαίσιο συμβολαίου όπως ο Goodman αλλά και ο συνεργάτης του στη Γενεύη Κνοχ. Ωστόσο, μερικοί βλέπουν στο γραπτό του τη βάπτιση ως συμβόλαιο, λόγω της δεσμευτικής υπόσχεσης υπακοής του ατόμου στον Θεό, αντίστοιχης της αντίληψης που συναντάται στο Λούθηρο. Οι όροι του συμφώνου του Θεού με τους ανθρώπους εντοπίζονται στο έργο του Ponet στον Δεκάλογο και τις εντολές του Χριστού, όπως είχαν παρουσιαστεί και από τον Καλβίνο. Επιπλέον ο Ponet χρησιμοποίησε την αναλογία του σώματος ως κατά γράμμα απεικόνιση της σχέσης πολιτικού συμβολαίου μεταξύ μονάρχη και λαού. Όταν ένα οποιοδήποτε μέλος, ακόμα και το κεφάλι, έβλαπτε την εύρυθμη λειτουργία του όλου, δηλαδή της κοινοπολιτείας, έπρεπε να κοπεί και να αντικατασταθεί. Με αυτόν τον τρόπο όμως αφήνει την θεωρία του ανοιχτή στις κατηγορίες περί εύνοια της αναρχίας.¹¹⁷

Ο Goodman από την άλλη χειρίζεται πιο έξυπνα την αναλογία του σώματος του βασιλείου δια του συμβολαίου. Καθιστά τον ίδιο τον Θεό κεφαλή του λαού,

---

¹¹⁶ Goodman, *ο.π.*, σ.75-77,164 και Raath Andries and De Freitas Shaun, *ο.π.*, σ.7,16,17

¹¹⁷ Croft, *ο.π.*, σ.556,557 και Bowman (2007/2008), *ο.π.*, σ.318 και Skinner, *ο.π.*, σ.553 και Raath Andries and De Freitas Shaun, *ο.π.*, σ.5

προσθέτοντας έτσι την λουθηρανική αντίληψη της δράσης βάσει θείας αποστολής, όπως φαίνεται στο παρακάτω απόσπασμα: «Και παρόλο που φαίνεται εκ πρώτης όψεως μια μεγάλη αναταραχή, ότι οι άνθρωποι θα πρέπει να αναλάβουν την τιμωρία της παράβασης, ωστόσο, όταν οι ανώτεροι αξιωματούχοι και άλλοι αξιωματούχοι παύουν να κάνουν το καθήκον τους, είναι όπως ήταν, χωρίς αξιωματούχους, ναι, χειρότερα από το να μην είχαν καθόλου, και τότε ο Θεός δίνει το σπαθί στα χέρια του λαού, και Αυτός ο Ίδιος έχει γίνει απευθείας η κεφαλή τους (αν θα επιδιώξουν την εκπλήρωση των Νόμων Του) και έχει υποσχεθεί να τους υπερασπιστεί και να τους ευλογεί.» Η υπαγωγή του λαού απευθείας στο Θεό, ο οποίος γίνεται κεφαλή τους αντί του βασιλιά 'αποτρέποντας την αναρχία', συναντάται με όμοιο τρόπο στο έργο του Wick.¹¹⁸

Μέσω του συμβολαίου ο ηγεμόνας βρίσκεται υπό το νόμο ακριβώς όπως κάθε μέλος του λαού και δεν είναι μόνο αυτός τοποτηρητής των όρων αλλά και ο λαός. Ο Goodman στοχάζεται γύρω από τις βλάβες, δηλαδή την καταπάτηση των όρων, οι οποίες είναι άξιες έκφρασης αντίστασης και καταλήγει ότι όταν οι βασιλείς γίνονται «βλάσφημοι ενάντια στο Θεό και καταπιεστές και δολοφόνοι των υπηκόων τους, τότε δεν θα πρέπει να λογίζονται πλέον ως βασιλιάδες ή νόμιμοι αξιωματούχοι, αλλά ως ιδιώτες: και να εξετάζονται, να κατηγορούνται, να καταδικάζονται και να τιμωρούνται από το Νόμο του Θεού...» Όταν οι μονάρχες δρούσαν «καταδικάζοντας τη δημόσια εξουσία τους χρησιμοποιώντας την ενάντια στους Νόμους» τότε μετατρέπονταν σε «κοινοί παραβάτες». Συνεπώς, δεν έπρεπε να τους αποδοθεί υπακοή αλλά ποινή. Με αυτόν τον συλλογισμό ο Goodman εξέλιξε το δικαίωμα αντίστασης του λαού, όπως είχε αναπτυχθεί από το Bullinger, σε καθήκον τυραννοκτονίας. Η ανάπτυξη του επιχειρήματος ότι ένας βασιλιάς μπορεί να εκπέσει από το αξίωμά του είχε γίνει πρώτα από τους Γερμανούς τονίζοντας την παράνομη εφαρμογή του διατάγματος της Βορμς.¹¹⁹

Ο Ponet αν και όχι με την ίδια ακριβώς ανάπτυξη του συμβολαίου, αλλά μέσω των νόμων των Γραφών όπως έχει αναφερθεί, είχε υποτάξει τον βασιλιά στην κοσμική

---

¹¹⁸ Goodman, *ο.π.*, σ.185 και
Raath Andries and De Freitas Shaun, *ο.π.*, σ.5 και
Garret, *ο.π.*, σ.255 και
Hildebrandt, *ο.π.*, σ.243 και
Friedeburg, *ο.π.*, 2002, σ.164

¹¹⁹ Goodman, *ο.π.*, σ. 119,139,187,188 και
Skinner, *ο.π.* σ.541 και
Friedeburg, *ο.π.*, 2002, σ.58

νομοθεσία και από εκεί καταλήγει στα ίδια συμπεράσματα για την τιμωρία του γράφοντας «Αν ένας ηγεμόνας ληστεύει και λαφυραγωγεί τους υπηκόους του, είναι κλοπή, και ως κλέφτης πρέπει να τιμωρηθεί. Αν σκοτώνει και δολοφονεί αντίθετα ή χωρίς τους νόμους της χώρας του, είναι φόνος, και ένας δολοφόνος πρέπει να τιμωρείται. Αν διαπράττει μοιχεία, είναι μοιχός και πρέπει να τιμωρείται με τους ίδιους νόμους όπως οι άλλοι. Αν βίαια βιάζει τις συζύγους των ανδρών, τις κόρες ή τις παρθένες, οι νόμοι που είναι κατά των βιαστών, θα πρέπει να εκτελεστούν σε αυτόν. Αν ψάχνει να προδώσει την χώρα του, και να φέρει το λαό υπό ξένη δύναμη: είναι προδότης, και ως προδότης πρέπει να υποφέρει.» Γίνεται δε πιο συγκεκριμένος ως προς το ποιος πρέπει να αναλάβει την επιτέλεση της κρίσης του αναφέροντας «Όπως ο Θεός έχει διορίσει δικαστές για να ακούν και να καθορίζουν τα ιδιωτικά θέματα των ανθρώπων και να τιμωρούν τις φαυλότητές τους το ίδιο (θα φροντίσει) να λαμβάνονται υπόψη και να υπολογίζονται, και οι φαυλότητές τους να διορθώνονται και τιμωρούνται από όλη τη συνάθροιση ή την κοινοπολιτεία...»¹²⁰

Οι παραπάνω περικοπές τόσο από το έργο του Goodman όσο και του Ponet φαίνεται να προτείνουν το θάνατο του βασιλιά κατόπιν δίκης. Επί εμφυλίου θα αξιοποιηθεί αυτή η πτυχή στα κείμενά τους για να προτείνουν την εκτέλεση του Κάρολου Α' μέσω δίκης. Ωστόσο, κανείς από τους δύο συγγραφείς δεν μένει απόλυτα προσηλωμένος σε αυτήν την ιδέα αποκλείοντας μια αυθόρμητη πράξη τυραννοκτονίας σε οποιαδήποτε ευκαιρία. Η αιτιολόγηση της άμεσης δράσης είναι ότι εκτός από την απαλλαγή από την καταδυνάστευση θα συνέβαλε στον εξαγνισμό της κοινότητας και την τήρηση της θεϊκής εντολής απομάκρυνσης του ακάθαρτου από τους κόλπους τους, ώστε να αποκατασταθεί η ειδική σχέση του λαού με το Θεό και να αποτραπεί η οργή του πάνω σε όλους. Επρόκειτο όμως για μια μεμονωμένη ανάληψη του ξίφους από τον κοινό άνθρωπο, η οποία αποσκοπούσε στην επαναφορά της τάξης στο βασίλειο.¹²¹

Το παραπάνω συμπέρασμα εξάγεται και από την κύρια βιβλική μορφή, την οποία θέτουν αμφότεροι ως πρότυπο: τον Φινεές. Όπως έχει προαναφερθεί η μορφή αυτή ξεχωρίζει ήδη από το έργο του Wick. Ο Ισραηλίτης αυτός χρησίμευε ως ιδανική αναφορά γιατί ενήργησε χωρίς να είναι ένας από τους αρχηγούς του λαού απλά

---

¹²⁰ Ponet, *ο.π.* σ.104,111

¹²¹ Burgess, *ο.π.*, σ.68 και

Raath Andries and De Freitas Shaun, *ο.π.*, σ.15 και

Croft, *ο.π.*, σ.557 και

Walzer, *ο.π.*, σ.643

υποκινούμενος από το «πνεύμα του Θεού» εξαλείφοντας τους αμαρτωλούς από αναμεσα τους. Η πράξη στην οποία παρακινείται ο κοινός άνθρωπος είναι ενός είδους «ατομική σταυροφορία». Στην ίδια κατηγορία βρίσκεται και η έντεχνη δολοφονία του Μωαβίτη βασιλιά Εγλών (Eglon) από τον Ισραηλίτη κριτή Αώδ (Ehud). Το βίαιο τέλος της Ιεζάβελ, προσωνύμιο που απέδιδε ο Goodman και ο Κνοκ στην Μαρία, όπως και της κόρης της Γοθολία (Athalia) δείχνουν ότι η ποινή για τις 'αιμοσταγείς' βασιλίσσες έπρεπε να αποδοθεί από οποιονδήποτε βάσει του θείου καθήκοντος.¹²²

Βέβαια δεν εκλείπουν και παραδείγματα, τα οποία καταδεικνύουν μια πιο ομαδική δράση. Η εξέγερση των Μακκαβαίων ενάντια στους εξελληνισμένους Ιουδαίους και τον Αντίοχο Γ' των Σελευκίδων, ο οποίος είχε ξεκινήσει μια εκστρατεία θρησκευτικού διωγμού και εισαγωγής ξένων ηθών μπορούσε να εφαρμοστεί στην αγγλική πραγματικότητα, επειδή ο κοινός λαός υπό παρόμοιες συνθήκες έδρασε παρά την διαφθορά των περισσότερων ιερέων του. Η εξέγερση ωστόσο ξεκίνησε από την αυθόρμητη πράξη του ενός, του Ματταθία, τον οποίο ακολούθησε ο λαός.¹²³

Στα παραδείγματα από την Παλαιά Διαθήκη έρχονται να προστεθούν μερικά από την αγγλική ιστορία. Οι καθαιρέσεις του Εδουάρδου Β' και του Ριχάρδου Β' τον 14^ο αιώνα έχουν κριθεί ως αποτυχημένες αναφορές, αφού δεν στηρίζουν την τυραννοκτονία από τον κοινό άνθρωπο. Ωστόσο, η παράθεσή τους χρησιμεύει απλώς ως απόδειξη αγγλικού προηγούμενου στην εκθρόνιση βασιλιάδων και όχι ως πρότυπο δράσης όπως οι βιβλικοί χαρακτήρες. Η αποτυχία της συνταγματικής αντίστασης εξηγεί το γιατί δεν μπορεί να εφαρμοστεί η αγγλική παράδοση εναντίωσης των βαρόνων στους βασιλείς. Η διαφθορά των πνευματικών ηγετών είναι αυτή, η οποία απέκλειε την λύση του αφορισμού, η οποία προερχόταν από την εκκλησιαστική ιστορία απομάκρυνσης των κακών παπών με συνοδικό τρόπο και λειτουργούσε υπονομευτικά στην καθολική προπαγάνδα της άκριτης υπακοής. Τα παραδείγματα από την αγγλική και εκκλησιαστική ιστορία λοιπόν δεν πρέπει να θεωρούνται λανθασμένες νύξεις, οι οποίες απλώς προστέθηκαν ελλείψει καταλληλότερων, αλλά συνεισφορές στο να

---

¹²² Goodman, *ο.π.*, σ.209 και Ponet, *ο.π.*, σ.112,113,53,51,110 και Friedeburg, *ο.π.*, 2002, σ.74,228 και Wollman, *ο.π.*, σ.38 και Barret, *ο.π.*, σ.382

¹²³ Goodman, *ο.π.*, σ.164 και Wollman, *ο.π.*, σ.35 Danner (1977), *ο.π.*, σ.63

επιβεβαιώσει ο αναγνώστης την τυραννοκτονία από τον κοινό άνθρωπο ως μοναδική λύση με τη μέθοδο της απαγωγής.¹²⁴

Αλλά η αντίσταση του ατόμου δεν νομιμοποιούνταν μόνο λόγω της ανικανότητας των αξιωματούχων να το προασπιστούν. Το άτομο είχε πάντοτε το δικαίωμα αυτοάμυνας και οι παρούσες δυσχέρειες το ενεργοποιούσαν. Το επιχείρημα αυτό μας φέρνει στον τρίτο πυλώνα, πάνω στον οποίο θεμελιώνεται η τυραννοκτονία από τον κοινό άνθρωπο: το φυσικό δίκαιο.

Ο Ponet περιγράφει το φυσικό δίκαιο ως εξής: «ο νόμος της φύσης, πρώτα εμφυτεύτηκε και μπολιάστηκε μόνο στο μυαλό του ανθρώπου». Επρόκειτο για ένα έμφυτο αίσθημα δικαιοσύνης το οποίο εκφραζόταν μέσω της συνείδησης. Η αντίληψη αυτή είναι κοντά στην άποψη του Καλβίνου για την συνείδηση ως ένα άγραφο νόμο στην καρδιά των ανθρώπων βάσει των *Ρωμαίων* 2:14-15. Όμως επειδή «μετά το μυαλό του (ανθρώπου) βεβηλώθηκε από την αμαρτία ... Ο Θεός παρουσίασε αυτόν τον κανόνα γραπτώς στον Δεκάλογο, ή στις Δέκα Εντολές' και μετά από αυτό, μειώθηκε από τον Χριστό το Σωτήρα μας σε μόλις δύο εντολές' Να αγαπάς τον Κύριο τον Θεό σου πάνω από όλα τα πράγματα, και το γείτονά σου σαν τον εαυτό σου. Το τελευταίο τμήμα το διατύπωσε επίσης ως: 'Ο, τι θα ήθελες να γίνεται στον εαυτό σου, να το κάνεις αυτό στους άλλους. Σε αυτό το νόμο συγκεντρώνεται όλη η δικαιοσύνη,...». Ακόμα και χωρίς γνώση της Βίβλου όμως, το αίσθημα επιβίωσης αρκούσε ώστε να ωθήσει κάθε άνθρωπο σε ανατροπή του τυράννου και αυτό γίνεται φανερό από τα παραδείγματα τυραννομαχίας στον αρχαίο κόσμο. Όπως λέει «οι Εθνικοί (μολονότι δεν είχαν τη σωστή ... αληθινή γνώση του Θεού) ήταν προικισμένοι με τη γνώση του νόμου της φύσης» και μέσω αυτού «βρήκαν λογικό και κατέστησαν νόμιμο (στο θετικό δίκαιό τους) για κάθε άνθρωπο να σκοτώσει ένα τύραννο.»¹²⁵

Βασική επιταγή λοιπόν του φυσικού δικαίου ήταν η διαφύλαξη της ζωής και όλων των άλλων προσωπικών αγαθών που καταγράφονται στις δέκα εντολές. Όμως οι νομοθετικές πράξεις της Μαρίας μεταξύ άλλων κατά της ζωής και της ιδιοκτησίας των Μαρριανών νοούταν ως καταπάτηση αυτού του δικαίου. Επιπρόσθετα, όπως έχει ήδη αναφερθεί το φυσικό δίκαιο στον Ponet νοούταν ως πυρήνας του κοσμικού και γι' αυτό

---

¹²⁴ Burgess, *ο.π.*, σ.63 και Barret, *ο.π.*, σ.381

¹²⁵ Ponet, *ο.π.*, σ.2,3,105,106

VanDrunen, *ο.π.*, σ.156

Raath Andries and De Freitas Shaun, *ο.π.*, σ.8

οι εντολές της δεν μπορούσαν να θεωρηθούν νόμιμες σε καμία βάση. Ο Goodman συμμερίζεται αυτή την αντίληψη όπως αποκαλύπτει το παρακάτω απόσπασμα: «Για τη διατήρηση των οποίων [των ανθρώπων] κυρίως όχι μόνο δημιούργησε τα πάντα και κατέγραψε τους Νόμους και τις εντολές Του για να απαγορεύσει τη δολοφονία, και κάθε άλλο πράγμα που τείνει στην καταστροφή του...Γι' αυτό, αν μας σπλαχνίζεται τόσο πολύ, ώστε να επιζητά με κάθε δυνατό τρόπο τη ζωή και τη διατήρησή μας, τότε αντίστοιχα θα πρέπει να ακολουθεί, ότι δεν έχει συγκροτήσει νόμους, ή διατάξεις για την καταστροφή μας, ... Οπότε δεν υπάρχει καμία εξουσία που να κυβερνά σύμφωνα με τους νόμους τους, η οποία είτε μπορεί είτε θέλει να μας διατάξει οτιδήποτε, το οποίο τείνει προς την καταστροφή μας»¹²⁶

Σε περίπτωση όμως απειλής των φυσικών τους δικαιωμάτων όπως λέει ο Goodman «Η φύση διδάσκει σε όλα τα πλάσματα αυτό, να φεύγουν από εκείνους τους κινδύνους που θα τους βλάψουν: και να επιθυμούν όλα τα πράγματα που τους κάνουν καλό.». Επιπλέον η εξασφάλιση της ζωής από τον τυραννικό κίνδυνο επέβαλε την δράση σύμφωνα με το πρότυπο του Ματθαία ο οποίος «δεν έκανε παρά το καθήκον του», το οποίο «ως νόμιμο γεγονός και μνημείο καταγράφηκε και αφέθηκε να διαβαστεί και να εφαρμοστεί από όλες τις επόμενες γενιές, έτσι ο νόμος της φύσης κατευθύνει τις κρίσεις τους.»¹²⁷

Η λογική αυτή βρισκόταν κοντά στην διατύπωση του Λουθήρου με βάση τον ρωμαϊκό νόμο αυτοάμυνας ότι είναι επιτρεπτό να απωθεί κανείς τη βία με βία. Το 1536 οι Λούθηρος, Justus Jonas, Nikolaus von Amsdorf, Caspar Cruciger και Φίλιππος Μελάγχθων υπέγραψαν ότι οι φυσικοί νόμοι, όπως αποκαλύπτονται από τη Γραφή επιτρέπουν την αυτοάμυνα. Ωστόσο, ο φόβος τους να μην ταυτιστούν με τους Αναβαπτιστές και τα αναρχικά καλέσματα τους οδήγησε στο να υποτάξουν το φυσικό δίκαιο στο συνταγματικό, όπως αποτυπώνεται από τα γραπτά του Μελάγχθωνα, των νομικών της Σαξονίας και την *Ομολογία*.¹²⁸

Αντιθέτως, οι Μαριανοί ήρθαν σε πλήρη ρήξη σε αυτό το σημείο με τη γερμανική σκέψη θέτοντας το φυσικό δίκαιο ανώτερο όλων των νόμων και των αξιωματούχων, εξισώνοντας τους ανθρώπους μπροστά σε αυτό και απελευθερώνοντας έτσι την δράση του ατόμου προς προάσπιση των φυσικών δικαιωμάτων του. Επιπλέον,

---

¹²⁶ Goodman, *ο.π.*, σ.158,159

¹²⁷ Στο *ίδιο*,σ.80,158,159

¹²⁸ Hildebrandt, *ο.π.*, σ.229,230,233

η δράση αυτή δεν περιγραφόταν μόνο με όρους άμυνας αλλά και καθήκοντος επιβολής της τιμωρίας της τυραννοκτονίας.¹²⁹

Επιλογικά, είδαμε την σύμπνοια των Μαριανών με τους Λουθηρανούς στην προέλευση των εξουσιών ως θεϊκά θεσπισμένων προς όφελος των ανθρώπων και το δάνειο της συνείδησης, ως εσωτερικό έλεγχο για την απόδοση υπό όρους υπακοής. Η τυραννία αποτελούσε διαστροφή του ρόλου, τον οποίο έπρεπε να διαδραματίζουν οι βασιλείς από τη θέση τους διότι καταπατούσε το φυσικό και κοσμικό δίκαιο με πράξεις κατά της λατρείας, της ζωής και των αγαθών των υπηκόων αλλά και της ίδιας της ύπαρξης του βασιλείου αντιτιθέμενη στις παραδόσεις του και προδίδοντάς το σε εξωτερικές δυνάμεις. Ο κίνδυνος για τους υπηκόους και τη χώρα μπορούσε να εκλείψει μόνο με την τυραννοκτονία, την οποία εδραίωσαν σε βιβλικές και ιστορικές βάσεις και όρισαν ως καθήκον κάθε ατόμου στο βασίλειο δια του φυσικού δικαίου. Με αυτόν τον τρόπο ήρθαν σε ρήξη με την γερμανική σκέψη καθώς αξίωσαν την πλήρη επικράτηση του Προτεσταντισμού για όλο το βασίλειο και την συμβολή σε αυτό το σκοπό του κοινού ανθρώπου, μετατρέποντας το αριστοκρατικό κάλεσμα σε 'λαϊκό'. Αποδείχτηκαν τα επιχειρήματα τους πειστικά για τους συγχρόνους τους και χρήσιμα για άλλους ομόδοξους σε διωγμό; Το τελευταίο κεφάλαιο θα ασχοληθεί με αυτά τα ερωτήματα.

---

¹²⁹ Danner (1981), ο.π., σ.473

Κεφάλαιο 3^ο Η ιστορία υποδοχής των έργων : οι αντιδράσεις των συγχρόνων και η πρόσληψη σε ένα διαφορετικό βασίλειο

Τα γραπτά των Ponet και Goodman έγιναν αμέσως γνωστά τόσο στις προσφυγικές κοινότητες όσο και πίσω στην Αγγλία. Οι ιδέες που εκφράζονταν σε αυτά προκάλεσαν ζωνηρές συζητήσεις. Αυτό το κεφάλαιο εξετάζει αρχικά το πόσο επηρέασε το κάλεσμα των συγγραφέων τους Άγγλους εξόριστους και ποια δεδομένα καθόρισαν την στάση τους απέναντι στις πραγματείες. Εν συνεχεία, η ιστορία των έργων εξετάζεται και μεταγενέστερα στο γαλλικό βασίλειο της δεκαετίας του 1570. Με γνώμονα τόσο τη δεδηλωμένη κριτική των Καλβινιστών απέναντι στους Άγγλους ομόδοξούς τους όσο και τις διαφορετικές συνθήκες των δύο βασιλείων ανιχνεύονται έμμεσα δάνεια στην πολιτική σκέψη που αναπτύσσουν στις πραγματείες τους και οι προϋποθέσεις πιο πλήρους αποτύπωσής τους.

Ο απόηχος των επικίνδυνων δογμάτων

«Εάν τέτοιες αρχές εξαπλωθούν στα μυαλά των ανθρώπων, όπως τώρα έχουν σχηματιστεί, και αναφέρονται στην κρίση του υπηκόου να συζητά τι είναι τυραννία, και να διακρίνει αν ο ηγεμόνας του, ο γαιοκτήμονας του, ο αφέντης του, είναι τύραννος, από τη δική του φαντασία και υποτιθέμενη σκέψη: ποιος Άρχοντας του συμβουλίου θα ιππεύει αμέριμνος στους δρόμους ανάμεσα σε απελπισμένα θηρία; Ποιος κληρικός θα είναι ασφαλής στο υπνοδομάτιό του;»

Το γράμμα του νέου αρχιεπίσκοπου Matthew Parker στον λόρδο Nicholas Bacon την 1^η Μαρτίου του 1559, αναφερόμενο στην πραγματεία του Goodman, αποπνέει την αγωνία που αφθονούσε στην Αγγλία την περίοδο της επιστροφής των Μαριανών εξόριστων για τις ανατρεπτικές ιδεολογίες που θα έφερναν μαζί τους. Η διάδοσή τους θα απειλούσε ολόκληρη την ιεραρχική δομή της κοινωνίας, παρά την εκπλήρωση της επιθυμίας για επιστροφή της χώρας στον Προτεσταντισμό.¹³⁰

Αν και δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για το πόσοι διάβασαν τις πραγματείες, αφού δύσκολα διασώζονται στοιχεία για τα αντίγραφα, φαίνεται ότι αρκετοί είχαν ακούσει για αυτές κρίνοντας από τις συζητήσεις.¹³¹ Το βέβαιο είναι όμως ότι την επαύριον της κυκλοφορίας του έργου του Ponet κανείς δεν ανταποκρίθηκε στο κάλεσμα για τυραννοκτονία της Μαρίας. Η κυκλοφορία του έργου του Goodman ήρθε κάπως αργά. Το 1558 εκτός από έτος έκδοσης της πραγματείας αποδείχτηκε και έτος

¹³⁰ Dawson (1990), ο.π., σ.257,258

¹³¹ Loach, ο.π., σ.36

θανάτου της Μαρίας και τέλος της περιόδου ταλαιπωρίας των εκπατρισμένων. Δεν υπήρχε λοιπόν ούτε ως ή άλλως ανάγκη για κινητοποίηση.

Συνολικά όμως φαίνεται πως η προπαγάνδα των περασμένων δεκαετιών είχε αποτυπώσει επιτυχώς στην αγγλική συνείδηση την υποχρέωση υπακοής. Ίσως αποτρεπτικά να έδρασαν και οι αποτυχίες των προηγούμενων αποπειρών κατά της Μαρίας και η θανατική καταδίκη όσων έλαβαν μέρος σε αυτές. Η εξορία προκάλεσε σε πολλούς ένα αίσθημα αποθάρρυνσης παρά μαχητικότητας. Εξάλλου η οργάνωση της δράσης δεν ευνοούταν από τις περιστάσεις εσωτερικών αντιπαραθέσεων που τους χαρακτήριζαν, την δυσκολία πληροφοριοδότησης για τα αγγλικά δεδομένα και την διαβίωση υπό συνθήκες συνωστισμού σε επικίνδυνες υγειονομικά περιόδους με τα κύματα πανώλης να επανεμφανίζονται. Με βάση τα υπόλοιπα κείμενα επί της βασιλείας της Μαρίας θα ήταν ασφαλές να πούμε ότι μεγάλο μέρος των εξόριστων αντιλαμβανόταν την κατάσταση στην οποία είχαν βρεθεί ως θεϊκή ποινή για τις αμαρτίες του έθνους και επομένως η εξάλειψη της τυραννίας θα ερχόταν μόνο μέσω της υπομονής του μαρτυρίου, της μετάνοιας και της μεταστροφής και όχι με την πράξη της τυραννοκτονίας.¹³²

Αν και δεν υπήρξε καμία ενέργεια στην κατεύθυνση των αντι-μαριανών καλεσμάτων τα κείμενα από μόνα τους έφεραν αρκετή ταραχή πίσω στην Αγγλία. Οι Καθολικοί προπαγανδιστές βρήκαν στα έργα τους τα στοιχεία που αναζητούσαν προκειμένου να αποδείξουν την στενή σχέση του Προτεσταντισμού με την ανατροπή της εξουσίας, η οποία τους επέτρεπε να στραφούν με νέο μένος κατά των εναπομεινάντων Προτεσταντών εντός του βασιλείου. Ωστόσο, όσοι είχαν επιλέξει να παραμείνουν υπό την καθολική βασίλισσα, με την διέξοδο του νικοδημητισμού, δεν ήταν τόσο πρόθυμοι όσο οι εξόριστοι να υποστούν για χάρη των πνευματικών ζητημάτων κακουχίες όπως οι ανακρίσεις, η απώλεια των θέσεων τους και οι δημεύσεις των περιουσιών τους και φυσικά της ζωής τους. Η επιδείνωση των διώξεων αποδόθηκε σε κάποιο βαθμό και στην έκφραση των ακραίων αντιμοναρχικών δηλώσεων των συγγραφέων, οι οποίες δεν έλαβαν υπόψη τον κίνδυνο στον οποίο εξέθεταν τους Προτεστάντες που υπόκειντο στο μαριανό καθεστώς. Όταν οι Άγγλοι πρόσφυγες στην ηπειρωτική Ευρώπη πληροφορήθηκαν για την επιδείνωση του διωγμού στην Αγγλία

---

¹³² Στο ίδιο, σ.37,39 και Peardon, ο.π., σ.48,49 και Dawson (1990), ο.π., σ.257,263-266 και Loach, ο.π., σ.44

μερικοί εξ αυτών αντέδρασαν. Ορισμένα μέλη της κοινότητας εξόριστων στην Φρανκφούρτη απευθυνόμενα προς τον Καλβίνο παραπονέθηκαν ότι «Αυτό το εξωφρενικό φυλλάδιο του Κνοχ πρόσθεσε πολύ λάδι στη φλόγα του διωγμού στην Αγγλία», διότι όπως ισχυρίζονταν «πριν την έκδοση αυτού του βιβλίου κανείς από τους αδερφούς μας δεν είχε υποστεί θανάτωση... για να μην αναφερθούμε στο πόσοι άλλοι ευσεβείς άνθρωποι έχουν εκτεθεί στον κίνδυνο όλης της περιουσίας τους, ακόμη και της ίδιας της ζωής, πάνω στη μόνη βάση ότι είτε είχαν αυτό το βιβλίο στην κατοχή τους είτε το είχαν διαβάσει».¹³³ Φυσικά, τα σχόλια αυτά δεν προερχόταν από ένα αμερόληπτο κοινό. Αρκεί να ανακαλέσουμε στην μνήμη μας τα επεισόδια της Φρανκφούρτης και την εκδίωξη από την πόλη τελικά του Κνοχ αλλά και του Goodman, ο οποίος είχε σταθεί στο πλευρό του στη διαμάχη, για να πειστούμε για την όχι και τόσο ουδέτερη απόδοση των γεγονότων. Μολαταύτα, αν και δεν ήταν η αντικειμενικότερη έκφραση των πραγμάτων φαίνεται πως υπήρχε ένα γενικό κλίμα δυσαρέσκειας με τα έργα και τις επιπτώσεις τους, το οποίο επιστράτευαν οι παλιοί αντίπαλοι του Κνοχ στην Φρανκφούρτη.

Μάλιστα η επαναστατικότητα των κειμένων είχε γίνει παροιμιώδης κατηγορία για τον επόμενο ενάμιση αιώνα στην Αγγλία και χρησιμοποιούταν σαν όπλο κατά των Πουριτανών ταυτίζοντας τους με ανατρεπτικές θεωρίες. Όπως έγινε εμφανές από τα λόγια του αρχιεπισκόπου Parker ο κίνδυνος της αναρχίας, τον οποίο θεωρούσαν ότι εμπειρείχαν οι πραγματείες, δεν αποσοβήθηκε με την νέα Προτεστάντισσα βασίλισσα. Η επιστροφή τους στην Αγγλία έφερε όντως δυσκολίες στην βασιλεία της Ελισάβετ, όχι όμως λόγω των πολιτικών ιδεών τους αλλά της προτίμησης τους στο πρεσβυτεριανό σύστημα οργάνωσης της Εκκλησίας, όπως την είχαν βιώσει στην καλβινιστική Γενεύη. Τα εκκλησιαστικά αιτήματα των Πουριτανών θα αποτελέσουν πρόσθετο εσωτερικό μέτωπο ανησυχίας για την Ελισάβετ στον ήδη αποσταθεροποιητικό παράγοντα των Καθολικών υπηκόων της.¹³⁴

Σε αυτό το πλαίσιο ο Καλβίνος αποστασιοποιήθηκε από τις πραγματείες των Άγγλων σε γράμμα του προς την Ελισάβετ, η οποία είχε ενοχληθεί με τις δηλώσεις του Goodman και του Κνοχ για τον γυναικείο αποκλεισμό από την εξουσία. Όταν είχαν εκδοθεί τα έργα ο ίδιος δεν είχε εκφράσει την αντίθεσή του, ενώ αμφότεροι οι

---

¹³³Peardon, ο.π. σ.38

¹³⁴ Dawson (1990), ο.π., σ.257 και
Danner (1981), ο.π., σ.478 και
Danner (1977), ο.π., σ.61

συγγραφείς διατείνονταν ότι είχε λάβει γνώση. Ο Goodman μάλιστα είχε υποστηρίξει στον Peter Martyr ότι είχε διαβάσει το έργο του πριν εκδοθεί. Αν ο ισχυρισμός των συγγραφέων ήταν απλά τέχνασμα για να προωθήσουν τα έργα τους χωρίς δισταγμό στους πιστούς ή αν η αλλαγή της αγγλικής πραγματικότητας προκάλεσε την μεταστροφή στη στάση του Καλβίνου δεν το γνωρίζουμε. Ακόμα όμως και ο ίδιος ο Goodman αναγκάστηκε να ανακαλέσει το 1571 ενώπιον της βασιλικής επιτροπής τις πιο ακραίες θέσεις του, τις οποίες απέδωσε στην «σφοδρότητα της εποχής» και τους «φόνους αγίων». Μεταξύ των όσων υπέγραψε ήταν παραχωρήσεις όπως ότι «οι γυναίκες μπορούν νόμιμα να κυβερνούν ολόκληρα βασίλεια και έθνη» και αποκήρυξη της βασικής του ριζοσπαστικής σκέψης ότι «οποιοδήποτε άτομο ή άτομα με δική τους ιδιωτική εξουσιοδότηση θα έπρεπε ή θα μπορούσαν νόμιμα να τιμωρήσουν τη βασίλισσα Μαρία με θάνατο». Στην απολογία του περιλήφθηκε δήλωση μετάνοιας για την συγγραφή του βιβλίου και υπόσχεση να μην ξαναγράψει ούτε να κηρύξει κάτι αντίστοιχο ποτέ αλλά από εδώ και πέρα να προσεύχεται για την υγεία της βασίλισσας. Ο Κνοκ από την άλλη παρέμεινε ένα ανεπιθύμητο πρόσωπο καθ' όλη την ελισαβετιανή περίοδο και τα έργα του δεν επανεκδόθηκαν, αλλά διασώθηκαν καθώς πέρασαν στην κατοχή του John Field, από την πουριτανική μερίδα.¹³⁵

Η εξάλειψη των πραγματειών δεν σήμανε και την σύνθλιψη των απόψεών τους. Μερικοί τολμηροί μάλιστα, όπως ο Laurence Humphrey από τη Βασιλεία σε κείμενό του το 1559, συνέχιζαν να υποστηρίζουν τις ιδέες τους. Η επιβίωση τους εξασφαλίστηκε και μέσα από τα σχόλια και τις σημειώσεις στην Γραφή της Γενεύης, τα οποία συνιστούσαν μια 'επαναστατική' ανάγνωση της Βίβλου, μέχρι την αντικατάστασή της από την μετάφραση του βασιλέως Ιακώβου ως κύριο θρησκευτικό εγχειρίδιο στην Αγγλία.¹³⁶

Ακόμα και χωρίς την κυκλοφορία γραπτών η διάσωσή των θεωριών συνέχιζε ακόμα και μέσω ρητών. Αν και η πολιτική σκέψη των εξόριστων έμεινε στην αχρησία και υποχώρησε μετά το 1558, με την επανεμφάνιση απειλών ενεργοποιούταν. Λόγου

---

¹³⁵ Burgess, *ο.π.*, σ.59,60 και
Danner (1977), *ο.π.*, σ.65,66,68,72 και
Walzer, *ο.π.*, σ.644 και

Αρετή Κωνσταντινίδου, *Η Ριζοσπαστική Προπαγάνδα των Ουγενότων. Δύο Ανατρεπτικά Κείμενα στο Mémoires de l' estat de France sous Charles IX του Simon Goulart*, Μεταπτυχιακή διπλωματική, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Μάιος 2011,σ.9

¹³⁶ Danner (1981), *ο.π.*, σ.478 και
Skinner, *ο.π.*, σ.538

χάρη η σύνδεση μεταξύ της αποστασίας του ‘εκλεκτού’ έθνους και της ειδωλολατρίας υποκινούσε σε δράση για την αποκατάσταση της ειδικής σχέσης του λαού με το Θεό αποσοβώντας καθολικές απειλές όπως οι διεκδικήσεις της Μαρίας Α΄ της Σκωτίας για τον αγγλικό θρόνο.¹³⁷

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εξορία των Μαριανών πέρα από την ώθηση που έμελλε να δώσει στον Πουριτανισμό παρήγαγε μια θεωρία αντίστασης, η οποία ενυπήρχε στο οπλοστάσιο της αγγλικής σκέψης μέχρι την αφύπνισή της όταν οι περιστάσεις το απαιτούσαν. Ο Burgess υποστηρίζει ότι μετά το 1558 δεν αξιοποιήθηκαν ποτέ ξανά, ούτε στον αγγλικό εμφύλιο. Αυτό ωστόσο θα ήταν σαν να αγνοούμε το γεγονός ότι η πραγματεία του Ponet επανεκδόθηκε δύο φορές στις παραμονές του Αγγλικού Εμφυλίου. Ο Μίλτον μάλιστα το 1549 στα γραπτά του αποκάλεσε τους Knox, Goodman, Whittingham και Gilby «πατέρες της πίστης που κρατάμε» και υπερασπίστηκε την επανάσταση του Κρόμγουελ και την εκτέλεση του Καρόλου Α΄ με γνώμονα τις πραγματείες τους, στις οποίες έβρισκε την νομιμοποίηση της επανάστασής τους και την ιδέα της δημόσιας δίκης του μονάρχη σαν προφητεία, η οποία εκπληρώθηκε στην εποχή τους.¹³⁸

---

¹³⁷ Dawson (1990), ο.π., σ.272

¹³⁸ Οι Goodman, Whittingham και Gilby είχαν συμμετάσχει στη συγγραφή των σχολίων στη Γραφή της Γενεύης.

Burgess, ο.π., σ.72 και

Peardon, ο.π., σ.49 και

Walzer, ο.π., σ.643 και

Wollman, ο.π., σ.33 και

Danner (1981), ο.π., σ.479

Το πλαίσιο ανάπτυξης του λόγου αντιστάσεως στην Γαλλία

Στην Αγγλία το θρησκευτικό ζήτημα διευθετήθηκε με τον Διακανονισμό του 1559, το ίδιο έτος ωστόσο το βασίλειο της Γαλλίας οδηγούταν στην θρησκευτική διαμάχη που θα ταλάνιζε τη χώρα για περίπου σαράντα χρόνια. Οι διωγμοί βέβαια είχαν ήδη αποφασιστεί από το 1540 με το διάταγμα του Φονταϊνμπλώ (Fontainebleau) επί Φραγκίσκου Α'. Η εφαρμογή και η σκληρότητά τους εντάθηκε από τον Ερρίκο Β', ο οποίος υπογράφοντας την συνθήκη του Κατώ Καμπρεσσί (Cateau Cambressis) το 1559 έληξε τον πόλεμο με τους Αψβούργους και στράφηκε απερίσπαστος στο εσωτερικό κατά των αιρετικών. Το ίδιο έτος ο θάνατός του χωρίς ενήλικο διάδοχο είχαν ως αποτέλεσμα τον έλεγχο της βασιλικής διακυβέρνησης από τον αριστοκρατικό οίκο των Γκιζ ως αντιβασιλέων. Οι τελευταίοι μέσα σε δύο χρόνια έδειξαν τέτοιο μένος στην εξάλειψη των Προτεστάντων ώστε με αποκορύφωμα τη Σφαγή του Βασύ (Vassy) το 1562 ξεκίνησε ο πρώτος από μια σειρά οχτώ εμφυλίων πολέμων.¹³⁹

Οι διώξεις είχαν εδραιωθεί πάνω στη βάση του ρωμαϊκού νόμου *laesa maiestatis* μέσα από την σύνδεση της αίρεσης με την προδοσία. Όπως εξηγεί η Kathleen A. Parrow η προδοσία ήταν το χειρότερο έγκλημα ενάντια στο βασιλιά και το κράτος και η αίρεση η μεγαλύτερη αμαρτία απέναντι στο Θεό και την Εκκλησία. Η χρήση αυτού του νόμου ήταν σκόπιμη καθώς συνέβαλε στην απολυταρχική αξίωση απόδοσης εξίσου καθολικής υποταγής στο μονάρχη όπως ακριβώς στον Θεό και όχι ανακλητής όπως εξάγεται από το δίκαιο του συμβολαίου. Επίσης μέσα από αυτήν την ταύτιση ενεργοποιούνταν οι κατασχέσεις, ένας πρόσθετος μηχανισμός ελέγχου του βασιλιά προς τους αιρετικούς οίκους της αριστοκρατίας. Οι δημεύσεις περιουσιών ίσχυαν για το αδίκημα της εσχάτης προδοσίας, αλλά βάσει της συλλογιστικής ότι οι αιρετικοί δεν μπορούσαν να κατέχουν χριστιανική ιδιοκτησία επεκτάθηκαν και σε αυτούς με το διάταγμα του 1535, το οποίο χρησιμοποιήθηκε εκτενώς πριν και κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών πολέμων.¹⁴⁰

¹³⁹ Skinner, *ο.π.*, σ.507,562,563 και Θεοδόσης Νικολαΐδης, *Είδωλα του Μακιαβέλλι. Η πολεμική γύρω από τον «μακιαβελισμό» στη Γαλλία μεταξύ 1572 και 1643*, Αθήνα, Εστία, 2003, σ. 45,46

¹⁴⁰ Το επιχείρημα αυτό θα χρησιμοποιηθεί και από τον πάπα ενάντια στην πιθανότητα διαδοχής του αιρετικού Ερρίκου της Ναβάρρας.

Kathleen A. Parrow (1999) 'From Defense to Resistance: Justification of Violence during the French Wars of Religion', *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 83, No. 6 (1993), σ. 22 και

Kathleen A. Parrow (1999) 'Neither Treason nor Heresy: Use of Defense Arguments to Avoid Forfeiture during the French Wars of Religion', *Sixteenth Century Journal*, XXII, No. 4, σ.705-708,713

Οι Ουγενότοι απέναντι σε αυτό το διαμορφωμένο μέτωπο είχαν τότε στη διάθεσή τους τις νύξεις του Καλβίνου στο έργο του *Institution de la Religion Chrestienne*. Στο εικοστό κεφάλαιο με τίτλο *Du gouvernement civil* ο Γάλλος θεολόγος έγραφε για τον ρόλο των δημάρχων και των εφόρων στην αρχαία Αθήνα και Σπάρτη αντίστοιχα, ως αρμοδίων προστατών του λαού από την τυραννία. Με αυτό τον τρόπο άνοιξε το δρόμο για την θεωρία ένοπλης αντίστασης των αξιωματούχων του λαού ενώ αρχικά αναγνώριζε μόνο το δικαίωμα παθητικής ανυπακοής και αποκλειστικά σε ζητήματα ενάντια στην πίστη. Καθοδηγητικό προς τη σκέψη του υπήρξε το εδάφιο *Πράξεις 5:29* για πρώτιστη υπακοή στο Θεό. Συνδυαστικά δε με την ιδιωτικού δικαίου αντίληψη του μη γνήσιου αξιωματούχου που εκπίπτει από το αξίωμά του και τον αυξανόμενο καθολικό διωγμό στα τέλη της δεκαετίας του 1550 θα αναγνωρίσει το δικαίωμα της ένοπλης ανυπακοής ποτέ όμως στους ιδιώτες αποτρέποντας κάθε σκέψη λαϊκής εξέγερσης.¹⁴¹

Επιπρόσθετα, υπήρχαν ήδη σχηματισμένες οι θεωρίες των Γερμανών και Αγγλων ομόδοξών τους. Στα μέσα της δεκαετίας του 1550 είχαν έρθει σε επαφή με τη σκέψη αμφότερων. Οι ηγετικές μορφές των προτεσταντικών κινημάτων είχαν καταφύγει για τους ίδιους λόγους στις ίδιες πόλεις και αποτελούσαν μέρος του ίδιου πνευματικού κύκλου ή συνδεόταν μέσω αλληλογραφίας. Όπως και να έχει παρακολουθούσαν το καθεστώς κάτω από το οποίο βρισκόταν οι πιστοί σε κάθε κράτος, αντάλλασσαν ιδέες μέσα από τις συζητήσεις και τα έργα τους και μοιραζόταν τις πηγές τους. Αυτό μαζί με την ουμανιστική παιδεία που είχαν λάβει εξηγεί την παράθεση κοινών βιβλικών χωρίων και κλασικών συγγραφέων. Επομένως, μεταξύ άλλων τα έργα των Μαριανών εξόριστων ούτως ή άλλως τυπωμένα στην ηπειρωτική Ευρώπη δεν θα μπορούσαν να μην έχουν γίνει γνωστά στους Γάλλους Καλβινιστές.¹⁴²

Παρά την ύπαρξη και την γνώση των παραπάνω επιχειρημάτων αντίστασης οι Ουγενότοι αρχικά θα προτιμήσουν να τα αφήσουν σε αχρησία. Η επιλογή τους αυτή αιτιολογείται από το γεγονός ότι στα πρώτα στάδια ο πόλεμος τους θα διεξαχθεί στο

---

¹⁴¹ Mellet, ο.π., σ.187 και

Hugues Daussy (2004) *Les huguenots entre l'obéissance au roi et l'obéissance à Dieu*, *Nouvelle Revue du XVIe Siècle*, 2004, Vol. 22, No. 1 (2004), σ.49-54 και

Γαγανάκης, ο.π., 2003, σ.106,107

¹⁴² VanDrunen, ο.π., σ.146 και

Κωνσταντινίδου, ο.π., σ.11 και

Γαγανάκης, ο.π., 2003, σ.108 και

Ralph E. Giesey & J.H.M. Salmon, Introduction, in Francois Hotman, *Francogallia* 38-39, Ralph E. Giesey & J.H.M. Salmon eds., J.H.M. Salmon trans., Cambridge, Cambridge U. Press, 1972, σ.4,5

όνομα της απελευθέρωσης της βασιλικής οικογένειας από την φυσική και πνευματική αιχμαλωσία των Γκιζ και όχι κατά του μονάρχη. Η έντεχνη αυτή διακήρυξη τους αποσκοπούσε στο να αφήσει ανοιχτούς τους δίαυλους διπλωματίας με το στέμμα. Αν και το ενδεχόμενο προσεταιρισμού της αυλής είχε χαθεί από το 1540 και ενώ απόπειρες όπως η συνωμοσία της Αμπουάζ (Amboise) για την απαλλαγή του βασιλιά από την επιρροή των Γκιζ απόβαιναν άκαρπες, οι ελπίδες για εύρεση ανοχής στο πρόσωπο της βασιλομήτορος Αικατερίνης των Μεδίκων διατηρούνταν. Οι προσδοκίες τους δεν ήταν εντελώς αβάσιμες συγκριτικά με τους Άγγλους, οι οποίοι προσεύχονταν στον Θεό να ανοίξει την καρδιά της Μαρίας, καθώς η Αικατερίνη είχε κάνει ορισμένες συμφιλιωτικές κινήσεις όπως η χορήγηση αμνηστίας για την συνωμοσία της Αμπουάζ και η θεολογική συνάντηση στο Πουασί (Poissy) το 1561.¹⁴³

Όπως όμως και στην αγγλική περίπτωση όταν άρχισαν οι σφοδροί διωγμοί η πιθανότητα μετάνοιας της βασίλισσας εξαφανίστηκε έτσι και στη γαλλική από το 1568 και έπειτα με αποκορύφωση τη Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου το 1572 οι Ουγενότοι δεν προσμένουν πια την ευνοϊκή παρέμβαση της Αικατερίνης υπέρ τους και ο πόλεμος αποκτά τυραννομαχική διάσταση κατά των Βαλουά. Στην βασιλομήτορα μάλιστα αποδίδεται ο ρόλος της μηχανορράφου και χαρακτηρίζεται Ιεζάβελ, μέσα από έργα και φυλλάδια της εποχής, όπως το *Sympathie de la vie de Catherine & Jezabel, avec la antipathie de leur mort*, λόγω του ότι στράφηκε κατά του έθνους και των 'προφητών'. Το ίδιο προσωνύμιο είχε αποδοθεί νωρίτερα στην Μαρία από τους Άγγλους εξόριστους στα έργα τους.¹⁴⁴

Ο τυραννομαχικός λόγος των Ουγενότων ωστόσο διέφερε από τον αγγλικό όσο και τα δύο βασίλεια. Το κάλεσμα των Μαρριανών για δράση των κοινών ανθρώπων δεν μπορούσε να διατυπωθεί από τους Γάλλους. Οι παράγοντες που είχαν να συνυπολογίσουν για την σύνθεση μιας θεωρίας αντίστασης ήταν κυρίως τρεις. Πρώτον, η θρησκευτική σύνθεση της Γαλλίας δεν επέτρεπε μια λαϊκή ανατροπή καθώς σε αντίθεση με την Γαλλία οι Προτεστάντες δεν αποτελούσαν την πλειοψηφία αλλά περίπου το 10% στις αρχές της δεκαετίας του 1560, ούτε είχε ποτέ πριν ολόκληρο το

---

¹⁴³Daussy, ο.π., σ.59 και
Skinner, ο.π., σ.562,563 και
Dawson (1990), ο.π., σ.266 και
Νικολαΐδης, ο.π., 2003, σ.51,53

¹⁴⁴ Mellet, ο.π., σ.181 και
Γαγανάκης, ο.π., 2003, σελ.121 και
Dawson (1990), ο.π., σ.266

βασίλειο και η μοναρχία ενστερνιστεί το δόγμα τους. Δεύτερον, ήθελαν να κερδίσουν τη συμπάθεια της μερίδας των μετριοπαθών Καθολικών, των αποκαλούμενων εκκοσμικευμένων (politiques). Τρίτον, μπορεί ποτέ να μην είχαν το στέμμα υπέρ τους όπως οι Άγγλοι Μεταρρυθμιστές επί Εδουάρδου, όμως είχαν την υποστήριξη υπολογίσιμου μέρους της αριστοκρατίας, το οποίο κέρδιζε έδαφος στην επαρχία και συσπειρώθηκε γύρω από τον Λουδοβίκο Α΄ (Louis I de Bourbon), πρίγκιπα του Κοντέ (Condé) από τον πλάγιο κλάδο των Βουβώνων, και τον ναύαρχο Κολινί (Admiral Gaspard II de Coligny) από την ευγενή οικογένεια Μονμονρανσί (Montmorency).¹⁴⁵

Δρώντας υπό τις παραπάνω προϋποθέσεις λοιπόν η γαλλική γραμματεία περί τυραννομαχίας θα στελεχωθεί πάνω στην λουθηρανική σκέψη του 1530 και στην καλβινιστική θεωρία για τις εφορευτικές αρχές. Από τα γερμανικά επιχειρήματα οι Γάλλοι θα αξιοποιήσουν αυτά των νομομαθών της Έσσης για την συνταγματική αντίσταση των αξιωματούχων. Ο de Bèze μάλιστα προτρέποντας σε αντίσταση τους αξιωματούχους θα εκθειάσει το πρότυπο που έθεσαν οι Λουθηρανοί λέγοντας ότι «η πόλη του Μαγδεμβούργου, έχει δείξει στην εποχή μας, ένα πολύ αξιοσημείωτο παράδειγμα».¹⁴⁶ Απεναντίας, οι Ουγενότοι θα φανούν διστακτικοί προς την νομιμοποίηση δια του ιδιωτικού δικαίου, μετά την συνταρακτική τροπή που είχε λάβει από τις πένες των Μαριανών και τις ταραχώδεις αντιδράσεις που ακολούθησαν.

Οι ίδιοι στην δίνη των κατηγοριών για αναρχία που προκάλεσαν τα αγγλικά έργα προέβησαν σε επίσημη αποκήρυξη των ιδεών τους. Όπως είδαμε ο Καλβίνος και ο de Bèze αποποιήθηκαν την σύνδεση τους με τις πραγματείες του Κνοχ και του Goodman στον Άγγλο πρεσβευτή. Αντιθέτως, ο Goodman είχε υποστηρίξει πως τα μέλη της πνευματικής ελίτ της Γενεύης είχαν λάβει γνώση για τη θεωρία του και είχαν δώσει την έγκρισή τους για την κυκλοφορία του έργου του. Εξάλλου η δημοσίευση του έργου έγινε επώνυμα σε μια πόλη, όπου η εκδοτική δραστηριότητα τελούσε υπό επιτήρηση. Πάντως την στάση του Καλβίνου θα επικροτήσει σε γράμμα του προς αυτόν το 1558 ο François Hotman γράφοντάς του ότι «όλοι έμειναν ευχαριστημένοι με τις επιστολές σας, στις οποίες δείχνατε καθαρά ότι γίνατε έξω φρενών» με τις ιδέες των Μαριανών. Το γεγονός αυτό φανερώνει και την δική του εξοικείωση με τις θεωρίες τους. Εξάλλου ο ίδιος βρισκόταν στο Στρασβούργο το έτος έκδοσης της πραγματείας

---

¹⁴⁵ Skinner, *ο.π.*, σ.561,571 και

Νικολαΐδης, *ο.π.*, 2003, σ.47-49

¹⁴⁶ Skinner, *ο.π.*, σ.588 Daussy, *ο.π.*, σ.55

του Ponet. Ο de Bèze αιτιολογούσε την απόρριψη της λαϊκής αντίστασης με το επιχείρημα ότι επιτρεπόταν μόνο σε περιπτώσεις τυράννων εκ σφετερισμού. Οι Μαριανοί αν και η Μαρία ήταν από τη βασιλική γραμμή είχαν αμφισβητήσει το δικαίωμά της στο θρόνο, αλλά σίγουρα παρόμοιες κατηγορίες δεν εμφανίστηκαν για τους Βαλουά, οπότε δεν μπορούσε να εφαρμοστεί στο γαλλικό βασίλειο.¹⁴⁷

Τόσο λόγω των επίσημων επικρίσεων που εκφράστηκαν προς τα αγγλικά έργα όσο και λόγω της συνάφειας του συμπεράσματος των γαλλικών πραγματειών για αντίσταση των αξιωματούχων με τις γερμανικές η αγγλική επιρροή στα έργα δεν λαμβάνεται υπόψιν ή αποκλείεται εντελώς. Ωστόσο, η διακηρυγμένη αποστασιοποίηση από τις απόψεις των Μαριανών μαρτυρά ότι αφενός τις γνώριζαν και αφετέρου ότι η προσπάθεια απαλοιφής τους από τα έργα τους ήταν απόλυτα συνειδητή μπροστά στον κίνδυνο της κατηγορίας της εσχάτης προδοσίας (*lèse-majesté*), όπως νοηματοδοτούταν εκείνη την εποχή η τυραννοκτονία αλλά και οποιαδήποτε σκέψη ενάντια στον βασιλιά από τους υποστηρικτές της απολυταρχίας όπως ο Jean Bodin και η οποία είχε προσαφθεί στους Προτεστάντες όπως είδαμε.¹⁴⁸

Στο πρώτο μέρος της εξέτασης της γαλλικής σκέψης θα δούμε πως αξιοποίησαν έμμεσα την αγγλική συμβολή στον λόγο περί τυραννοκτονίας. Παρά τις διαφοροποιήσεις προτάσσεται το φυσικό δίκαιο ως κοινός άξονας της τυραννομαχικής γραμματείας μεταξύ Άγγλων και Γάλλων στοχαστών. Ο Kingdon βέβαια υποστηρίζει μια αμεσολάβητη σχέση συνέχειας με τους Λουθηρανούς.¹⁴⁹ Πράγματι, η θεωρία της Σαξονίας εμπειρείχε το φυσικό δίκαιο σε κάποιο βαθμό. Ωστόσο, πέρα από την ιδέα απόκρουσης της βίας που συναντά κανείς ήδη το 1530 στα λουθηρανικά έργα, οι Μαριανοί εδραιώνουν μια σειρά αξιωμάτων πάνω σε αυτό με κυριότερα την ισότητα των ανθρώπων σε προ-πολιτική κατάσταση, τον λαό ως ιδιοκτήτη της κοινοπολιτείας και την υπαγωγή του βασιλιά στους ίδιους νόμους όπως και οι υπήκοοι μέσα από μια σχέση συμβολαίου περισσότερο βιβλικών όρων παρά φεουδαλικών όπως στους Λουθηρανούς. Ο συνδυασμός του φυσικού δικαίου και του θείου συμβολαίου θα αποτελέσουν αγγλικό και όχι γερμανικό δάνειο στους Γάλλους. Εν συνεχεία θα δούμε

---

¹⁴⁷ Κωνσταντινίδου, *ο.π.*, σ.8,9,70 και
Γαγανάκης, *ο.π.*, σ.128 και
Skinner, *ο.π.*, σ.627 και
Giesey Ralph E. & Salmon J.H.M., *ο.π.*, σ.5 και
Danner (1977), *ο.π.*, σ.72

¹⁴⁸ Κωνσταντινίδου, *ο.π.*, σ.43

¹⁴⁹ Στο ίδιο, σ.12

πως και υπό ποιες συνθήκες οι ριζοσπαστικές διατυπώσεις των Μαριανών βρήκαν χώρο έκφρασης στο γαλλικό βασίλειο.

Από την ιστορική στην φαντασιακή εδραίωση της τυραννομαχίας

Προϊόντα των παραπάνω διεργασιών και παραμέτρων υπήρξαν οι τυραννομαχικές πραγματείες που εμφανίστηκαν μετά την Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου. Πρώτη κυκλοφόρησε η *Francogallia* του Hotman το 1573. Το έργο αυτό είχε ένα πιο θεωρητικό χαρακτήρα από τα επόμενα καθώς παρουσίαζε την υποβάθμιση μετά το 1300 της Συνέλευσης των Τριών Τάξεων του βασιλείου (*Parlement*), η οποία λειτουργούσε νομιμοποιητικά και ελεγκτικά προς την εξουσία του βασιλιά επί Μεροβιγγίων και Καρολιγγίων αλλά παραγκωνίστηκε με την αύξηση της ισχύος των βασιλικών δικαστηρίων (*Parlements*). Τα τελευταία οικειοποιήθηκαν τις δικαιοδοσίες αλλά και τον τίτλο του *parlement*.

Αν και ιστορικής μορφής το έργο περιείχε πολιτικά μηνύματα. Η χρονολόγηση της διαστροφής των γαλλικών θεσμών δεν τοποθετείται τυχαία στον ιδρυτή της δυναστείας Ούγο Καπέτο, αλλά αποτελεί νύξη στην διαχρονική τυραννία των Βαλουά, η οποία έφτασε στο απόγειό της στις ημέρες τους. Άλλες σύγχρονες προεκτάσεις μπορούν να θεωρηθούν τα σχόλιά του που θέτουν φραγμό στην άνοδο του γυναικείου φύλου στο θρόνο. Επίσης η πάλη των γερμανικών και κελτικών φύλων ενάντια στην ρωμαϊκή τυραννία εξυπηρετούσε ως πρότυπο δράσης και οι αναφορές στην περίοδο της 'Βαβυλώνιας αιχμαλωσίας' της παπικής έδρας ως διαβρωτικής περιόδου των γαλλικών καταστατικών αρχών λόγω της ιταλικής παρουσίας, αντίστοιχης της αντίληψης του Ponet για την Νορμανδική Κατάκτηση, αντηχούσε την ιταλική κυριαρχία στην αυλή, την Εκκλησία και στην οικονομία του βασιλείου. Οι κατηγορίες στοχοποιούσαν την Αικατερίνη αποκαλούμενη και ως «φλωρεντινή πανώλη» για το φύλο, την καταγωγή της και την 'μακιαβελική' εκπαίδευσή της και έκαναν έκκληση στα αντι-ιταλικά αισθήματα της γαλλικανικής αριστοκρατίας όπως και άλλα γαλλικά έργα της δεκαετίας του 1570 κατ' αντιστοιχία με την αγγλική δυσαρέσκεια για την ισπανική παρουσία και επιρροή του Φιλίππου, από την οποία επωφελήθηκαν οι Μαριανοί. Επίσης, η καταγγελία της αλλοίωσης της γαλλικής παράδοσης ανατροφοδοτούνταν από τα σύγχρονα αισθήματα δυσαρέσκειας των ευγενών του ξίφους με το στέμμα που βασιζόταν ολοένα και περισσότερο στους ευγενείς της

τηβέννου, οι οποίοι δρούσαν διαβρωτικά προς την αριστοκρατική τάξη και ενισχυτικά προς την απολυταρχική τάση των Βαλουά.¹⁵⁰

Επομένως, ο Hotman φαίνεται να υπονοεί πως η αντιμετώπιση της τυραννίας θα ήταν δυνατή με την αναβίωση του προ-καπετικού καθεστώτος με ενισχυμένη την Συνέλευση των Τάξεων, εγχείρημα για το οποίο απέβλεπε στους *politiques*. Το έργο του είχε βασιστεί στη μελέτη του γαλλικού πολιτεύματος από τον Claude de Seyssel το 1515, από τον οποίο παραθέτει εκτενώς, και την έκκληση για αναβίωση του μεσαιωνικού συνταγματισμού το 1560 όπως είχε καταστεί δυνατό από την ουμανιστική μελέτη του δικαίου της σχολής του Andrea Alciato από το 1520. Ουσιαστικά, ο Hotman προσπαθεί να ταυτίσει τις εφορευτικές αρχές του Καλβίνου και τους αντίστοιχους αξιωματούχους της λουθηρανικής θεωρίας με το γαλλικό θεσμό της Συνέλευσης των Τριών Τάξεων. Η προσήλωσή του στο *mos docendi gallicus* συνέβαλε στο να μην συμπεριλάβει το ρωμαϊκό δίκαιο αντίστασης, όπως το βρίσκουμε στη θεωρία της Σαξονίας και των Άγγλων. Η απόρριψη του προς την εφαρμογή του ρωμαϊκού δικαίου αποτυπώνεται και στο έργο του *L'Anti-Tribonian*, καθώς το γαλλικό βασίλειο έπρεπε να διέπεται από νόμους βάσει των δικών του εθίμων.¹⁵¹

Φαινομενικά ο συγγραφέας προσπαθεί να εδραιώσει το αξίωμά του αποκλειστικά στην ιστορική κληρονομιά του βασιλείου βασιζόμενος στις παραπάνω ουδέτερες πηγές, οι οποίες θα ευαρεστούσαν τους *politiques*. Παρόλα αυτά η στράτευση της παράδοσης στην αντίσταση συντελέστηκε με την προβολή στο γαλλικό παρελθόν σκέψεων που είχαν αναπτυχθεί από τους προγενέστερους τυραννομαχικούς

---

¹⁵⁰ Η απέχθεια προς τους Γκιζ για την χειραγώγηση της μοναρχίας θα αντικατασταθεί από την δυσαρέσκεια για την ιταλική ανάμειξη στην διακυβέρνηση και αυτή με τη σειρά της θα δώσει τη θέση της στην ισπανική εμπλοκή με την απειλή της υπερκαθολικής Λίγκας.

Γαγανάκης, ο.π., σ.110-113,131 και

Heller Henry, *Anti-Italianism in Sixteenth-Century France*, Toronto, University of Toronto Press, 2003, σ.114,115,120,127

Η αριστοκρατία της τηβέννου δημιουργείται τον 16^ο αιώνα μέσα από την πώληση των αξιωμάτων και την εκχώρηση του αντίστοιχου τίτλου ευγενείας, ο οποίος απαιτούταν για να υπηρετεί κανείς το βασιλιά. Παρόλες τις αντιδράσεις της παραδοσιακής αριστοκρατίας, η οποία αποκαλούνταν αριστοκρατία του ξίφους, απέναντι στην νόθευσή της η εξαγορά της εισόδου στην τάξη τους συνεχίστηκε λόγω των εσόδων που προσέφερε στο στέμμα.

Νικολαΐδης, ο.π., 2003, σ.37 και

Gieseey, ο.π., σ.43,54,55 και

Skinner, ο.π., σ.578

¹⁵¹ Το ρωμαϊκό δίκαιο δεν ήταν πλέον αυθεντία αλλά έπρεπε να εξετάζεται υπό τις γαλλικές παραδόσεις. Αυτός ο τρόπος εξέτασης από το δίκαιο «μπολιάστηκε» στην ιστορία.

Gieseey, ο.π., σ.53 και

Skinner, ο.π., σ.634-636,639 και

Γαγανάκης, ο.π., 2016, σ.25,43-46

συγγραφείς. Πιο συγκεκριμένα ο έλεγχος του μονάρχη από τους θεσμούς είναι η εκκοσμικευμένη διατύπωση της υπαγωγής του βασιλιά στο θεϊκό και κατ' επέκταση θετικό δίκαιο από τους Μαριανούς. Ενώ παρά το θεσμό της κληρονομικότητας η αιρετή μοναρχία ανιχνεύεται στην αποδοχή της διαδοχής από τους εκπροσώπους του λαού και επικυρώνεται με τον όρκο στέψης, ο οποίος δρα σαν συμβόλαιο. Όπως παρατηρεί για τα γερμανικά φύλα, αυτά «εκλέγουν τους βασιλιάδες τους στο συμβούλιο του έθνους, παρά το ότι οι γιοι [ενός αποθανόντος βασιλιά] απολαμβάνουν προνομιακή θέση και ... προτιμώνται από τους άλλους.» Αφού λοιπόν «είναι σαφές ότι οι βασιλείς της Φραγκογαλατίας ορίζονταν από το λαό και όχι από κληρονομικό δικαίωμα» και καθώς «ο λαός μπορεί να υπάρξει χωρίς το βασιλιά... ενώ έναν βασιλιά χωρίς λαό δεν μπορούμε ούτε να τον φανταστούμε» ακολουθεί ότι «η υπέρτατη εξουσία της καθαίρεσης των βασιλιάδων βρισκόταν στο λαό.» Η εδραίωση φυσικά όλων αυτών των επιχειρημάτων δεν γίνεται πλέον δια της Βίβλου, αλλά η τελευταία δίνει τη θέση της στην ιστορία.¹⁵²

Η παρουσιαζόμενη ως αμιγώς ιστορική μελέτη της διαφθοράς του γαλλικού πολιτεύματος από τον Hotman, λόγω αυτών των αξιωμάτων που ανήγαγε στο παρελθόν δέχτηκε επικρίσεις. Ο Antoine Matharel τον κατηγόρησε για καταχρηστική και διαστρεβλωμένη παράθεση της ιστορίας. Η αιρετή μοναρχία δεν υφίστατο ποτέ και η διακυβέρνηση με την επιτήρηση των Γενικών Τάξεων απορρίφθηκε εξίσου.¹⁵³

Η ανεπάρκεια της ιστορικής τεκμηρίωσης της αντίστασης σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το σώμα που πρότασσε ο Hotman είχε περιπέσει ούτως ή άλλως σε παρακμή έστρεψαν τις επόμενες πραγματείες σε άλλες διεξόδους. Οι επόμενοι συγγραφείς θα αναζητήσουν φορείς του τυραννομαχικού καθήκοντος μεταξύ των συγχρόνων τους και θα ξεπεράσουν τους ενδοιασμούς τους προς το φυσικό δίκαιο ως νομιμοποιητική βάση. Με έναυσμα τον τέταρτο και πέμπτο πόλεμο θα αντλήσουν από αυτό το δικαίωμα αυτοάμυνας¹⁵⁴

Ο Théodore de Bèze, θεολόγος με νομική εκπαίδευση και στρατευμένος στην προτεσταντική μάχη, το 1574 κυκλοφόρησε παράτυπα από τις αρχές της Γενεύης το

---

¹⁵² Mellet, ο.π., σ.183 και

Skinner, ο.π., σ.636,637 και

F. Hotman, 'Francogallia', στο Julian H. Franklin(ed.), *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century Three Treatises by Hotman, Beza, & Mornay*, μετάφραση Julian H. Franklin, New York, Pegasus, 1969, σ.57,58,79

¹⁵³ Skinner, ο.π., σ.642,643

¹⁵⁴ Γαλιανός, ο.π., 2003, σ.186

De Jure Magistratum, ένα έργο σχολαστικής μορφής το οποίο ασχολείται με την σύγχρονη τυραννία ευθέως, χωρίς να την απαλλάσσει από τις κατηγορίες για έλλειψη ευσέβειας. Αντικρίζει τις Τάξεις σαν εν δυνάμει ελεγκτικό μηχανισμό, ο οποίος όμως σε περιόδους τυραννίας αποδεικνύεται δυσλειτουργικός αφού δεν μπορεί καν να συναθροιστεί. Γι' αυτό λοιπόν καλεί στην ανάληψη της αμυντικής ευθύνης από τους αξιωματούχους. Όπως γράφει «Λέω, λοιπόν, ότι είναι υποχρεωμένοι... να αντισταθούν στην κατάφωρη τυραννία και να προστατέψουν όσους βρίσκονται υπό τη φροντίδα τους, μέχρις ότου οι Τάξεις ... μπορέσουν με κοινή συζήτηση να προβούν σε περαιτέρω και κατάλληλες διατάξεις για τη δημόσια ευημερία.» Η αντίσταση γίνεται δηλαδή εντός του ιεραρχικού συστήματος, αλλά προς όφελος του κατώτερου στρώματος αυτού.¹⁵⁵

Ο de Bèze όπως επισημαίνει ο Julian H. Franklin δεν περιλαμβάνει πουθενά στο έργο του τον όρο συμβόλαιο. Αντ' αυτού χρησιμοποιεί τον όρκο. Το ότι φέρει όμως την ίδια σημασία φαίνεται από το γεγονός ότι χρησιμοποιεί αυτή τη λέξη για την διαθήκη του Θεού με τον βασιλιά και τον λαό του Ισραήλ. Αποδίδει επομένως ως δημόσιο όρκο την τριμερή σχέση μεταξύ υπηκόων, βασιλιά και Θεού κάνοντας πιο εύκολη την σύγχρονη αντιστοιχία της στις στέψεις των βασιλιάδων. Η θέσπιση της πολιτικής εξουσίας, είχε γίνει για όφελος του λαού και μέσω εκλογής από αυτόν. Οι ηγεμόνες δεχόταν την άσκηση του αξιώματός τους υπό τους περιοριστικούς νόμους της αρχετυπικής συμφωνίας μέσω του όρκου που έδιναν στην τελετή της στέψης τους. Οι όροι ήταν ο σεβασμός των νόμων του Θεού και της φύσης, από τον λαό και τον ηγεμόνα προκειμένου να έχουν την θεία ευλογία. Κάθε συμβαλλόμενο μέλος μετατρέποταν σε εγκληματία όταν αθετούσε τους όρους ειδικά στρεφόμενο ενάντια στη ζωή αλλά και μιας σειράς άλλων «κοινών δικαιωμάτων του ανθρώπινου γένους» εμφορούμενων από το φυσικό δίκαιο όπως η ελευθερία συνείδησης και λατρείας και

---

¹⁵⁵ Η Συνέλευση των Τάξεων είχε κανονικά το ρόλο έγκρισης νέων φόρων, αλλά η σύγκλιση του από το βασιλιά λόγω του αυξανόμενου χρέους σήμαινε αναγκαστικά, στο πλαίσιο της θρησκευτικής διαμάχης, ότι έπρεπε να γίνουν παραχωρήσεις, οι οποίες θα συνέβαλλαν στην ειρήνευση με τα προτεσταντικά μέλη της. Αυτό οδήγησε τελικά στην υποβάθμιση της καθώς μη μπορώντας να έρθουν σε θρησκευτικό διακανονισμό οι εκπρόσωποι των τάξεων δεν επιτέλεσαν και απεμπόλησαν την ουσιαστική λειτουργία της.

Νικολαΐδης, *ο.π.*, 2003, σ.51,52 και

Γαγανάκης, *ο.π.*, 2003, σ.115-117και

Th. Beza 'Right of magistrates', στο Julian H. Franklin(ed.), *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century Three Treatises by Hotman, Beza, & Mornay*, μετάφραση Julian H. Franklin, New York, Pegasus, 1969, σ.112 και Franklin, *Introduction στο ίδιο*, σ.33-36

Giesey, *ο.π.*, σ.44 και

Witte, (2008), *ο.π.*, σ.556

μπορούσε να τιμωρηθεί μέχρι και με θάνατο! Ως εδώ η διατύπωση του de Bèze συμφωνεί με των Μαριανών. Ωστόσο, όταν φτάνει στην ανάκληση της εξουσίας διαφοροποιείται. Η τυραννοκτονία από ιδιώτη επιτρέπεται μόνο σε ένα εξαρχής παράνομο συμβόλαιο, δηλαδή μόνο στον τύραννο εξ' υφαρπαγής. Η εκλογή είχε γίνει κοινή συναινέσει και γι' αυτό η συλλογική απόφαση δεν μπορούσε να καταλυθεί από έναν ιδιώτη αλλά από ένα δημόσιο σώμα. Ο de Bèze παραλληλίζει τον όρκο σύνδεσης λαού-βασιλιά με τις συζυγικές υποσχέσεις ενώπιον Θεού, όπως και ο γάμος λοιπόν δεν μπορεί να διαλυθεί απλά με την εγκατάλειψη αλλά το αδικημένο μέλος έπρεπε να απευθυνθεί στις αρχές για την απόδοση διαζυγίου έτσι και το κοινωνικοπολιτικό συμβόλαιο δεν μπορούσε να σπάσει με λαϊκή εξέγερση αλλά έπρεπε να καταφύγουν για την λύση της τυραννίας στους αξιωματούχους. Οι τελευταίοι χωρίζονταν σε όσους αναλάμβαναν την ανάσχεση των ηθικών και υλικών καταχρήσεων του μονάρχη και ήταν αριστοκρατικής καταγωγής και σε όσους είχαν την ευθύνη να προστατεύσουν το λαό από τις βίαιες εκφάνσεις του τυράννου λόγω της 'εφορευτικής' θέσης που κατείχαν ως εκπρόσωποί του.¹⁵⁶

Με τον παραπάνω τρόπο ο de Bèze εισάγει στην Γαλλία την πλησιέστερη διατύπωση των αξιώσεων του αγγλικού συμβολαίου, η οποία ανοίγει το δρόμο στην τελειότερη έκφρασή του από τον ανώνυμο συγγραφέα, των *Vindiciae Contra Tyrannos* του 1579. Οι περισσότεροι αποδίδουν το έργο στον Philippe Du-Plessis-Mornay, αριστοκράτη που υπηρέτησε τον προτεσταντικό σκοπό από διπλωματικές και στρατιωτικές θέσεις. Η σκέψη του εδραιώνεται ξανά στο τριμερές συμβόλαιο. Οι βασιλιάδες «λαμβάνουν την βασιλική τους υπόσταση από τον λαό», ο οποίος «είναι ο πραγματικός ιδιοκτήτης» της κοινοπολιτείας. Η διακυβέρνησή του υπόκειται στους όρους του συμβολαίου και γι' αυτό οι εντολές του ενάντια σε αυτό συνιστούσαν τυραννία και η υπακοή των υπηκόων αποσυρόταν.¹⁵⁷

Όμως δίπλα στον κηδεμόνα του βασιλείου, όπως νοηματοδότησε τον βασιλιά η μεσαιωνική σκέψη βάσει του ρωμαϊκού νόμου περί κηδεμονίας, ο Du-Plessis-

---

¹⁵⁶ Julian H. Franklin, Introduction, στο Julian H. Franklin(ed.) *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century Three Treatises by Hotman, Beza, & Mornay*, New York, Pegasus, 1969, σ.38
Witte, ο.π., 2016, σ.12-14,16

Witte (2008), ο.π., σ.256-258,260,262-264

¹⁵⁷Ph. Mornay 'Vindiciae contra tyrannos', στο Julian H. Franklin(ed.), *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century Three Treatises by Hotman, Beza, & Mornay*, μετάφραση Julian H. Franklin, New York, Pegasus, 1969, σ.190,191

Γαγανάκης, ο.π., 2003, σ.128-129 και VanDrunen, ο.π., σ.146,155,156

Mornay θέτει επιτηρητές που θα παρέμβαιναν σε περίπτωση καταπάτησης των απaráγραφτων δικαιωμάτων. Μέσα από μια ανάπτυξη σχολαστικού τύπου καταλήγει στην αντικατάσταση της Συνέλευσης, καθώς αυτή αποδείχτηκε ανάξια των προσδοκιών τους για αυτό το ρόλο υποτασσόμενη στην Καθολική Πλειοψηφία στην συνέλευση του Μπλουά (Blois) το 1576. Τη θέση της παίρνουν οι τοπικοί αξιωματούχοι στους οποίους αποδίδει αμυντικό ρόλο, όπως ο de Bèze, και οι αξιωματούχοι του στέμματος στους οποίους προσδίδει ισχύ επιβολής στον βασιλιά και αφήνει ανοιχτό σε κάποιον προερχόμενο από αυτούς ακόμα και το ενδεχόμενο της τυραννοκτονίας, το οποίο για τους τυράννους εξ' σφετερισμού ήταν δικαίωμα όλων, αλλά για όσους ήταν νόμιμα στο θρόνο οι Ουγενότοι γενικά απέφευγαν να το επιδοκιμάσουν. Η τιμωρία είχε καταστεί απαραίτητη επειδή ο βασιλιάς «διαπράττει *lese majeste*» και επομένως «οι αξιωματούχοι του βασιλείου,... επιτρέπεται να χρησιμοποιήσουν βία εναντίον ενός τυράννου. Και όχι μόνο τους επιτρέπεται, αλλά και υποχρεούνται, ως μέρος του καθήκοντος του αξιώματός τους, και δεν έχουν καμία δικαιολογία αν δεν ενεργήσουν.»¹⁵⁸

Σχηματικά λοιπόν, οι δύο συγγραφείς εκκινούν όπως οι Μαριανοί περιγράφοντας το λαό σε μια προ-πολιτική κατάσταση ελευθερίας. Δανείζονται δηλαδή το σχήμα μιας φαντασιακής περιόδου της ανθρωπότητας πριν τη σύσταση της κοινοπολιτείας χωρίς να υπάγεται σε κοσμικές αρχές ως αφετηρία ισότητας επί κάποιων πρωταρχικών δικαιωμάτων. Η δυσχέρεια στην άσκηση άμεσης εξουσίας οδήγησε στην εξουσιοδότηση αξιωματούχων για την προστασία των φυσικών δικαιωμάτων του ατόμου για ζωή, ελευθερία και περιουσία. Η θέσπιση λοιπόν της κοινοπολιτείας γίνεται με την παραχώρηση της εξουσίας από το λαό.

Το πέρασμα στην πολιτική κατάσταση στον de Bèze και στον Du-Plessis-Mornay περιγράφεται με όρους διπλού συμβολαίου μεταξύ βασιλιά, λαού και Θεού, ο οποίος δρα σαν συμβαλλόμενο μέλος ανώτερο των άλλων για την εποπτεία του. Το συμβόλαιο συνάφθηκε μεν στο άχρονο παρελθόν ίδρυσης της κοινοπολιτείας, αλλά επικαιροποιούταν σε κάθε τελετή στέψης από τον όρκο του βασιλιά. Ο ηγεμόνας που γίνεται παραβάτης του συμβολαίου λοιπόν καθίσταται τύραννος και η εξέγερση εναντίον του είναι νόμιμη αφού καταπάτησε τους όρους του συμβολαίου και τον όρκο

---

¹⁵⁸Ph. Mornay, ο.π., σ.191 και
Γαγανάκης, ο.π., 2003,σ.127 και
Giesey, ο.π., σ.41,44,47

του στρεφόμενος κατά των φυσικών αγαθών των υπηκόων του, τα οποία όφειλε να διαφυλάττει.

Ωστόσο, η ανάκληση της εξουσίας του τυράννου δεν μπορεί να γίνει απευθείας από τον λαό αλλά μόνο από τους αντιπροσώπους του, οι οποίοι αναλάμβαναν την υπεράσπιση των φυσικών δικαιωμάτων του ατόμου στην πολιτική εποχή. Έκτοτε ο υπήκοος μπορεί μόνο να προσεύχεται ή σε περίπτωση κινδύνου να διαφύγει. Προσπαθώντας να αιτιολογήσουν την απόφασή τους αυτή αναφέρονται στην πολυπληθή σύνθεση του βασιλείου, η οποία καθιστούσε δύσκολη την απευθείας διαχείριση από το λαό. Οι Γάλλοι Καλβινιστές εξάλλου δεν χρειάστηκε να αναρωτηθούν τι θα γινόταν σε περίπτωση που αξιωματούχοι αντί να δράσουν προς υπεράσπισή τους συμβιβαζόταν με το τυραννικό καθεστώς διότι οι αρχηγοί τους είχαν οργανώσει από το 1560 την προφύλαξή τους στις πόλεις που είχαν υπό τον έλεγχό τους.¹⁵⁹

Το παραπάνω αφηγηματικό μοντέλο αναδρομής χάρη στον αφαιρετικό του χαρακτήρα επέτρεψε στους συγγραφείς να φτάσουν στα συμπεράσματα που ήταν κοινά μεταξύ των Ουγενότων χωρίς να εκθέτουν τα έργα τους στην κριτική των φιλοβασιλικών σχετικά με την ιστορική ακρίβεια. Κοινοί τόποι μεταξύ των τριών Καλβινιστών είναι ότι ο λαός νομιμοποιεί την εξουσία, η κοινοπολιτεία αποτελεί ιδιοκτησία του και ο βασιλιάς μέσω της σχέσης συμβολαίου και όρκου τελεί υπό τους νόμους που προστατεύουν το λαό. Επομένως, η απολυταρχία ήταν κάτι ενάντιο στην φύση της κοινοπολιτείας και γι' αυτό η τυραννομαχία ήταν νόμιμη σύμφωνα με την νομοκατεστημένη θέση τους σε αυτήν.

Ακόμη και ο Hotman, στην τρίτη έκδοση της *Francogallia* το 1586, όπου πυρήνας του πολιτεύματος νοείται πλέον ο βασιλιάς που κυβερνά υπό το νόμο και όχι η Συνέλευση, εμπλουτίζει το έργο του με επιχειρήματα από το κανονικό και το ρωμαϊκό δίκαιο υπό τη χροιά του φυσικού νόμου και προσθέτει στοιχεία από τον γαλλικανισμό. Τόσο η Αγγλία όσο και η Γαλλία είχαν αναπτύξει τον Αγγλικανισμό και το Γαλλικανισμό αντίστοιχα, δηλαδή παραδόσεις διαφοροποίησης από την παπική

---

¹⁵⁹ Giesey, ο.π., σ.45,46

εξουσία, τις οποίες οι Προτεστάντες επιστρατεύουν, όπως έγινε και στην περίπτωση του Ronet προκειμένου να στηρίξει την περιορισμένη μοναρχία.¹⁶⁰

Συνοψίζοντας, βλέπουμε ότι οι Ουγενότοι συγγραφείς προκειμένου να εδραιώσουν τις τυραννομαχικές θέσεις τους καταφεύγουν στο φυσικό δίκαιο. Αυτός ο άξονας που αναπτύχθηκε εκτενώς στις τυραννομαχικές πραγματείες των Άγγλων μεταβιβάζεται σαν σκυτάλη στους Γάλλους στοχαστές, οι οποίοι όμως τον χρησιμοποιούν με προσοχή επεκτείνοντας το δικαίωμα αντίστασης στη Συνέλευση εκτός από τους αξιωματούχους, αλλά όχι απευθείας στο λαό. Πέρα όμως από αυτό το συγκαλυμμένο δάνειο υπήρξαν ορισμένα έργα που ακολούθησαν με μεγαλύτερη ακρίβεια τα χνάρια των Μαριανών.

Η υιοθέτηση του αγγλικού ριζοσπαστισμού

Σε αντίθεση με τον ουδέτερο θρησκευτικά μανδύα, με τον οποίο επενδύεται ο κορμός της τυραννομαχικής γραμματείας των Ουγενότων, στην προσπάθεια αποσύνδεσης με τα αγγλικά έργα παρ' όλα τα δάνειά τους, υπήρξαν ορισμένοι συγγραφείς που δεν δίστασαν να ακολουθήσουν τους Μαριανούς στις διατυπώσεις τους. Τα ονόματά τους δεν τα γνωρίζουμε καθώς τα έργα τους δημοσιεύθηκαν ανώνυμα οπότε δεν μπορούμε να εδραιώσουμε μια σχέση σύνδεσης με τους Άγγλους αλλά οι εσωτερικές νύξεις τους συντελούν σε αυτό το συμπέρασμα.

Αρχικά, όπως φάνηκε από τα έργα τους τόσο ο Ronet όσο και ο Goodman αντιλαμβανόταν το συμφέρον της κοινοπολιτείας συνυφασμένο με τον Προτεσταντισμό.¹⁶¹ Για να απαλλαγεί η χώρα από την τυραννία έπρεπε να εκλείψει η ασέβεια προς τους φυσικούς νόμους, οι οποίοι όπως παρουσιαζόταν στον Δεκάλογο και αποτυπώνονταν στο θετικό δίκαιο προστάτευαν κάθε ιδιώτη. Επομένως, ο μονάρχης θα έπρεπε να μην είναι 'ειδωλολάτρης' προκειμένου να κυβερνά εφαρμόζοντας τις θείες αρχές.

---

¹⁶⁰ Ο Salmon διαχωρίζει ανάμεσα στον εκκλησιαστικό γαλλικανισμό, ο οποίος νοείται ως η επιδίωξη ανεξαρτησίας της Εκκλησίας από τον πάπα αλλά και το βασιλιά και τον πολιτικό γαλλικανισμό, δηλαδή την συμμαχία της Εκκλησίας με το βασιλιά ενάντια στον εξωτερικό παπικό έλεγχο. Τόσο οι αντι-παπικές εκφράσεις όσο και οι εντάσεις κράτους και Εκκλησίας αποτελούσαν κοινές συνιστώσες μεταξύ των δύο βασιλείων παρά την διαφορετική τους δογματική ένταξη.

Salmon, J.H.M. 'Gallicanism and Anglicanism in the Age of the Counter-Reformation.' In J. H. Elliott, Olwen Hufton, H. G. Koenigsberger (eds), *Renaissance and Revolt: Essays in the Intellectual and Social History of Early Modern France*, 155-88. Cambridge, Cambridge University Press, 1987, σ.155,188

Giesey, ο.π., σ.53 και Giesey Ralph E. & Salmon J.H.M, ο.π., σ.105,106

¹⁶¹ Κωνσταντινίδου, ο.π.,σ.11

Αυτή η ολοκληρωτική δήλωση στην Αγγλία δεν ηγούσε εντελώς ξένη με δεδομένο το προτεσταντικό παρελθόν της χώρας επί δύο βασιλείες και της αρχής της ταύτισης του κοσμικού ηγεμόνα με την Εκκλησιαστική Κεφαλή. Μολαταύτα, η θρησκευτική σύνθεση του γαλλικού βασιλείου, η αθεμελίωτη φάση του Προτεσταντισμού και η αναζήτηση συμμαχιών στους *politiques* καθιστούσαν ανεδραφικές αντίστοιχες αξιώσεις από τους Ουγενότους.

Εκτός αυτού του πλαισίου φαίνεται να κινείται ο συγγραφέας του *Le Politique*. Το έργο αυτό εμφανίζεται επίσημα πρώτη φορά στην γαλλική ‘σκηνή’ το 1576 καθώς συμπεριλαμβάνεται στην δεύτερη έκδοση της ανθολογίας πραγματειών του 1573-1580 *Mémoires de l’etat de France sous Charles IX* του Simon Goulart.¹⁶² Παρουσιάζει τις θέσεις του μέσα από έναν φανταστικό διάλογο του «Άρχοντα» και της «Πολιτείας» ηθικο-πολιτικού περιεχομένου.

Αν και συμφωνούσε με τους προηγούμενους συγγραφείς στην έμφαση στην προέλευση της κυριαρχίας και την ανάκληση της εξουσίας δια των αρχόντων δεν προσπαθεί να συγκαλύψει την καλβινιστική ταυτότητά του. Η προπαγάνδα του στρέφεται ευθέως κατά των Καθολικών. Η τυραννία είναι απόρροια της υποταγής του μονάρχη στον πάπα. Ο απολυταρχισμός και ο Καθολικισμός ταυτίζονται. Ως αποδείξεις παραθέτει την ‘ειδωλολατρία’ στην οποία παρασύρει το λαό και τις εκτελέσεις χωρίς δίκη των αθώων πιστών υπηκόων του καταπατώντας τα ειρηνευτικά διατάγματα και την ελευθερία λατρείας τους, προϋποθέσεις υπό τις οποίες θα μπορούσαν να ανεχθούν τον Καθολικό βασιλιά. Ο τύραννος δηλαδή σκιαγραφείται να δρα ενάντια στον Θεό και στην Κοινοπολιτεία σαν προδότης. Όντας παραβάτης λοιπόν δεν του οφείλεται υπακοή από τους υπηκόους, οι οποίοι στρέφονται στους εκλεγμένους από τους ίδιους υπερασπιστές τους για να αναλάβουν την ένοπλη ανατροπή του.¹⁶³

---

¹⁶² Πλήρης τίτλος του έργου :

Le Politique. Dialogue traittant de la puissance, authorite, & du deuoir des Princes :des diuers gouuernemens : iusques ou l’on doit supporter la tyrannie : si en vne oppression extreme il est loisible aux suiets de prendre les armes pour defendre leur vie & liberte : quand, comment, par qui, & par quel moyen cela se doit & peut faire
και της συλλογής του Goulart :
Memoires de l’ estat de France sous Charles IX : contenans les choses les plus notables, faites & publiees tant par les catholiques que par ceux de la Religion, depuis le troisieme edit de pacification fait au mois d’ Aoust 1570. iusques au regne de Henry troisieme, & reduits en trois volumes, chacuns desquels a un indice des principales matieres y contenues.III.

Κωνσταντινίδου, ο.π., σ.1,15,66,71 και

Γαγανάκης, ο.π., 2003, σ.133

¹⁶³ Κωνσταντινίδου, ο.π., σ.15-18,77 και

Επομένως, η μόνη απαλλαγή από την τυραννία είναι η προτεσταντική επικράτηση. Ο Προτεστάντης μονάρχης θα απάλλαζε την εκλεκτή μειονότητα πιστών του Θεού, από τις βλάσφημες τελετουργίες στις οποίες συμμετείχε η πλειονότητα και από το απολυταρχικό καθεστώς, το οποίο δεν άρμοζε σε πολιτισμένους λαούς. Αντιθέτως, θα κυβερνούσε με βάση τη θεία δικαιοσύνη και θα υπαγόταν στους νόμους, όπως πρόβλεπε το συμβόλαιο ηγεμόνα και υπηκόων. Οι Προτεστάντες όφειλαν να συνεχίσουν να πολεμούν μέχρι την επικράτησή τους, η οποία θα έφερνε την εφαρμογή αυτών των αρχών, και όχι να συμβιβαστούν με την Καθολική νίκη. Βέβαια, αυτός ο αγώνας θα διεξαγόταν εντός της χώρας και δεν θα οδηγούσε στην σύσταση ενός προτεσταντικού κράτους.¹⁶⁴

Η τελευταία αυτή διαβεβαίωση ίσως αποτελούσε νύξη στην πρόταση του συγγραφέα του *Le Reveille-Matin des François et de leurs voisins* του 1574, άλλης μιας πραγματείας με μορφή φανταστικής συζήτησης μεταξύ των προσώπων του ιστορικού, του *politique*, της «Εκκλησίας» και του «Δανιήλ». Το έργο αυτό, εκτός από τον πόλεμο των αξιωματούχων του βασιλείου και την ενίσχυσή τους από μια προτεσταντική ευρωπαϊκή συμμαχία, πρότεινε δια στόματος του προφήτη την ίδρυση προτεσταντικών ομοσπονδιών κοντά στα πρότυπα της Γενεύης και ανάλογων της δράσης των Καλβινιστών ηγετών στο νότιο βασίλειο. Φυσικά, το *Reveille-Matin* δεν ήταν το πρώτο έργο που καλούσε τους Προτεστάντες στη συγκρότηση ενός κοινού μετώπου. Το *Du droit des magistrats* δεν είχε νομιμοποιήσει απλά την παρέμβαση ξένων ηγεμόνων αλλά και την είχε καταστήσει ιερό καθήκον τους υπέρ των πιστών. Ενώ, το 1579 στις *Vindiciae* μετατρέπεται σε πολιτική υποχρέωση των Ευρωπαίων μοναρχών να δράσουν υπέρ ενός λαού που βρίσκεται υπό τυραννική διακυβέρνηση, ως μια εναλλακτική εφαρμογή της θεωρίας αντίστασης των χαμηλόβαθμων αξιωματούχων, μετά την διάψευση των προσδοκιών που διατηρούσαν στην Συνέλευση των Τάξεων. Με εξαίρεση όμως το συγγραφέα των *Vindiciae*, η πλειονότητα των ουγενωτικών συγγραφέων απηύθυνε το αίτημα για εξωτερική επέμβαση με θρησκευτικούς όρους. Η εναλλαγή ανάμεσα στον θρησκευτικό και κοσμικό τόνο γίνεται κατανοητή αν αναλογισθούμε το στοχευόμενο αναγνωστικό κοινό. Ενώ, στο εσωτερικό οι Καλβινιστές έκαναν λόγο για πάταξη της πολιτικής τυραννίας των Βαλουά επιχειρώντας να προσεταιριστούν τους *politiques* και την δυσारेστημένη

Γαγανάκης, ο.π., 2003, σ.135

¹⁶⁴ Κωνσταντινίδου, ο.π., σελ.18-20 και

Γαγανάκης, ο.π., 2003, σ.135

αριστοκρατία, όταν στρεφόταν για βοήθεια εκτός Γαλλίας έπρεπε να επιστρατεύσουν διαφορετικά επιχειρήματα. Μετά το 1572 η αναγκασία για την συνέχιση της ύπαρξης των Ουγενότων έκκληση σε Προτεστάντες ηγεμόνες, όπως λόγου χάρη των λουθηρανικών κρατιδίων και η ελισαβετιανή μοναρχία, γινόταν με βάση την κοινή τους θρησκευτική ταυτότητα. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι οι Προτεστάντες πρίγκιπες ήταν πρόθυμοι να χρηματοδοτήσουν τον αγώνα των ομόδοξων τους, αλλά δεν ενέκριναν κινήσεις ανατροπής της υπάρχουσας πολιτικής τάξης της Γαλλίας από πλευράς των Ουγενότων. Σε αυτή την περίπτωση λοιπόν η μάχη παρουσιαζόταν ενάντια στην θρησκευτική και όχι στην κοσμική τυραννία.¹⁶⁵

Εκτός από το όραμα της διεθνούς προτεστάντικης ένωσης που μοιραζόταν με τον de Bèze ο ανώνυμος συγγραφέας του *Politique* συμμεριζόταν επίσης την έμμεση έγκριση της τυραννοκτονίας από τον Du-Plessis-Mornay, αλλά μόνο από τους αξιωματούχους. Αυτό το σημείο μας οδηγεί στην τολμηρότερη γαλλική έκφραση του αγγλικού ριζοσπαστισμού, δηλαδή στην επέκταση του δικαιώματος της τυραννοκτονίας στον ιδιώτη. Τη θέση αυτή την βρίσκουμε στους *Discours politiques*, ένα έργο ανώνυμου συγγραφέα το οποίο είχε κυκλοφορήσει αρχικά αυτοτελώς το 1574 και στην συνέχεια συμπεριλήφθηκε στην δεύτερη έκδοση της συλλογής του Goulart το 1576. Το έργο αυτό αφιερωνόταν περισσότερο στους τρόπους ανάρρησης ενός τυράννου και σε αντίθεση με τις αποκάλυπτες θρησκευτικές προτεραιότητες του *Politique* έθετε εκτός της κοσμικής υπαγωγής τα πνευματικά ζητήματα και δεν ευαγγελίζονταν έναν βίαιο προτεστάντικο προσηλυτισμό, καθώς πίστευε ότι αυτός θα είχε τα αντίθετα αποτελέσματα.¹⁶⁶

Με αφετηρία την φύση του ανθρώπου, η οποία τον ωθεί να ζει σε κοινωνίες διατυπώνει την παραχώρηση της εξουσίας στον ηγεμόνα μέσω συμβολαίου όπως και οι προηγούμενοι συγγραφείς. Ο ηγεμόνας δεσμεύεται να κυβερνά υπέρ τους διασφαλίζοντας τα φυσικά τους δικαιώματα, ειδικά αυτά της ζωής και της ελευθερίας.

---

¹⁶⁵ Γαγανάκης, ο.π., 2003, σ.118-120,122,123,129,132,133 και
Jonas van Tol (2020) 'Religion or Rebellion? Justifying the French Wars of Religion and Dutch Revolt to German Protestants', *Sixteenth Century Journal*, Vol.LI, No.2, σ. 449,450,461,464

¹⁶⁶ Πλήρης τίτλος: *Discours politiques des diuverses puissances establies de Dieu au mode, du gouvernement legitime d'icelles, & du deuoir de ceux qui y sont asuiettis*.
Κωνσταντινίδου, ο.π., σ.15,91 και
Γαγανάκης, ο.π., 2003, σ.135

Αυτό κατοχυρωνόταν εάν ο βασιλιάς σεβόταν το φυσικό δίκαιο, το οποίο ήταν ανώτερο των θετικών νόμων και των εθιμικών κανόνων.¹⁶⁷

Από τη στιγμή όμως που ο μονάρχης αποδεικνυόταν επίορκος καταπατώντας με βιαιότητα το φυσικό δίκαιο ενεργοποιούταν η διαδικασία ‘αποκαθήλωσης’ του. Επειδή είχε στραφεί ενάντια στον λαό, από τον οποίο προήλθε και ενάντια στην κοινοπολιτεία προδίδοντας την χώρα, δηλαδή το στέγασμα της ευημερίας του λαού, ο λαός δεν έπρεπε να υπομείνει την τυραννία αφού αυτή δεν θεωρούνταν θεόσταλη τιμωρία, αλλά ακόμα και αν αυτό ίσχυε δεν θα έπρεπε να τους εμποδίζει από την αναζήτηση διεξόδου, όπως έκαναν λόγου χάρη όταν αντιμετώπιζαν την πανώλη. Αντιθέτως έπρεπε να αναλάβουν μια σειρά από ενέργειες. Έχοντας εκπέσει από το αξίωμά του λόγω της παραβατικής του δράσης έπρεπε να οδηγήσουν τον τύραννο σε δίκη από τους εκπροσώπους τους, δηλαδή από την Συνέλευση των νομοκατεστημένων τάξεων. Σε περίπτωση όμως που το σώμα αυτό δεν μπορούσε να συγκληθεί τότε το άτομο μπορούσε να πάρει την πρωτοβουλία στην εκτέλεση της τυραννοκτονίας αφού ούτως ή άλλως είχε καταδικαστεί σιωπηρά από την πλειονότητα και αυτό του επιφύλασσε η Θεία Κρίση. Ο ιδιώτης δεν ήταν απαραίτητο να περιμένει κάποια επιφοίτηση του θείου πνεύματος για να δράσει, σε αντίθεση με όσα υποδεικνύουν ορισμένα παραδείγματα των Μαριανών, αφού η τυραννία δεν ήταν θεάρεστη έτσι και αλλιώς.¹⁶⁸

Επιγραμματικά, παρά τους αρχικούς ενδοιασμούς και την έμμεση μόνο χρήση της αγγλικής σκέψης, οι ανώνυμοι συγγραφείς των έργων στα οποία μόλις αναφερθήκαμε δέχτηκαν θέσεις των Μαριανών που ως τότε οι Γάλλοι είχαν αποφύγει. Πιο συγκεκριμένα την ταύτιση της τυραννίας με την καθολική ‘ειδωλολατρία’ και την επακόλουθη σύνδεση των συμφερόντων της κοινοπολιτείας με του Προτεσταντισμού, για την εξασφάλιση των οποίων απαιτούταν η τυραννοκτονία είτε από τους αξιωματούχους στον *Politique* είτε με ακόμα πιο ‘αγγλικούς όρους’ από το άτομο στους *Discours politiques*.

Η εμφάνιση αυτών των κειμένων, που έδωσαν τον ριζοσπαστικότερο τόνο στην γαλλική τυραννομαχική γραμματεία, στο ανθολόγιο του Goulart εξηγείται μέσα από

---

¹⁶⁷ Κωνσταντινίδου, *ο.π.*, σ.21

¹⁶⁸ Η έμφαση στην δίκη εκτός από τα έργα των Άγγλων έχει υποστηριχθεί ότι οφείλεται στην επιρροή από το *De jure regni apud Scotos* του Buchanan, το οποίο ήταν διαθέσιμο σε χειρόγραφο πριν την έκδοσή του το 1579. Στο ίδιο, σ.1,21,22,24

τον συνδυασμό των παρακάτω παραμέτρων. Πρώτον, ο ίδιος ο Simon Goulart ήταν πάστορας και θεολόγος, το οποίο προφανώς εξηγεί την προσέλευσή του στους Μαριανούς καθώς στην σκέψη τους υπήρχε η κοινή επιθυμία της προτεσταντικής επικράτησης. Μάλιστα το αίτημά της ουγενοτικής νίκης ήταν ιδιαίτερα κρίσιμο καθώς επανάφερε την θρησκευτικότητα στο προσκήνιο, η οποία όχι μόνο είχε συγκαλυφθεί από τις προηγούμενες πραγματείες, αλλά υποσκελιζόταν ολοένα και περισσότερο μετατρέποντας τον αγώνα για την πίστη σε πόλεμο ευγενών. Βλέποντας το ρόλο των θεολόγων της Γενεύης να τίθεται στο περιθώριο και την πολιτική στη Γαλλία να επιβάλλεται της ορθής λατρείας, ο πάστορας υπενθύμιζε ποιος όφειλε να είναι ο πραγματικός σκοπός αυτής της διαμάχης. Δεύτερον υπήρξε εξαρχής επιφυλακτικός με την εναπόθεση των ουγενοτικών ελπίδων στους *politiques* διότι τους θεωρούσε αναξιόπιστους συμμάχους, οι οποίοι θα υπέκυπταν στις πιέσεις από το βασιλικό συμβούλιο. Η δυσπιστία του επιβεβαιώθηκε στην Συνέλευση του Μπλουά το 1576, η οποία υπήρξε απογοητευτική λόγω της Καθολικής επικράτησης. Παράλληλα το ίδιο έτος είχε κάνει την εμφάνισή της η Καθολική Λίγκα και πλέον έχοντας χάσει την πιθανότητα εύρεσης μιας συμβιβαστικής λύσης ανοχής ο κίνδυνος μιας επίθεσης επιτεινόταν.¹⁶⁹

Ο πάστορας μπροστά σε αυτήν την απειλή καλούσε σε λαϊκή εξέγερση και τυραννοκτονία μέσα από τα δύο κείμενα. Το αίτημα φυσικά προωθούνταν έμμεσα προκειμένου να τον απαλλάξει από την κατηγορία της *lèse-majesté* αφού το έργο παρουσιαζόταν σαν ένα χρονικό της περιόδου από το 1570 ως το 1574 μέσα από τις μαρτυρίες όσων τα έζησαν, το οποίο ερχόταν σε ρήξη με την τάση προς την εκκοσμίκευση της ιστορίας προς την κατεύθυνση της γαλλικής παράδοσης, την οποία όπως αποδείκνυε το *mos gallicus* μοιραζόταν οι μαχόμενοι. Παρεμβάλει μάλιστα και ορισμένα έργα της καθολικής προπαγάνδας προς ενίσχυση της ‘αντικειμενικότητας’, η επιλογή των οποίων ενίσχυε την υπεροχή των προτεσταντικών επιχειρημάτων. Μέσα από την σύνθεσή του ο Goulart αποσκοπούσε αφενός στο να παράσχει ενημέρωση στο ευρωπαϊκό κοινό για τις βιαιότητες του 1572 και αφετέρου στο να εφιστήσει την προσοχή στην νέα καθολική συνωμοσία αφανισμού τους που ανέμενε και μπροστά στην οποία έπρεπε να αντιδράσουν.¹⁷⁰

---

¹⁶⁹ Στο ίδιο, σ.75,76,79,91-94 και

Γαγανάκης, ο.π., 2003, σ.122

¹⁷⁰ Κωνσταντινίδου, ο.π., σ.68 και

Γαγανάκης, ο.π., 2003, σ.133,134 και

Το κάλεσμα του αντηχεί τον «θεοκρατικό-τυραννοκτονικό» τόνο, ο οποίος αναδύθηκε το 1576-1577 μέσα από λίβελλους, φυλλάδια και αφίσες ενώ τυπικά παρουσιαζόταν αποστασιοποιημένο από όλα αυτά. Βέβαια αξίζει να σημειωθεί ότι δεν επρόκειτο για τις πρώτες ριζοσπαστικές εκφράσεις στη Γαλλία. Ένα υπόγειο ρεύμα Προτεσταντών είχε εκδηλώσει τέτοιες τάσεις ήδη από τον πρώτο θρησκευτικό πόλεμο. Πριν δοθεί επίσημα τυραννομαχικό πρόσημο στον αγώνα ενάντια στους Βαλουά και παρά στις διακηρύξεις του Κοντέ για την ‘απελευθέρωσή’ τους, στην Ορλεάνη είχαν σημειωθεί βανδαλισμοί σε βασιλικά αγάλματα και τάφους. Στην Λυών αποτυπώθηκαν και γραπτώς μέσα από δύο κείμενα του 1563 το *Sentence redoutable et arrest rigoureux du jugement de Dieu, à l’encontre de l’impiété des tyrants*, το οποίο αποδέσμευε τον υπήκοο από τον βασιλιά που γινόταν τύραννος στρεφόμενος κατά του συμβολαίου και αμφισβητούσε την ελέω Θεού μοναρχία και το *La Defense civile et militaire des innocents et de l’Eglise de Christ*, το οποίο αποδίδεται στον νομικό Charles Du Mulin. Μέσα από μία αιτιολόγηση του οποίου γνωρίζουμε την επιστράτευση των υπηκόων κατά του τυράννου χωρίς την μεσολάβηση αρχόντων βάσει βιβλικών προτύπων, αφού το ίδιο το έργο καταδικάστηκε από τους πάστορες και τις αρχές της πόλης στην πυρά μαζί με την απειλή να ακολουθήσουν όσοι κατείχαν αντίγραφα του.¹⁷¹

Αν και ρηξικέλυθες οι θέσεις αυτές δεν είχαν τις προϋποθέσεις για να εισακουστούν. Τώρα όμως το κλίμα αναβρασμού που είχε επιφέρει το αδιέξοδο της καθολικής ‘κατάκτησης’ της Συνέλευσης της Μπλουά και της υποχώρησης των *politiques* θα έχει ως αποτέλεσμα οι αγγλικές αξιώσεις να βρουν χώρο έκφρασης. Την σύμπνοια της ανθολογίας του Goulart με τις αγγλικές ιδέες ακολουθήσε η αποδοκιμασία τους από τις αρχές της Γενεύης, όπως διαβεβαίωνε ο de Bèze τον Γάλλο πρεσβευτή.¹⁷²

Ανακεφαλαιώνοντας, ο εμπρηστικός τόνος των έργων των Μαριανών προκάλεσε διαμαρτυρίες μεταξύ των συν-εξορίστων τους και καχυποψία στην νέα βασιλική κυβέρνηση της Αγγλίας, υπό την οποία επαναπατρίστηκαν. Η αναστάτωση που είχε προκληθεί μεταξύ των Προτεσταντικών κύκλων και η αποκήρυξή τους

Γαγανάκης, ο.π., 2016, σ.55,56

¹⁷¹ Γαγανάκης, ο.π., 2016, σ.53-55

Daussy, ο.π., σ.60 και

Hugues Daussy, ‘Huguenot Political Thought and Activities’, στο Raymond A.Mentzer & Bertrand Van Ruymbeke (eds.) *A Companion to the Huguenots*, Leiden, Boston, Brill,σ.77,78

¹⁷² Κωνσταντινίδου, ο.π., σ.68,80,90

συντέλεσαν μαζί με το διαφορετικό πλαίσιο στο οποίο διεξαγόταν ο ουγενοτικός αγώνας στην ‘υπόγεια’ μεταφορά της αγγλικής σκέψης ώσπου οι συνθήκες να επιτρέψουν την ανάδυσή της.

Επίλογος

Ανασκοπώντας είδαμε ότι τα μεταρρυθμιστικά κινήματα τον 16^ο αιώνα συνάντησαν τον σφοδρό διωγμό των Καθολικών ηγεμόνων. Οι μονάρχες και η προπαγανδιστική γραμματεία τους πολιτικοποίησαν την θρησκευτική διαμάχη προσδίδοντας στους αιρετικούς κατηγορίες για εσχάτη προδοσία. Οι Προτεστάντες τους ακολουθούν στην αντιπαράθεση πέρα από τη θρησκευτική σφαίρα και ανταποδίδουν με πραγματείες ενάντια στην τυραννία των κοσμικών αρχών.

Από το σώμα της τυραννομαχικής γραμματείας ξεχωρίσαμε τον διαμεσολαβητικό ρόλο των έργων των Ponet και Goodman μεταξύ της λουθηρανικής και της ουγενωτικής παραγωγής. Οι πραγματείες των Άγγλων υπήρξαν ένα μωσαϊκό της ουμανιστικής τους παιδείας, της θεολογικής τους σκέψης και της προσφυγικής εμπειρίας, χάρη στην οποία η σκέψη τους εμπλουτίστηκε και ξεχώρισε από την αγγλική παράδοση υποταγής και παθητικής μόνο ανυπακοής.

Στις προσφυγικές κοινότητες οι Μαριανοί γνώρισαν τον λουθηρανικό λόγο αντίστασης και ασπάστηκαν μια σειρά θέσεων από αυτόν. Πρώτον, τον διαχωρισμό των σφαιρών κοσμικής και πνευματικής κυριαρχίας από τον Λούθηρο, χάρη στον οποίο αποδεσμεύτηκε η συνείδησή τους και επιστρατεύτηκε στην αξιολόγηση των βασιλικών εντολών για να διακρίνουν πότε όφειλαν να υπακούν. Δεύτερον, έδωσαν μια μυστικιστική διάσταση στην πρότερη φεουδαλική σχέση που εμπεριεχόταν στην θεωρία του Φίλιππου της Έσσης μέσα από την ιδέα του συμβολαίου, το οποίο άντλησαν από τα έργα του Bullinger, επεκτείνοντάς την αντίσταση σε όλο το σώμα του βασιλείου μέσα από την αναγωγή από το τοπικό στο θείο επίπεδο δέσμευσης. Τρίτον, επέστρεφαν τις κατηγορίες προδοσίας στο πρόσωπο της βασίλισσας για παράδοση στους Ισπανούς, όπως οι Λουθηρανοί στον Κάρολο με τους Οθωμανούς και οι Γάλλοι στη συνέχεια με τους Ιταλούς, επιτρέποντας έτσι την στρατιωτική δράση υπέρ της κοινοπολιτείας.

Σημαντικότερης ωστόσο επεξεργασίας υπήρξε η θεωρία ιδιωτικού δικαίου της Σαξονίας, από την οποία δανείζονταν την έκπτωση από το αξίωμα του τυράννου και προσέθεταν την επιβολή τιμωρίας κατόπιν δίκης από την λαϊκή συνέλευση ή απευθείας καταδίκης σε θάνατο λόγω της κρισιμότητας των περιστάσεων. Το φυσικό δίκαιο που είχε υποταχθεί στην συνταγματική έκφραση αντίστασης από τον Γκέργκορ Μπρυκ απελευθερώθηκε από τις πένες των Μαριανών δίνοντας το καθήκον προάσπισης των

έμφυτων δικαιωμάτων του στο άτομο. Η μετατροπή του αριστοκρατικού σε λαϊκού αμυντικού πολέμου ήταν μια διατύπωση που μόνο ο Wick είχε προσεγγίσει στον γερμανικό χώρο. Η συνεισφορά όμως της *Ομολογίας του Μαγδεμβούργου* που αναγνώριζε τον τύραννο όχι απλά σαν έκπτωτο βασιλιά αλλά ως εργαλείο του διαβόλου υπήρξε καθοριστική σε αυτή την κατεύθυνση. Η απόρριψη της ιδέας του τυραννικού βασιλιά ως θεόσταλτης οδυνηρής διαπαιδαγώγησης συγκεράστηκε στην σκέψη των Μαρριανών με την καλβινιστική συναίνεση στην τιμωρία των τυράννων από τους προφήτες και τις αποκαλυπτικές έννοιες των θρησκευτικών μεθόδων αφήγησης που είχαν αναπτυχθεί στην ηπειρωτική Ευρώπη. Αμάλγαμα αυτών των στοιχείων υπήρξε ο προφητικός τόνος που υιοθέτησαν στο κάλεσμα κάθαρσης της χριστιανικής πολιτείας από την διαβολική εισβολή του τυράννου σε κάθε πιστό με την τελετουργία της τυραννοκτονίας.

Η απόδοση του ξίφους στον υπήκοο ήταν αυτή που προκάλεσε τις οργισμένες αντιδράσεις απέναντι στα έργα. Οι κατηγορίες για διατάραξη της τάξης και τάση προς αναρχία ήταν η έκφραση της ανησυχίας για το απειλούμενο αφήγημα της τριμερούς διάκρισης της κοινωνίας βάσει των λειτουργιών που επιτελούσαν. Αυτό το σημείο κατέστησε δύσκολη την αυτούσια μεταφορά των θεωριών τους στους διωκόμενους ομόδοξους τους στην Γαλλία. Γι' αυτό, οι Ουγενότοι πριν τολμήσουν να προβούν σε αντίστοιχες ριζοσπαστικές διατυπώσεις προσφεύγουν σε μια ιστορική αρχικά και φαντασική στη συνέχεια κατασκευή των επιχειρημάτων τους στο παρελθόν. Μέσω της προ-πολιτικής περιόδου ισότητας οι Γάλλοι εξάγουν την ιδιοκτησία της κοινοπολιτείας από τον λαό. Η παραχώρηση της διακυβέρνησης στους ηγεμόνες δια του συμβολαίου, το οποίο επικυρώνεται στον όρκο στέψης αποδεικνύει την αυτονομία του αξιώματος και το διαχωρισμό του από το μονάρχη, ο οποίος τοποθετείται απλά ως φρουρός των όρων. Ο βασιλιάς μη κατέχοντας ως προσωπική ιδιοκτησία το βασίλειο δεν μπορεί επομένως να το μεταβιβάσει κληρονομικά στο διάδοχο του ούτε να του επιβάλει απολυταρχική μορφή αφού δρα υπό τους νόμους που του επιβάλει το συμβόλαιο για την ευημερία του όλου. Η αμφισβήτηση της απολυταρχίας, της ιερής υπόστασης του μονάρχη και της κληρονομικής διαδοχής του αποτελούν κοινά συμπεράσματα, τα οποία εδραιώνονται με το παραπάνω αφηγηματικό μοντέλο στον συνδυασμό του φυσικού δικαίου και του συμβολαίου, όπως είχε γίνει από τους Μαρριανούς.

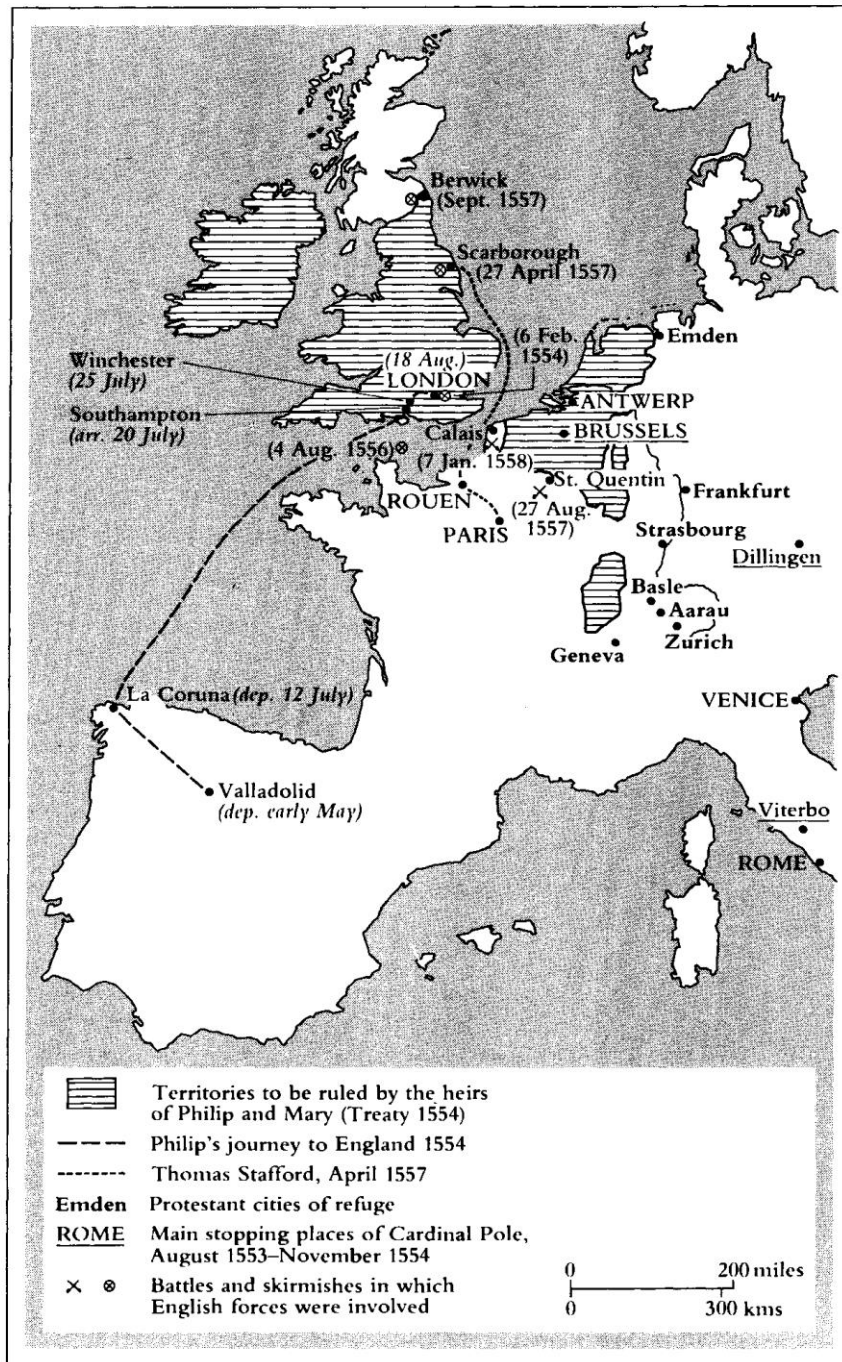
Συνεπώς, αντί της θεώρησής τους ως ανεξάρτητων αντιμοναρχικών προπαγανδιστικών λόγων και το διαχωρισμό τους με βάση αυστηρά θεολογικές ή κοσμικές κατηγοριοποιήσεις από την συγκριτική εξέτασή τους τεκμαίρεται ότι το φυσικό δίκαιο αξιοποιήθηκε σαν κοινή δεξαμενή επιχειρημάτων επενδυμένο με τις εκάστοτε διεκδικήσεις χάρη στην λανθάνουσα θρησκευτικότητα του, η οποία γινόταν έκδηλη όταν οι περιστάσεις το επέτρεπαν και η οποία μετατοπίζοντας την ιερότητα στους νόμους εκκοσμίκευσε την πρόσληψη του μονάρχη.

Παράρτημα: Εικόνες και Χάρτες

Εικόνα 1. Η καύση των επισκόπων Hugh Latimer και Nicholas Ridley λόγω της διαφωνίας τους με την κυριολεκτική παρουσία του Χριστού στην Θεία Ευχαριστία. Τριακόσιοι Προτεστάντες, οι οποίοι δεν αποκήρυξαν την πίστη τους και δεν κατάφεραν να διαφύγουν εκτός Αγγλίας, οδηγήθηκαν στην πυρά σε μία από τις πιο ακραίες εκφάνσεις του διωγμού που εφάρμοσε η Μαρία Α'. Αργότερα οι τραγικοί θάνατοί τους θα συμπεριληφθούν σε μαρτυρολογία.

Πηγή: John Foxe, *Actes and Monuments...*, Λονδίνο, 1563

Εικόνα 2. Χάρτης της Προτεσταντικής διασποράς. Απεικόνιση των σημαντικότερων μετακινήσεων επί της βασιλείας της Μαρίας Α', μεταξύ των οποίων και η φυγή των Άγγλων Προτεσταντών σε πόλεις της ηπειρωτικής Ευρώπης.

Πηγή: David Loades, *The Reign of Mary Tudor. Politics, government and religion in England 1553-58*, London & New York, Routledge, 1991

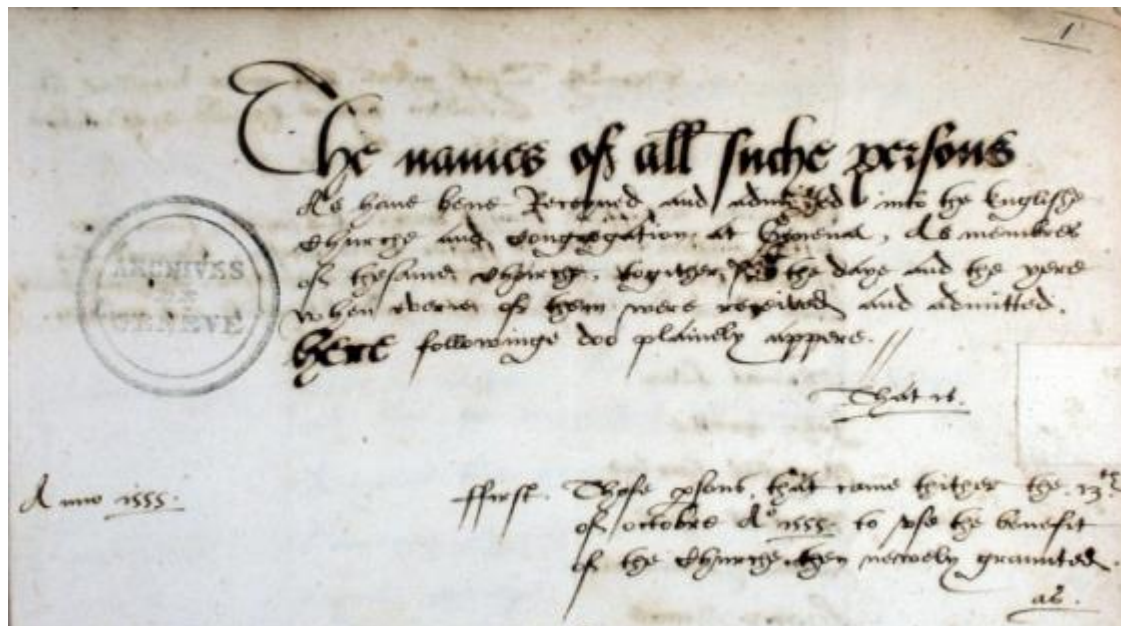
Εικόνα 3. Η φυγή της Catherine Willoughby, δούκισσας του Suffolk και της οικογένειάς της. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας της Μαρίας Α' περίπου οχτακόσιοι Προτεστάντες πήραν το δρόμο της αυτοεξορίας στην ηπειρωτική Ευρώπη.

Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Catherine_Willoughby_exiled.jpg ,
τελευταία επίσκεψη 31/12/21

Εικόνα 4. Η Γενεύη του 16^{ου} αιώνα. Μεταξύ των ελβετικών πόλεων, στις οποίες κατέφυγαν οι Άγγλοι Προτεστάντες ήταν και η Γενεύη, όπου ο Καλβίνος τους υποδέχτηκε θερμά. Προϊόντα της παρουσίας τους υπήρξαν η ίδρυση αγγλικής Εκκλησίας και η ενίσχυση της πνευματικής ζωής της πόλης. Σε αυτήν ο Goodman εξέδωσε το έργο του το 1558 και συμμετείχε στα σχόλια για τη *Γραφή της Γενεύης*, η οποία κυκλοφόρησε το 1560.

Πηγή: <https://ge.ch/archives/2-marian-exiles-ou-refugies-persecutions-de-marie-tudor-cite-de-calvin#top>, τελευταία επίσκεψη 31/12/21

Εικόνα 5. Απόκομμα της πρώτης σελίδας του *Livre des Anglois*. Επρόκειτο για ενοριακό μητρώο στο οποίο καταγράφονταν οι Άγγλοι πρόσφυγες, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Γενεύη από το 1555 και έπειτα και δίνει μια εικόνα της σύνθεσης της αγγλικής κοινότητας ως τον επαναπατρισμό τους στην Αγγλία το 1560.

Πηγή: <https://ge.ch/archives/3-livre-anglois-ou-registre-de-leglise-anglaise-de-geneve-sous-pastorat-de-john-knox-de-christopher>, τελευταία επίσκεψη 31/12/21

Εικόνα 6. Χάρτης του Στρασβούργου, από τους Georg Braun και Franz Hogenberg, στο *Civitates Orbis Terrarum*, 1572. Η πόλη χάρη στο ελεύθερο καθεστώς, το οποίο απολάμβανε, είχε καταστεί πνευματικό κέντρο της εποχής. Φιλοξενούσε συζητήσεις σημαντικών μορφών του Προτεσταντισμού και την τυπογραφική τους δραστηριότητα. Στον κύκλο του Peter Martyr στην πόλη βρέθηκε τόσο ο Goodman προσωρινά όσο και ο Ronet, ο οποίος εξέδωσε την πραγματεία του εκεί το 1556.

Πηγή:

http://historic-cities.huji.ac.il/france/strasbourg/maps/braun_hogenberg_I_33.html,

[http://historic-](http://historic-cities.huji.ac.il/france/strasbourg/maps/braun_hogenberg_I_33.html)

τελευταία

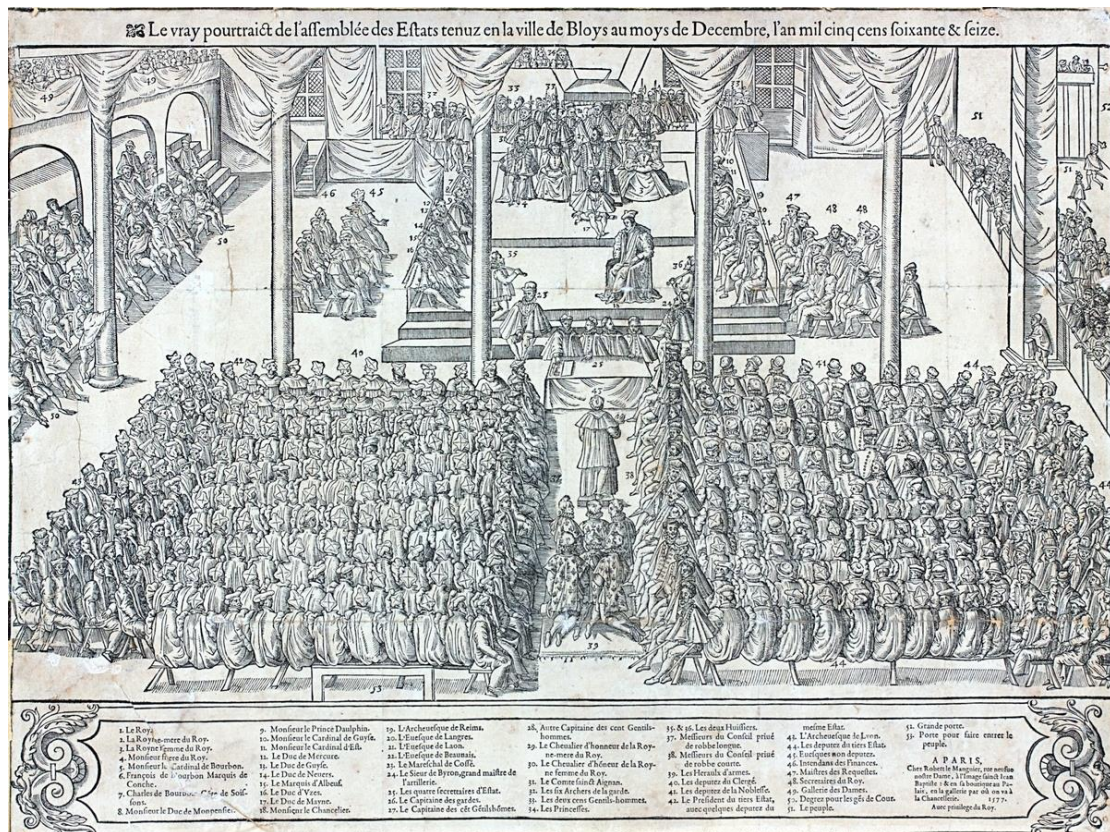
επίσκεψη 31/12/21

Εικόνα 7. Η πολιορκία του Μαγδεμβούργου από τις αυτοκρατορικές δυνάμεις (1550-1551) σε χαρακτικό του 1580. Η *Ομολογία* που συνέταξαν οι πάστορες της πόλης συνοψίζοντας τις λουθηρανικές θεωρίες αντίστασης συνταγματικού και ιδιωτικού δικαίου και χάρη στο μοναδικό πρότυπο που έθεσε η πόλη απέναντι στην αυτοκρατορική απαίτηση επιστροφής στον Καθολικισμό, άσκησε μεγάλο αντίκτυπο στην κατοπινή προτεσταντική θεωρία. Τόσο ο Ponet όσο και ο Goodman επηρεάστηκαν άμεσα ή έμμεσα από το έργο.

Πηγή:<https://www.granger.com/results.asp?inline=true&image=0086640&wwwflag=1&itemx=7>, τελευταία επίσκεψη 31/12/21

Εικόνα 8. Η Συνέλευση του Μπλουά το 1576. Η Καθολική πλειοψηφία της Συνέλευσης είχε ως αποτέλεσμα την απογοήτευση των Ουγενότων που ήλπιζαν ότι θα ασκούσε περιοριστικό ρόλο στην τυραννία των Βαλουά. Η προσπάθεια προσέγγισης των *politiques* παραμερίζεται έκτοτε και στο κλίμα αναβρασμού που θα επικρατήσει θα υιοθετηθούν ιδέες αντίστασης από τον αγγλικό ριζοσπαστισμό.

Πηγή: <https://en.chateaublois.fr/2465-the-other-rooms.htm> , τελευταία επίσκεψη 31/12/21

Βιβλιογραφία

Πρωτογενής:

1. Goodman Christopher, *How superior powers ought to be obeyed of their subjects: and Wherein they may lawfully by Gods word be disobeyed and refuted*, Γενεύη, 1558
2. Ponet John, *A shorte treatise of politike pouuer, and of the true Obedience which subjects owe to kynges and other ciuile Governours, with an Exhortacion to all true natural Englyshemen*, Στρασβούργο, 1556
3. Proclamation about Religion, 1553, διαθέσιμο στο: <https://web.archive.org/web/20060830084111/http://members.shaw.ca/reformation/1553proclamation.htm> τελευταία επίσκεψη : 16/7/21
4. Revival of the Heresy Acts (1 & 2 Philip and Mary, cap. 6), 1554, διαθέσιμο στο: <https://web.archive.org/web/20060926004513/http://members.shaw.ca/reformation/1554heresy.htm> τελευταία επίσκεψη: 16/7/21
5. Mathew Colvin μεταφρ. 2012, *The Magdeburg Confession 13th April 1550 AD*, North Charleston, Matthew Trehwella
6. Julian H. Franklin, *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century Three Treatises by Hotman, Beza, & Mornay* Translated and edited by Julian H. Franklin, New York, Pegasus, 1969

Δευτερογενής:

1. Baker Sir John, *The Oxford History of the Laws of England*, Volume VI 1483-1558, Oxford, Oxford University Press, 2003.
2. Beer Barrett L. (1990), 'John Ponet's Shorte Treatise of Politike Power Reassessed' *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 21, No. 3, σ. 373-384
3. Bowman Glen (2002) 'Mastering the Methods of Manipulation: Who Really Won the Marian Propaganda Wars?', *Journal of Church and State*, Vol. 44, No. 4., σ. 805-820
4. Bowman Glen, (2007/2008) "Early calvinist resistance theory: new perspectives on an old label", *Journal of Law and Religion*, vol.23, no1, σ. 309-319
5. Burgess Glenn, *British Political Thought, 1500–1660, The Politics of the Post-Reformation*, London, Palgrave Macmillan, 2009
6. Cavill P.R., (2013) 'Heresy and forfeiture in Marian England', *Historical Journal*, Vol. 56, No. 4, σ.879-907
7. Comegna Anthony, Introduction in John Ponet, Short Treatise on Political Power, Anthony Comegna Ed., Washington, The Cato Institute, 2017
8. Croft Ryan J. (2011) Sanctified Tyrannicide: Tyranny and Theology in John Ponet's "Shorte Treatise of Politike Power" and Edmund Spenser's "The Faerie Queene", *Studies in Philology*, Vol.108, No.4, σ. 538-571
9. Danner Dan G. (1977), Christopher Goodman and the English Protestant Tradition of Civil Disobedience, *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 8, No. 3, σ. 60-73
10. Danner Dan G. (1981), Resistance and the Ungodly Magistrate in the Sixteenth Century: The Marian Exiles, *The Journal of the American Academy of Religion*, vol. XLIX/3, σ.471-481
11. Daussy Hugues, 'Huguenot Political Thought and Activities', στο Raymond A. Mentzer & Bertrand Van Ruymbeke (eds.) *A Companion to the Huguenots*, Leiden, Boston, Brill
12. Dawson Jane (1990), 'Revolutionary Conclusions: The Case of the Marian Exiles', *History of Political Thought*, Vol. 11, No. 2, σ. 257-272
13. Dawson Jane E. A. (1978) The early career of Christopher Goodman and his place in the development of English protestant thought, Durham theses, Durham University, Διαθέσιμο στο: Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/8005/>

14. Dawson Jane E.A. (1994) 'The Apocalyptic Thinking of the Marian Exiles', *Studies in Church History*, vol.10, σ. 75-91
15. Duguid Timothy (2012) 'The 'Troubles' at Frankfurt: a new chronology', *Reformation & Renaissance Review*, Vol. 14, No. 3, σ.243-268
16. Eire Carlos M. N. (1979) 'Calvin and Nicodemism: A Reappraisal', *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 10, No. 1, σ.44-69
17. Friedeburg Von Robert (2001), 'In Defense of Patria: Resisting Magistrates and the Duties of Patriots in the Empire from the 1530s to the 1640s', *Sixteenth Century Journal*, Vol. 32, No. 2, σ.357-382
18. Friedeburg Von Robert, *Self-Defence and Religious Strife in Early Modern Europe: England and Germany, 1530–1680*, Aldershot, Hants, England; Burlington, Vt.: Ashgate, 2002
19. Garrett Christina Hallowell, *The Marian Exiles: A Study in the Origins of Elizabethan Puritanism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1938, reprinted 1966
20. Gazal André A., *Scripture and Royal Supremacy in Tudor England, The Use of Old Testament Historical Narrative*, Lewistone, Queenston, Lampeter, The Edwin Mellen Press, 2013
21. Giesey Ralph E. (1970) 'The Monarchomach Triumvirs: Hotman, Beza and Mornay', *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, T. 32, No. 1, σ. 41-56
22. Giesey Ralph E. & Salmon J.H.M., Introduction, in Francois Hotman, *Francogallia* 38-39, Ralph E. Giesey & J.H.M. Salmon eds., J.H.M. Salmon trans., Cambridge, Cambridge U. Press, 1972
23. Greengrass Mark, *Christendom Destroyed, Europe 1517-1648*, Allen Lane, London, 2014
24. Hadfield Andrew "John Ponet and the People", *στο Catholic Renewal and Protestant Resistance in Marian England, Catholic Christendom 1300-1700*, ed. Elizabeth Evenden and Vivienne Westbrook Ashgate, 2015
25. Heller Henry, *Anti-Italianism in Sixteenth-Century France*, Toronto, University of Toronto Press, 2003
26. Hildebrandt Esther (1980) 'The Magdeburg Bekenntnis as Possible Link Between German and English Resistance Theories in the Sixteenth Century', *Archiv fur Reformationsgeschichte*, Vol.71, σ.227-253

27. Kelley Donald R., *Francois Hotman; A Revolutionary's Ordeal*, Princeton, Princeton U. Press, 1973
28. Kern Fritz (1948[1914]) *Kingship and law in the middle ages: I. The divine right of kings and the right of resistance in the early middle ages. II. Law and constitution in the middle ages.*, μεταφρ. S. B. Chrimes. Oxford, B. Blackwell
29. Kingdon Robert, "Calvinism and resistance theory, 1550-1580", στο J. H. Burns and Mark Goldie (ed.), *The Cambridge History of Modern Political Thought, 1450-1700* Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1991
30. Martin J. W. (1981) 'The Marian Regime's Failure to Understand the Importance of Printing', *Huntington Library Quarterly*, Vol. 44, No. 4, σ.231-247
31. Mathew Colvin, μεταφρ. 2012, The Magdeburg Confession 13th April 1550 AD, Matthew Trehwella, North Charleston, CreateSpace
32. Mellet Alexis (2006) 'La résistance calviniste et les origines de la monarchie (vers 1570)', *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français* (1903-2015), Vol. 152, σ. 179-198
33. Parrow Kathleen A. (1999) 'Neither Treason nor Heresy: Use of Defense Arguments to Avoid Forfeiture during the French Wars of Religion', *Sixteenth Century Journal*, XXII, No. 4, σ.705-716
34. Parrow Kathleen A. (1999) 'From Defense to Resistance: Justification of Violence during the French Wars of Religion', *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 83, No. 6 (1993), σ. i-vi+1-79
35. Peardon Barbara (1982) 'The Politics of Polemic: John Ponet's Short Treatise of Politic Power and Contemporary Circumstance 1553-1556', *Journal of British Studies*, Vol. 22, No.1., σ. 35-49
36. Pettegree Andrew, (1991) 'The Latin Polemic of the Marian Exiles', *Studies in Church History*, Vol.8, σ.305-329
37. Raath Andries and De Freitas Shaun, (2001) 'Heinrich Bullinger and the Marian Exiles: The Political Foundations of Puritanism', *Studia Historiae Ecclesiasticae*, XXVIII, No. 2, σ.1-23
38. Rankin Mark, 'John Ponet', *The Encyclopedia of English Renaissance Literature*, Edited by Alan J A Stewart and Garrett Sullivan, JohnWiley & Sons, 2012

39. Salmon, J.H.M. 'Gallicanism and Anglicanism in the Age of the Counter-Reformation.' In J. H. Elliott, Olwen Hufton, H. G. Koenigsberger (eds), *Renaissance and Revolt: Essays in the Intellectual and Social History of Early Modern France*, 155-88. Cambridge, Cambridge University Press, 1987.
40. Shoenberger Cynthia Grant (1977) 'The Development of the Lutheran Theory of Resistance: 1523-1530', *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 8, No. 1, σ. 61-76
41. Skinner Quentin, *Τα θεμέλια της νεότερης πολιτικής σκέψης*, μεταφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2005
42. Thorp Malcolm R. (1978) 'Religion and the Wyatt Rebellion of 1554', *Church History*, Vol. 47, No. 4, σ. 363-380
43. Trehwella Matthew, Foreword, in *The Magdeburg Confession 13th April 1550 AD*, μεταφρ. Mathew Colvin, North Charleston, 2012
44. VanDrunen David (2005/2006) 'The Use of Natural Law in Early Calvinist Resistance Theory', *Journal of Law and Religion*, Vol. 21, No. 1, σ. 143-167
45. VanTol Jonas (2020) 'Religion or Rebellion? Justifying the French Wars of Religion and Dutch Revolt to German Protestants', *Sixteenth Century Journal*, Vol.LI, No.2, σ. 445-464
46. Walzer Michael (1963) 'Revolutionary Ideology: The Case of the Marian Exiles', *The American Political Science Review*, vol.57, σ.643-654
47. Wiesner Hanks Merry E., (2008[2006]) *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη 1450-1789*, μεταφρ. Ελ.Καλογιάννη, Αθήνα, Ξιφαράς
48. Witte John Jr. (2008) 'Rights, Resistance, and Revolution in the Western Tradition: Early Protestant Foundations' *Law and History Review*, Vol. 26, No. 3, Law, War, and History, σ. 545-570
49. Witte John Jr. 'Calvinist Contributions to Freedom in Early Modern Europe' στο Timothy S. Shah and Allen D. Hertzke, eds., *Christianity and Freedom: Volume 1: Historical Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016, σ.210-234. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/325869965_Calvinist_Contributions_to_Freedom_in_Early_Modern_Europe τελευταία επίσκεψη: 1/11/21
50. Wollman David H. (1982) 'The Biblical Justification for Resistance to Authority in Ponet's and Goodman's Polemics', *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 13, No. 4, σ. 29-41

51. Woo Kenneth J. (2015) 'The House of God in Exile: Reassessing John Calvin's Approach to Nicodemism in Quatre sermons (1552)', *Church History and Religious Culture*, Vol. 95, No. 2/3, σ. 222-244
52. Woo Kenneth J., "Nicodemism and Libertinism," στο R. Ward Holder (ed.), *John Calvin in Context*, Cambridge, Cambridge University Press, 2019
53. Zwierlein Cornel, (2005) 'L'Importance de la Confessio de Magdebourg (1550) pour le Calvinisme: un Mythe Historiographique?', *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, T. 67, No. 1, σ. 27-46
54. Γαγανάκης Κώστας, *Θουκυδίδης ή Ευσέβιος; Προτεσταντική ιστοριογραφία στη Γαλλία των Θρησκευτικών Πολέμων(1560-1600)*, Αθήνα, Πόλις, 2016
55. Γαγανάκης Κώστας, *Ο Πόλεμος των Λέξεων, Θρησκευτική Διαμάχη και Προπαγάνδα στην Γαλλία τον Καιρό της Νύχτας του Αγίου Βαρθολομαίου*, Αθήνα, Νεφέλη, 2003
56. Κωνσταντινίδου Αρετή, *Η Ριζοσπαστική Προπαγάνδα των Ουγενότων. Δύο Ανατρεπτικά Κείμενα στο Mémoires de l'etat de France sous Charles IX του Simon Goulart*, αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία Ειδίκευσης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Μάιος 2011.
57. Νικολαΐδης Θεοδόσης, 'Υποχρέωση της υπακοής και δικαίωμα αντίστασης στον Μαρτίνο Λούθηρο' στο Στ.Ζουμπουλάκης (επιμ.), *Ο Λούθηρος και η Μεταρρύθμιση, Ιστορία, θεολογία, πολιτική*, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 2018
58. Νικολαΐδης Θεοδόσης, *Είδωλα του Μακιαβέλλι. Η πολεμική γύρω από τον «μακιαβελισμό» στη Γαλλία μεταξύ 1572 και 1643*, Αθήνα, Εστία, 2003